

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ BİLİM DALI

**18. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE SOSYOLOJİ BAĞLAMINDA ORTADOĞU TARIM  
POLİTİKALARI “BİGA ÖRNEĞİ”**

Yüksek Lisans Tezi

ŞAHİKA SIDIKA ŞAHİN

İstanbul, 2019

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ BİLİM DALI

**18. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE SOSYOLOJİ BAĞLAMINDA ORTADOĞU TARIM  
POLİTİKALARI “BİGA ÖRNEĞİ”**

Yüksek Lisans Tezi

ŞAHİKA SIDIKA ŞAHİN

Danışman: Öğr. Gör. Dr. Mutay DEN BUTTER

İstanbul, 2019



T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 508416020 no'lu Şahika Sıdika ŞAHİN'in hazırladığı "18. Yüzyıldan Günümüze Sosyoloji Bağlamında Ortadoğu Tarım Politikaları "Bıga Örneği"" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca 25.06.2019 tarihinde saat 11:30'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin .....kabulu... ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Öğr. Gör. Dr. Mutay DEN BUTTER	Kabul	
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU	kabul	
Prof. Dr. E. Zeynep SUDA	Kabul	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 07.07.2019 tarih ve 2019/16-09 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları  
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

## İçindekiler

TABLolar LİSTESİ .....	iii
KISALTMALAR .....	iv
ÖZET .....	vi
ABSTRACT.....	vii
GİRİŞ .....	1
I. YÖNTEM.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1. OSMANLI DEVLETİ TARIM POLİTİKASI.....	7
1.1. Osmanlı Toprak Düzeni.....	7
1.2. Miri Arazi Rejimi ve Tımar (Dirlik) Sistemi.....	9
1.3. Miri Toprakların Hukuki Statüsü .....	11
1.3.1. Tımar Sisteminin Çözülmesi .....	12
1.4. Sömürgecilik Hareketleri, Avrupa ve Osmanlı Devleti.....	15
1.5. Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri .....	16
1.5.1. 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması .....	16
1.5.2. Avrupa Devletlerinin Osmanlı Ziraatına Bakışı .....	18
1.6. Tanzimat ile Başlayan Zirai Politika .....	19
1.7. Demiryolu İmtiyazlarının Tarımsal Alana Etkileri.....	20
1.8. Zirai Alanda Teşvikler.....	21
İKİNCİ BÖLÜM.....	24
2. TÜRKİYE'NİN 1923-1980 YILLARI ARASINDAKİ TARIM POLİTİKASI .....	24
2.1. 1923-1929 Türkiye Tarım Politikaları.....	24
2.1.1. Tütün Rejisi.....	25
2.1.2. Tarım Alanındaki Gelişmeler .....	26
2.2. 1930 Dönemi Tarım Politikaları .....	28
2.3. 1940 Dönemi Tarım Politikaları .....	31
2.4. 1950 Dönemi Tarım Politikaları .....	34
2.4.1. Marshall Planıyla Başlayan Süreç.....	36
2.4.2. Traktörleşme (Makineleşme) Sürecinin Etkileri .....	37
2.4.3. PL480 Programının Etkileri.....	38
2.4.4. Tarımsal Üretim.....	39
2.5. 1960 Dönemi Tarım Politikası.....	40
2.5.1. Dış Yardım Olarak Sonoro-64 Buğdayı.....	42

2.6.	1970 Dönemi Türkiye Tarımı .....	43
2.6.1.	Haşhaş Krizi ve Ambargo.....	43
2.6.2.	Türkiye Kırsalı .....	43
2.7.	Neoliberalizme Kısa Bir Bakış.....	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM .....		48
3.	NEOLİBERALİZMİN TAHRİBATI; BİGA ÖRNEĞİ.....	48
3.1.	Osmanlı Dönemi Biga.....	48
3.2.	Biga'nın Genel Durumu.....	53
3.3.	80'li Yıllar Türkiye Tarım Politikası.....	54
3.3.1.	Tarımın Değişen Yapısı.....	56
3.3.2.	Tarımsal Destekleme Politikası.....	58
3.4.	90'lı Yıllar Türkiye Tarım Politikası.....	60
3.4.1.	Özelleştirme Süreci .....	60
3.4.2.	Türkiye Tarımında Özelleştirme.....	62
3.4.3.	Tarımda Uluslararası Belirleyiciler .....	67
3.5.	2000'li Yıllar Türkiye Tarım Politikası.....	69
3.5.1.	Türkiye Şeker Fabrikaları Özelleştirmeleri (TŞFAŞ) .....	72
3.5.2.	TEKEL Özeleştirme ve Tütün Üretimi .....	74
3.5.3.	Tarımsal Desteklemeler ve Bütçedeki Pay.....	75
3.5.4.	Tarım Satış ve Kredi Kooperatifleri (TSKB) .....	79
3.5.5.	Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) .....	82
3.5.6.	Üretim Paradigmasının Değişimi .....	85
3.5.7.	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM).....	88
3.5.8.	Türkiye Tohumculuğu.....	91
SONUÇ YERİNE.....		97
KAYNAKÇA.....		104

## TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1953-1962 arasında Türkiye'nin Tahıl ihraç/ithalat durumları (yıl/ton) .....	39
Tablo 2: Tarım Alanındaki Özeleştirmeleler .....	63
Tablo 3: 1996-2000 İhracat Sübvansiyonları. ....	68



## KISALTMALAR

A.Ş.	Anonim Şirketi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
der.	Derleyen(ler)
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EBK	Et ve Balık Kurumu
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
ha.	Hektar
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
kg.	Kilogram
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
NBŞ	Nişasta Bazlı Şeker
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OTP	Ortak Tarım Politikası
s.	Sayfa
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SEK	Süt Endüstrisi Kurumu
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TKK	Tarım Kredi Kooperatifleri
TL	Türk Lirası

TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TSK	Tarım Satış Kooperatifi
TSKB	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği veya Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TŞFAŞ	Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (Şeker Fabrikaları)
TÜGSAŞ	Türkiye Gübre Sanayii Anonim Şirketi
TZDAŞ	Türkiye Zirai Donatım Anonim Şirketi
TZDK	Türkiye Zirai Donatım Kurumu
YEMSAN	Yem Sanayii Anonim Şirketi
\$	ABD Doları





## ÖZET

21. yüzyılda tarım yeni dünya düzenindeki aktörlerin en fazla kontrol altına almak istediği alan olmuştur. IMF ve DB desteğiyle kontrol altına alınacak ülkeler (çevre) borçlandırılmakta ve küresel sermaye bu çevre ülkelere serbestçe girebilmekte, tarımı ve tarım politikalarını yönlendirebilmektedir. Küresel tarım şirketleri üretimden dağıtımın tüm ağı kontrol altında tutarak çevre ülke üreticileri üzerinde “bağımlı” yapılar oluşturmaktadır.

Bu noktadan hareketle yeni ekonomik düzende küresel tarım politikaları karşısında Türkiye tarımı nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirmekteydi? Bu değişimin dinamiğinin kavranabilmesi için süreç 18. Yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Geleneksel noktada Türkiye kırsalının somut bir örneği olan Biga üreticilerinin küresel tarım politikaları karşısında değişen tarımsal üretim dinamiklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Biga jeopolitik öneminin yanında tarih boyunca bölge ekonomisinin de lokomotifini olmuştur.

Çalışmada derinlemesine görüşme yöntemi kullanılarak gözlemlerde bulunulmuştur. Çalışma hem teorik hem de pratik yöntemi gerektirdiğinden 18. Yüzyıldan başlanarak Türkiye'nin tarım politikaları süreci incelenmiştir.

18. yüzyılın ve günümüzün uluslar arası belirleyicileri arasında karşılaştırmalar yapılarak Türkiye tarım politikaları anlamaya çalışılmış, benzerlikler tespit edilmiştir.

Ülke gerçekliğiyle uyumlu tarım politikaları ortaya koyamayan, imzalanan uluslar arası anlaşmalar, tarımı ve tarımsal üreticiyi geri dönüşü olmayan çıkmazlara sürüklemektedirler. Bu noktadan hareketle tezin ortaya koyduğu bir diğer tespit, uluslar arası anlaşmaların küresel sermaye gruplarının çıkarlarıyla benzerlik gösterdiğidir. Bu noktada tarım kanunları değiştirilmiş, destekleme kapsamına çıkar gruplarının istediği ürünler konulmuştur.

Ayrıca çalışma kapsamında akademik dünyaya, araştırmada elde edilen bulgularla küçük üreticilerin değişen tarım ve üretim paradigmasında kendilerini nasıl yeniden ürettikleri örneklerle sunulmuştur.

**Anahtar kelimeler:** Tarım, küçük üretici, neoliberal, Türkiye, Biga.

## ABSTRACT

In the 21<sup>st</sup> century, agriculture has been the field that the actors in the new world's order desired to control the most. With the help of IMF and WB, countries to be taken under control have been neighboringly debited and the global capital can freely flow in to the nearby countries and guide the agriculture and farm policies. Global farm companies generate 'dependant' structures on the producers in the nearby countries by keeping the whole network from production to distribution under control.

Starting from this point, what kind of alterations and transformation has the agriculture in Turkey experienced in the face of the global farm policies in the new economical system? The process that is needed to grasp the dynamics of this change involves the period starting from the 18<sup>th</sup> century until today. At this point, it is aimed to examine the drives of the changing agricultural production dynamics of Biga, which is an epitome of Turkey's countryside, in the face of global agricultural policies. Beside its geopolitical importance, Biga has been a locomotive of the regional economy throughout the history.

In this study, some observations are made by adopting the in-depth interview method. The study examines the process of Turkey's farm policies from 18<sup>th</sup> century to today as it necessitates both theoretical and practical methods.

By making comparisons between international determinants of today and that of 18<sup>th</sup> century, it is aimed to understand Turkey's farm policies, and some similarities are detected.

The signed international treaties which cannot put for the policies in line with Turkey's factuality's lead the agriculture and agriculture producers into a dead end. From this point of view, another finding in this thesis is that international treaties have commonalities with the interests of the global capital groups. At this stage, the farm policies have been altered and the products which are desired by the interest groups have been included within the supports cope.

Additionally, with the help of the findings of this study, the way how farmers regenerate themselves with in the changing farm and production paradigms has been presented for the benefits of the academia.

**Keywords:** Agriculture, farmers, neoliberals, Turkey, Biga

## GİRİŞ

Yeni dünya düzeninin insanlara ve insanlığa uzun süredir dayattığı neoliberal politikaların özellikle Ortadoğu’da ortaya çıkarmış olduğu sorunlar giderek kaygı verici hale gelmiştir.

Yeni dünya düzeninde sermayenin el değiştirdiği bir sürece tanık olurken bu yeni grupların sadece endüstri ve sanayide değil, tarım politikalarında da çok ciddi adımlar atarak geleneksel tarım politikalarını tamamen yok ederek, yerine kendilerine bağlı ve bağımlı yeni tarım politikaları üreterek sistemi yeniden yapılandırdıklarına tanık olunmaktadır. Tıpkı 1970’lerde ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger’in “*Petrolü kontrol edersen ulusları, yiyeceği kontrol edersen insanlığı kontrol edersin*” sözüyle ifade ettiği ve bunun daha da gelişmiş hali olan 2020’ler tarım politikasında bu gerçeğin farkına varmış tarım devlerinin acımasızca rekabetine tanık olduğumuz Ortadoğu coğrafyasının her anlamda kaderinin yeniden yazıldığına tanık olunmaktadır.

Tüm bu gerçekler göz önünde tutularak Ortadoğu tarım politikasını ve onun en küçük birimlerinin somut bir örneğini bir tez olarak ele almak kaçınılmaz bir şekilde bu çalışmayı zorunlu kılmıştır.

Gelinen bu noktada 21. Yüzyılda küresel tarım politikaları Türkiye gibi önemli bir tarım ülkesi üzerinde ne tür değişim ve dönüşümlere yol açtığı ve bu dönüşümlerin önümüzdeki yıllara nasıl yansıtacağını anlamaya çalışmak bu tezin ana sorunsalını oluşturmaktadır. Konunun ayrıntılı ele alınabilmesi için araştırılması istenen süreç 18.yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönüşümlerin izleri Çanakkale’nin Biga ilçesindeki üreticilerde aranacaktır. Biga gerek 18. Yüzyıl gerekse günümüz Türkiye’sinde bölgenin ekonomik anlamda lokomotifidir. Bu bağlamda Biga tarımı nasıl değişimler ve dönüşümlerden geçmekte, değişen üretim paradigmasında Biga üreticileri kendini nasıl yeniden üretmektedirler? sorusu bu tez kapsamında araştırılacaktır.

Diğer bir soru ise; “küresel tarım politikaları özellikle Ortadoğu ülkelerini yeniden şekillendirmekte midir ve bu yeniden şekillendirmiş hangi temel aktörler nasıl devreye sokulmaktadır?” sorusuna da bu tez sınırları içerisinde bir yaklaşım getirilmeye çalışılacaktır.

Ayrıca “18.yy. tarım politikasının ana hatları, dünya gelişmişlerinin Osmanlı tarımına yaklaşımları, nedenleri, sömürgecilik-tarım ilişkisi” bağlantılarına tezin içinde yer verilmeye çalışılacaktır.

Ve son olarak tarım politikalarının gerek 18. Yüzyıl gerekse 21. Yüzyılda toplumsal yapıya olan etkilerinin anlamaya çalışılması tezin ele alacağı alanlardan bir diğerini oluşturmaktadır.

Tüm bu sorular tez boyunca değişik bölümler ve başlıklar altında incelenmeye ve araştırılmaya çalışılacaktır. Tezin birinci bölümünde buna bağlı olarak ele alınan konu Osmanlı tarımıyla başlatılan bölümdür ki günümüzdeki tarım politikalarını anlamak amacıyla yapılacaktır.

Bu bağlamda Osmanlı devletinin toprak düzeni, miri arazi rejimi ve tımar (dirlik) sistemi ve bu sistemin çözülmesi incelenmiştir. Dünyada sömürgecilik hareketleri ve sonuçları, bu hareketlerin Osmanlıya sosyoekonomik ve siyasi alandaki etkileri araştırılmıştır. Modernleşme sürecinde Osmanlı tarım politikası, bu politikaların belirleyicileri buna paralel olarak çıkarılan toprakta özel mülkiyet ve yabancıların Osmanlıda mülk edinme biçimleri incelenmiştir. Ziraat alanında yapılan yenilikler ve teşvik politikası incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümü, cumhuriyet dönemi tarım politikalarıyla başlatılmış, süreç 1980’e kadar uygulamalarıyla ele alınmıştır. Bu dönem içinde değinilen konular, Lozan Anlaşması süreci devletin izlediği tarım politikası, tarımda modern tekniklerin teşviki ile devam eden süreçte yaşanan dünya ekonomik kriziyle birlikte “devletçilik” politikası ele alınmıştır. Devam eden süreçte Türkiye’nin II. Paylaşım Savaşı koşullarında tarım politikası incelenmiş, 50’li yıllar ve Türkiye’nin savaş sonrası oluşan yeni ekonomik sistemdeki yeri araştırılmış, bu sistemin bir parçası olan dış yardım konularına değinilmiştir. Bunların 60 ve 70’lerdeki sonuçları ve yeşil devim sürecinde üreticiler üzerinde oluşturulan bağımlı yapılar ve bu yapıların sonuçları ele alınmıştır.

Tezin son bölümünde ise 80’li yıllardan günümüze olan tarım politikaları incelenmiştir. Değişen dünya konjonktürüne Türkiye’nin eklenme süreçleri bu süreçlerin en önemli ayağı olan ithal ikameci politikaların terk edilerek ekonomide liberasyona gidilmesi bunun bir dayatması olan “özelleştirmeler” araştırılarak tarıma ve tarım kesimine etkileri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bölüm değişen tarım yapısını incelemekle beraber araştırma saha bulgularını da içermektedir. Bu bağlamda Biga kırsalındaki üreticilerin özellikle

özelleştirmeler ve bunların üretimlerine yansımaları, tarımsal kredi sisteminin küçük üretici üzerindeki ezici etkilerini ve üretimin devamı için en temel kaynak (girdi) olan “tohum” haklarının kısıtlanması süreçlerini incelemiştir. Bu bağlamda Biga alan araştırması, Türkiye tarım politikalarının mikro düzeyde yansımaları olarak karşımıza çıkmıştır.

## I. YÖNTEM

Neoliberal politikalarla birlikte sermaye gruplarının yeni yatırım alanı olarak tarımı hedef aldıkları görülmüştür. Bu noktadan hareketle ülkelerin tarım politikalarıyla sermaye güçlerinin istekleri arasındaki bağlantı nasıl oluşturulacaktı?

Çalışmanın itici unsurunu David Harvey’in Neoliberalizmin Kısa Tarihi<sup>1</sup> kitabında aktardığı 2003 ABD’nin Irak’ı işgal sürecinde kurulan Geçici Koalisyon Yönetimi’nin neoliberal politikalar doğrultusundaki hedefleri oluşturmuştur. Bu politikalar, sermayenin serbestçe hareket edebilmesi amacıyla; kamu teşebbüslerinin tamamen özelleştirilmesi, yabancı şirketlere Irak işletmelerinde tam mülkiyet hakkı tanınması, Irak bankalarının yabancı denetime açılması, tüm ticari engellerin kaldırılması gibi hedefleri içermektedir. Bunlar neoliberal doktrinin temel dayanaklarıdır. Bununla beraber asıl önemli olan Ebu Garip Tohum Bankası’ndaki tohumların nereye gittiğidir. Irak binlerce yıl önce buğday tarımının doğduğu yerdir. Ebu Garip’teki tohum bankasında yüzlerce/binlerce yılda geliştirilen tohumlar bulunuyordu. Tohum konusunda çalışmalar yapan kuruluşlar, bu tohum mahzeninin bombardımanda yıkıldığını ve tohumların nerede olduğunun bilinmediğini vurgulamaktaydılar.

Tohum yaşamın ve üretimin devamı için olmazsa olmaz bir kaynaktır. Bu önemle sermaye grupları tohumu kontrol altına alarak kendilerine “bağlı” ve “bağımlı” yapılar oluşturdular. Geleneksel tarımın tüm kodları başta tohum olmak üzere yeni, modern, endüstriyel tarıma uyumlu hale getirildi. Yeni paradigma, tohumla birlikte tüm tarımsal girdileri pazarlayabilecek bir alan açmaktaydı ve son derece karlıydı.

---

<sup>1</sup> David Harvey, **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Aylin Onacak (Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015, s. 14.

Bu noktadan hareketle Türkiye tarımı yeni sistemin neresinde ve hangi aşamasında yer almaktaydı? Bu konunun incelenmesi, gelinen nokta ve daha da önemlisi gelecek yıllar için önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'deki tarım politikalarını anlayabilmek, konunun daha ayrıntılı ve kapsamlı ele alınması sonucunu doğurmaktadır. Bu sebeple araştırmaya 18. Yüzyıl'dan başlanması tesadüfi değildir.

Özetle çalışmanın konusu “18. Yüzyıldan Günümüze Sosyoloji Bağlamında Ortadoğu Tarım Politikaları: Biga Örneği” olarak belirlenmiştir.

Araştırma sahasının Biga olarak belirlenmesinin birkaç pratik ve önemli sebebi bulunmaktadır. Öncelikle Biga'da çiftçilerin “tohum” değişimi konusunda serbest olmadıkları durumu üzerine araştırma alanı olarak seçilmiştir. Bir diğer önemli sebep ise, araştırmacının kendisinin de bir zamanlar tarım ve hayvancılık ile uğraşmış olması, bu sebeple bu alana olan içsel yakınlığıdır. Pratik sebep ise araştırmacının kendisinin de Çanakkale Bigalı olmasından dolayı bölgeye olan yakınlığı ve yakınlığıdır.

Sonuç olarak Türkiye tarım politikaları nasıl belirlenmekteydi? Ve bunun en küçük birimi olan araştırma kapsamındaki Biga'da, üretici bu politikaların ağırlığını nasıl hissetmekteydi? Bu yazılanlar doğrultusunda konuyu ayrıntılı olarak incelemek kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öncelikle bu çalışmada bu konu üzerinde daha önce yapılan çalışmaları içeren kitap, makale, dergi, rapor vb. dokümanlara derin bir literatür taraması sonucunda ulaşılmıştır. Ulaşılan bu kaynaklar titizlikle incelenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda elde edilen veriler tezin hipotezinin oluşturulmasında ve şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Bunun yanında bu veriler, araştırma sahasında sorulacak soruların belirlenmesinde yardımcı olmuştur. Tezin konusu, alan çalışmasını gerektirdiği için izlenecek yöntem “nitel araştırma” olarak belirlenmiştir. Çalışmanın bütüncül yöntemi ise; literatür taraması sonucu ulaşılan teorik bilgilerin sahada izlenen yöntemle karşılaştırılması ve hipoteze ulaşılmasıdır.

Sahaya inmeden önce ilk olarak Biga'daki İlçe Tarım Müdürlüğüyle görüşmeye gidilip mevcut destekleme sistemiyle ilgili bilgi alınmıştır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nde kentleşme alanında çalışan bir akademisyenle konu ayrıntılı olarak görüşülmüş, bilgiler alınmıştır.

İkinci aşama olarak araştırma kapsamına alınacak köyler belirlenmiştir. Bu kapsamda sahada 12 köyün araştırılmasına karar verilmiştir. Bu köyler, Aksaz, Ayıdere, Bekirli, Bozlar, Hacıhüseyin Yaylası, Işıkeli, Kapanbelen, Kemer, Kocagür, Örtülüce, Sarısvat, Sığırcık'tır. Köylerde tarımsal üretim genelde hayvancılığa dayalı olarak yapılmaktaydı. Ekilen ürünler ise; buğday, arpa, yulaf, silajlık mısır, yonca gibi.

Sahada izlenecek yöntem olarak; açık uçlu sorularla katılımcı gözlem metodu olarak belirlenen çalışmada yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme metodu tercih edilmiştir. Bu yöntemi tercih etme sebebimiz; araştırma kapsamındaki soruların katılımcıların gerçek fikirlerini öğrenme, sorulara rahat ve içten cevap verme, katılımcıları tedirgin etmeme prensibiyle oluşturulma kaygısıdır. Araştırma kapsamındaki köylerde katılımcılar rastgele seçilmiştir. Katılımcıların bazıları tarım ve hayvancılık haricinde Biga'da diğer iş sektörlerinde de çalışmaktadırlar.

Çalışma temel olarak ana sorunsalda belirtildiği üzere tarım politikalarının küçük üretici üzerindeki etkilerini araştırmak üzere kurgulanmış, bu bağlamda üretim paradigmasını da incelemek hedeflenmiştir.

Bu kapsamda sorular;

- Tarımsal desteklemelerden yararlanıyor musunuz?
- Tarım politikalarının çiftçilik üzerinde nasıl bir etkisi vardır?
- Köyde herkesin toprağı var mı?
- Köyde hangi ürünler ekiliyor?
- Devletin ziraat mühendisleri ya da veterinerleri tarım ve hayvancılıkla ilgili bilgilendirme çalışması yapıyorlar mı?
- Tarımla ilgili bir sorun olduğunda kime danışılıyor?
- Tohum nereden temin ediliyor?
- Köyde üretilen ürünleri kim satın alıyor?
- Kooperatif size neyi çağrıştırıyor?

Araştırma için belirlenen sorular görüşmelerde daha da şekillenmiş, katılımcının rahat ve içten cevap vermesi için zaman zaman konuyla direkt bağlantılı olmayan alanlara da girilmiştir.

Bu bağlamda görüşmeler daha çok köy kahvesinde gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında görüşmeler ürün ekimi tarihlerine denk geldiği için ürün ekim sahasında (arazi) gerçekleştirilen görüşmeler de olmuştur. Bu noktada üretim aşaması da gözlemlenmiştir.

Araştırma 18-29 Nisan 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup, yapılan görüşmelerin önemli bir kısmı ses kaydına alınmış, bazıları ise not alınarak kayda geçilmiştir. Görüşmeler bizden sonra yapılacak çalışmaları olumsuz etkilememek adına katılımcıları tedirgin etmeyecek şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda katılımcıların istekleri doğrultusunda gerçek isimler kullanılmamış, anonim isimler kullanılmıştır. Katılımcılar içtenlikle soruları cevaplamış, hatta bazı durumlarda araştırmacıyı farklı konulara araştırmaya yönlendirmiştir. Sorular katılımcıları yönlendirmeyecek biçimde sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar karşılaştırmalı olarak değerlendirerek tümevarım yöntemiyle Türkiye tarım politikalarının üretici üzerindeki yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır.



# BİRİNCİ BÖLÜM

## 1. OSMANLI DEVLETİ TARIM POLİTİKASI

18. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu incelendiğinde merkezi otorite zayıflamış buna paralel olarak yerel toprak sahibi ayanların güçlendiği görülmektedir. Bu durumun temelleri 16. Yüzyılda atılmakta ve hem Avrupa hem de Osmanlı için değişimin başlangıcını simgelemekteydi. 16. Yüzyılda başta İngiltere olmak üzere feodal sistem çözülmeye başlayarak yerini kapitalizm almakta ve sömürgecilik dönemine girilmekteydi. Osmanlı için ise 16. Yüzyılda askeri yayılma duraksayarak, gerileme ve toprak kayıpları başlamaktaydı. <sup>2</sup>

Bu bölümde 18. Yüzyıl Osmanlı tarım ve toprak düzeni, vergi politikası, Avrupalı devletlerin Osmanlı tarımına bakışı ve müdahaleleri incelenecektir.

### 1.1. Osmanlı Toprak Düzeni

Osmanlı imparatorluğunda arazi kullanımını belirleyen hukuksal çerçeveyi padişahın koyduğu örfi kanun ve şeriat kuralları oluşturmaktaydı. Osmanlı ve daha genel çerçevede İslam ülkelerinde toprak tasarrufunun tarihi İnalçık'a göre, "*hem sermaye birikiminin hem de devlet gelirlerinin temel kaynağını teşkil eden tarım arazisinin denetimi için devlet ile birey arasında kesintisiz bir mücadele*" olarak özetlenebilir. Bu bağlamda devletin tarım toprakları üzerindeki denetimi varlığını devam ettirebilmek için tarımsal üretime bağımlı olmasından kaynaklanmaktaydı. <sup>3</sup> Osmanlı devletinde üç farklı statüde arazi bulunmaktaydı. 1858 Arazi Kanunnamesi'ne gelinceye kadar Osmanlı toprak düzeni temelleri İslam hukukundaki toprak düzenine dayanarak mülk topraklar (öşürlü ve haraçlı) ve mülk olmayan topraklar (miri) olarak ayrılmaktaydı. <sup>4</sup>

Mülk Topraklar iki kısma ayrılmaktadır:

<sup>2</sup> Oya Köymen, **Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya**, 1. Basım, İstanbul:Yordam Kitap, 2007, s.74.

<sup>3</sup> Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Çağlar Keyder, Faruk Tabak (Ed.), **Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım** içinde (17-35), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 17.

<sup>4</sup> Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, 1. Basım, Ankara:Yenigün Matbaası, 1978, s.91

- a) Öşürlü topraklar (Arazi-i Öşriye); Mülkiyeti Müslümanlara ait olan ve devlete mahsulden 1/10'i ödenen topraklardır. Mülk topraklar diyebileceğimiz bu topraklar üzerinde İslam miras hukukuna göre sahibi dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. <sup>5</sup>
- b) Haraçlı Topraklar (Arazi-i Haraciye); Hristiyanlara terk edilmiş gerçek mülk statüsünde olan topraklardır. Bu toprakları işleyenler her çeşit tasarruf hakkına sahip olmakla birlikte, "Harac-ı mukassem" adıyla 1/10 ila 1 /2 oranında öşür ve "Harac-ı muvazzaf" adıyla arazi vergisi ödemektedirler. <sup>6</sup>

Miri Topraklar (Arazi-i Miriye ya da Arazi-i Memleket); Rakabesi (çıplak mülkiyeti) devlete kullanım hakkı fertlere ait olan topraklardır.<sup>7</sup> Toprağın mülkiyetinin devlette, kullanım hakkının fertlerde olması, toprağı işleyenlerin kullanım şekillerinin sınırlanmasına ve bu topraklardaki tasarruf hakkının prensip olarak "kiracılık" anlaşması şeklinde almasıyla sonuçlanmaktadır.<sup>8</sup>

1858 tarihli Arazi kanunnamesine göre topraklar; mülk (memluke), miri (miriye), vakıf (mevkufe), mevat ve metruk olmak üzere 5 bölüme ayrılmıştır.<sup>9</sup>

Mülk topraklar (arazi-i Memluke); Toprağın mülkiyeti ve kullanım hakkının aynı kişide olduğu arazilerdir. <sup>10</sup>

Vakıf Araziler; Belirli bir gaye için ayrılmış olan topraklardır. Temelde vakıf sisteminde amaç, "bir malı insanların faydalanması için, Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere, ferdi mülkiyet sahasından çıkarmaktır. Tabakoğlu vakıf topraklarını iki kısımda ele almıştır: "birincisi, özel mülkiyet halindeyken vakfedilen topraklardır. Bu topraklar tımar sisteminin bozulmasından sonra çoğalmıştır. Diğeri ise, devletin mülkiyetini elinde tutarak vakfettiği topraklardır. "<sup>11</sup>

<sup>5</sup> Coşkun Üçok, "Osmanlı Devlet Teşkilatı'ndan Tımarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1944, Cilt 2, Sayı 1, s. 31.

<sup>6</sup> Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 3. Basım, Ankara: İmge Kitapevi, 1994, s. 212.

<sup>7</sup> Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması* s. 67.

<sup>8</sup> Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 294.

<sup>9</sup> Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s. 335.

<sup>10</sup> Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 26.

<sup>11</sup> Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, 9. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009, s. 241-242.

Mevat Arazi (Arazi-i Mevat); Kimsenin mülkiyetinde ve kullanımında olmayan, köylünün kullanımına ayrılmamış, ziraata elverişsiz yerlerdir. Bu yerler, köy ya da kasabadan bir buçuk mil uzakta olan yerlerdir. <sup>12</sup>

Metruk Arazi (Arazi-i Metruke); Ziraat arazisi olmayan ve devlet tarafından bir köy ya da kasabanın kullanımına bırakılan topraklardır. <sup>13</sup>

Miri Arazi (Arazi-i Miriye; Rakabesi (çıplak Mülkiyeti) devlete tasarruf hakkı “kira” anlaşması statüsünde fertlere ait olan topraklardır. 1858 Arazi Kanunnamesi ile bu topraklar kullanımında bulunan kişilerce satılabilir veya başkasına devir edilebilir, miras bırakılabilir.<sup>14</sup>

## 1.2.Miri Arazi Rejimi ve Tımar (Dirlik) Sistemi

Osmanlı toprak hukuku Türklerin Anadolu ve Balkanlara yerleşmelerine paralel olarak ve bu topraklarda karşılaştıkları üretim biçimleri üzerine kurulmuştur. <sup>15</sup> Osmanlı devletinin Selçuklu devleti modeli üzerine kurulduğunu savunan görüşe Osmanlı toprak düzeni Selçuklu toprak düzeniyle benzerlikler göstermekteydi. <sup>16</sup>

Osmanlı toprak düzeninin Bizans toprak düzeni ile benzerlik gösterdiği diğer bir görüş mevcuttur. Bizans toprak sisteminin temelleri Roma imparatorluğuna dayanmaktadır. Yerasimos bu benzerliği daha sonra kurulacak olan Bizans ve Osmanlı'nın askeri toprak yapısının temelleri olarak görmekte birlikte şöyle açıklamaktadır: <sup>17</sup>

*“Askerlerin kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamaları için toprak veriliyordu. Bu topraklar (fundilimitrophi) sınırlardan seçiliyordu ve 4. Yy.dan itibaren bu toprak, orduda görev almaya razı olduğu takdirde oğla geçiyordu.”*

Bizans devletinde ise Roma'nın devamı olarak stratiotes (karşılığında askerlik hizmet yapmak şartıyla) kendisine “stratitikon ktama” (askeri mülk) adı verilen bir toprak parçasının

<sup>12</sup> Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*,s. 45.

<sup>13</sup> Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*,s. 41.

<sup>14</sup> Barkan, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, s.342.

<sup>15</sup> Timur, s. 101 - 204.

<sup>16</sup>Tabakoğlu, s. 227.

<sup>17</sup>Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan Tanzimat'a*, Babür Kuzucu (çev.), İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974, s. 32-33

verildiği bir köylüdür. Yerasimos'un ifadeleriyle, “köylü toprağı ailesiyle birlikte işler ve askerlik hizmetinin devamını sağlamakla yükümlü çocuklarına bırakırdı. Buna karşılık, çağrılır, çağrılmaz atı ve silahıyla birlikte orduya katılmak ya da masraflarını kendisinin karşılaması şartıyla yerine birisini göndermektedir.”<sup>18</sup>

Bu açıklamalarla birlikte tımarların belirli olması, tımar sahiplerinin tımarlarını yerine getirmediğinde tımarının elinden alınması gibi durumlarda Bizans ile benzerlik olsa da Köprülü, Tımar sisteminin Selçuklulardan Anadolu Selçuklularına oradan da Osmanlı'ya geçtiğini savunmaktadır.<sup>19</sup>

Osmanlı toprak düzeninin temelini oluşturan miri arazi rejimi, devletin aynı zamanda askeri ve mali yapılanmasını da oluşturmaktaydı. “Devlet, zirai kesimden alacağı vergiyi, kendisi araya girmeden, doğrudan doğruya büyük bir kısmı asker olan tımar sahiplerine bırakıyordu”.<sup>20</sup>

Barkan, Tımar'ı “geçimlerini veya hizmetlerini karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, belirli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsil yetkisiyle ayrılmış olan vergi kaynakları” olarak tanımlamaktadır.<sup>21</sup>

Devlet miri araziye kendisi işletmemekle birlikte, sınırsız süreli bir kira akdiyle kullanım hakkını devreder. Halkın görevi ise, arazi işlemek ve elde edilen gelirden bir kısmını devlete “vergi” olarak ödemektir. “reaya denilen halkın devlete ödeyeceği vergi gelirlerini devletin reisi olan padişah, askeri hizmetler karşılığında belli şahıslara tahsis eder”. Devlet adına vergiyi toplayan bu şahıslara sipahi ya da “sahib-i arz” denilmektedir.<sup>22</sup>

Selçuklu ikta sisteminin devamı niteliğinde olan tımar düzeninde, Nizam-ül-mülk'ün Siyasetname'si reaya ve sipahi (asker) arasındaki ilişkileri de düzenlemekteydi. Buna göre; kendilerine arazi ikta edilenler ‘reaya’ yani çiftçilerden belirli miktarda vergi almaya yetkili olup başka bir hakka sahip değillerdi ve bunu da ahaliyi incitmeyecek şekilde yapacaklardı.

---

<sup>18</sup>Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan Tanzimat'a*, s. 40.

<sup>19</sup> Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s.91

<sup>20</sup> Tabakoğlu, s. 227.

<sup>21</sup> Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 805.

<sup>22</sup> Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, 1. Basım, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012, s. 252.

Ahali şikayetini devlete bildirebilecek, reayaya karşı haksızlık edenlerin ıktaları elinden alınabilecekti.<sup>23</sup>

Osmanlı imparatorluğu savaşta ele geçirdiği ülkeler üzerinde derebeyliği andıran toprak nizamı ile karşılaşmıştır. Bu sebeple Türk-İslam memleketlerinde ya da Balkanlarda hakim olan derebeylik sistemine son vererek, derebeylik yerine tımar sistemini, serfler yerine de tımar sahibi ile sipahi arasında “kiracılık” anlaşmasına dayanan düzeni oluşturmuştur. <sup>24</sup>

Osmanlı klasik döneminin temel askeri kurumu olan tımar sisteminin ayrılmaz parçası çift hane sistemiydi. Bu sistem aynı zamanda ortadoğuya özgü geleneksel tarımsal üretim sisteminin temelini oluşturmaktaydı. Çift hane sistemi, *“tarımsal üretimin her birine bir çift ya da çiftlik verilmiş olan köylü haneleri temelinde düzenlenmesinden oluşmaktaydı”*. <sup>25</sup>

Köylünün tasarrufuna bırakılan topraklar sınırsız olmayıp, arazinin verimine göre, 80 ila 150 dönüm arasında değişebilen çiftlikler olarak sınırlandırılmıştı. <sup>26</sup> İnalçık’a göre, tımar sistemi ve devlet denetimi altında katı bir şekilde işleyen çift-hane sistemi, *“Osmanlı imparatorluğunda tarımsal üretimin örgütlenişinin, başka toprak kullanımı ve üretim biçimlerini getirecek değişimlere direnmesinin ve durağan bir yapı olarak varlığını sürdürmesinin esas nedenlerinden biriydi.”*<sup>27</sup>

### 1.3.Miri Toprakların Hukuki Statüsü

Osmanlı tımarlarının belirlenebilmesi amacıyla tapu kayıtları ile köyün nüfusu, geliri, otlakları, ormanları kısaca mali yapısı tespit edilirdi. Bununla (haslı) eyaletle oluşturulur, bunlar sancaklara sancaklar da tımar, vakıf ve ocaklık olarak hak sahiplerine dağıtılmaktaydı.

28

<sup>23</sup> M. Fuat Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002, s. 97-98.

<sup>24</sup> Ömer Lütfi Barkan, “Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 128, Akt: Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, s. 67.

<sup>25</sup> İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, Şevket Pamuk, Zafer Toprak (der.), **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**, içinde (18-35), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 18

<sup>26</sup> İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 10. Basım, İstanbul: Cem yayınevi, 1989, s. 55.

<sup>27</sup> İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, s. 19.

<sup>28</sup> Tabakoğlu, s. 228.

Üçok tımarları gelirlerinin azlığına veya çokluğuna ayırarak şöyle açıklamaktaydı:<sup>29</sup>

- 1) *Haslar*; Gelirleri 100 bin akçeyi geçen tımarlara has;
- 2) *Zeamet*; Yıllık geliri 20 bin akçe ile 100 bin akçe arasında olan tımarlara zeamet;
- 3) *Tımarlar*; Gelirleri 20 bin akçeden az olan dirliklere ise tımar adı verilmektedir.

Tımar sisteminde toprakların mülkiyeti devlete ait olduğundan mirasa tabi olması, vakfedilmesi, bağışlanması ve satılması mümkün değildi. Bu durum hem sipahi hem de köylü için geçerliydi. Tımar sahibi olan sipahilerin sistem içerisinde ayrı bir toprak aristokrasisi oluşturmamaları için önlemler alınmıştı. Bununla beraber toprağı işleyen köylünün de yerine getirmesi gereken yükümlülükleri bulunmaktaydı: “*toprağını boş bırakmamak, üç yıl üst üste bırakırsa toprağın alınıp başkasına verilmesi, sipahiye aynı olarak ödediği vergiyi pazarda satmak gibi.*” Diğer yandan tımar sahipleri de zirai denetimi askerlerin eğitimini yerine getirecek iktidar ve nüfuza sahiptiler.<sup>30</sup>

Özetle, tımar sisteminde belirli bölgelerin vergileri sipahilere geçimlerini sağlamak ve buna karşılık bölgenin güvenliğini oluşturmak, devletin savaşa girmesi durumunda emrinde belirli sayıda askerle savaşa katılmak şartıyla devredilmekteydi. *Bu sistem, “16. Yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda Osmanlı toprak rejiminin belkemiğini oluşturuyordu ve Mısır eyaleti hariç toplam vergilendirilen toprakların %49.8’ini kapsamaktaydı.*”<sup>31</sup>

Diğer yandan tımar olgusunda tımar kurumunun ideal tipinden farklı toplumsal özelliklerin bulunduğu altını çizen Tezel, Osmanlının kendisine boyun eğen yerel güçlülerin “yarı-özerk” statülerini kabul ettiğini belirtmektedir.<sup>32</sup>

### 1.3.1. Tımar Sisteminin Çözülmesi

16. yüzyıl batıda kapitalizmin geliştiği, Osmanlıda ise askeri yayılcılığının duraksama dönemidir. Bu dönemdeki savaşlar uzun sürmekte, elde edilen gelir, yeni fethedilen yerlerin “idari” masraflarını karşılamamakla birlikte aksine merkezden para gönderilmekteydi. Bununla birlikte ortaçağ ticaret yolu (ipek-baharat yolu) önemini kaybetmiş, Avrupa-Yenidünya ticaret yolu, “*dünya ticaretinin*” merkezi olmuştu. Savaş

<sup>29</sup> Üçok, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar*, s. 536.

<sup>30</sup> Tabakoğlu, s. 228-233.

<sup>31</sup> Nevzat Evrim Önal, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 2012, Sayı 39, s. 140.

<sup>32</sup> Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 1. Basım, Ankara: Yurt Yayınevi, 1982, s. 48.

ganimetlerinin ve transit gelir kaynaklarının azalmasıyla Osmanlı bunalımı başlamaktaydı. Bu sebeple devlet gelirlerini artırmak için en önemli üretim aracı olan toprağı (miri arazileri) satmaya başlamakta ve vergi toplama sistemini değiştirmektedir. <sup>33</sup>

Gelir kaynaklarının ortadan kalkmasıyla nakit para sıkıntısı içine giren devlet, toprak rejiminde bir takım değişimlere gitmişti. Bu durumda tımar sisteminin merkezi hazineye daha fazla “parasal” gelir getirecek şekilde dönüşürülmesi gerekmektedir. Pamuk’un deyimiyile “bir diğer ifadeyle tarımsal artığa sipahiler aracılığıyla değil, doğrudan ve para biçiminde el koymak zorunluluk haline gelmişti”.<sup>34</sup>

Toprak rejiminin değiştirilmesi ve tımar sisteminin terk edilmesiyle tarımsal üretimin vergilerinin toplanmasında iltizam yöntemine geçildi. İltizam usulü, devletin gelirlerindeki hakkını ‘bir’ yıl süreyle peşinen ya da taksitle aldığı para karşılığı devretmesidir. Geliri kendi hesabına fakat devlet adına toplayacak kişiye mültezim denirdi. İltizam usulü başladığında birkaç belirli gelire uygulandığı halde sonraları aşar, gümrük, hayvan vergisi ve daha başka gelirler için de verilmişti. Devletin nakit para sıkıntısı sebebiyle iltizam usulü bazı zamanlarda ve bir gelir birkaç sene için mültezimlere satılmaya başlanmıştı. Maliye sisteminin sarsılmasına, devletin itibarının düşmesine ve halkın ezilmesine sebep olan iltizam usulünün uygulanma pratiğini Karal şöyle ifade etmekteydi:<sup>35</sup>

*“Mültezimler, kasıt veya ihmal sebebiyle öşürü geç almakta, bu esnada mahsul uzun süre harmanlarda beklemekteydi. Öşürü alırken de çeşitli hileler yapmakta, paylarını zorla ambarlara ve kasalara götürmek için köylüyü angaryaya tabi tutmaktaydılar. Köylü, aşarı ödeyemediği takdirde sapanı, öküzü vs. satılmaktaydı.”*

16. yüzyılın ikinci yarısında tarıma dayanan vergi kaynaklarının mukataalara çevrilerek açık arttırma yoluyla mültezimlere devredilme sürecinin başlanmasıyla “sermaye sahiplerine, askeri sınıf mensubu devlet memurlarına, ulemaya, büyük tefeci ve tüccarlara çekici gelen bir yatırım alanı açılmış oluyordu.”<sup>36</sup>

<sup>33</sup> Köymen, *Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya*, s. 79.

<sup>34</sup> şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 1. Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988, s. 125.

<sup>35</sup> Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 199.

<sup>36</sup> Pamuk, *100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, s. 155

Bu durumla birlikte, 17. Yüzyılın sonuna doğru tarımsal vergi gelirleri, hayat boyu iltizam olmak üzere, toprakların bulunduğu bölgenin önde gelenlerine verildi. Kısa süre sonra “hayat boyu” iltizamların miras olarak devredilmesi kabul edildi. 18. Yüzyıla gelindiğinde ise, İstanbul Hükümeti, yerel güçlülere birçok eyaleti iltizam olarak vermek zorunda kaldı. 18. yüzyılda güçlü yerel aileler miri mukataa iltizamlarını malikane olarak ele geçirmiş ve bir çok bölgede merkeze karşı bağımsız sayılabilecek siyasal egemenlik alanları oluşturmuştu. <sup>37</sup>

İltizam uygulamasıyla birlikte topraktaki bu yeni üretim ilişkilerinin özünü, “reaya-mültezim-devlet” oluşturmaktaydı. Artık ürünü devlet adına belli vergilerle toplayan sipahilerin sömürüyü arttırma olanakları hemen hemen yok gibiydi fakat iltizamlarla değişen yeni üretim ilişkilerinde mültezimlerin artık üründen aldıkları payı arttırabilmek sömürürü şiddetini arttırmakla doğru orantılıydı. Bu “*baskı ve zulmün şiddetiyle pek çok köylü yerini yurdunu terk etmek zorunda*” kalmıştı.<sup>38</sup>

16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlıda görülen toplumsal değişim, tımarlı sipahilerin tasfiye edilmesi ve yaygınlaşan iltizam yöntemiyle birikmiş servetlerin temel üretim aracı olarak toprağa yönelmesi şeklinde gerçekleşmiştir. İsmail Cem, 1576-1610 yılları arasında yaşanan Celali isyanlarının temel özelliğini katılan grupların çeşitliliği ve sonucun her zaman aynı olması, “köylünün soyulması” olarak ifade etmekteydi. Köylü grupların mülksüzleşmesi ve korunmasız kalmasını ise şöyle açıklamaktaydı:<sup>39</sup>

*“memur-askerlerin koruyucu denetiminden yoksun kalarak tefecilerin eline düşen ve ağır vergiler altında ezilen köylü yığınlarının tarlaları hukuk kuralları zorlanarak elinden alınmakta, geleneksel tarım düzeni bozulmakta, köylü ırgatlaşmaktadır. Celali isyanları bu değişimin önce sonucu, sonra hızlandırıcısı olmuş; düzenin yıkımıyla isyanlar arasında bir zincirleme etki-tepki ilişkisi meydana gelmiştir. (... )17. Yüzyıl başlarken Osmanlı toplumu, artık gitgide güçlenen bey ve ağaların egemenliğine girmiştir.*

18. yüzyılda “ayan” ismiyle kurumsallık kazanan taşra eşrafının yükselişi Anadolu’daki otorite boşluğunda oluşmuştu. Ayanlar köylülerin topraklarına el koyarak ya da

---

<sup>37</sup> Tezel, s. 56

<sup>38</sup> Özlem Özgür, **100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi**, 1. Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972, s. 56-57.

<sup>39</sup> Cem, s. 192-193.



Osmanlı toprak sisteminde kimsenin kullanımında olmayan ölü topraklar olarak adlandırılan mevat araziye çitleyerek, fiilen kendi mülkiyeti haline getirerek güçlenmekteydi. <sup>40</sup>

Özetle 17 ve 18. Yüzyıllarda merkezi otorite zayıflarken, yerel büyük toprak sahibi “ayan” güçlenmekteydi. Bu yerel güçler, bölgelerinde vergileri kendileri belirleyip toplamaktaydı. Hayat boyu verilen iltizamlar halk üzerinde “*vergi yükünü arttırmakta artık’ın üretken sınıflardan üretken olmayan sınıflara akışını sağlamaktaydı*”. <sup>41</sup>

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlının Batılılaşma hareketleri sonucu 1839 yılında ilan edilen Tanzimat fermanıyla iltizam usulü kaldırılmıştı. Bunun yerine vergilerin devletin belirlediği yetkili memurlar tarafından toplanması uygulamasına geçilmiştir. Avcıoğlu, vergilerin memurlar tarafından toplanması uygulamasının, vergilerin satışa çıkarılmasından büyük karlar sağlayan ayan (büyük toprak sahibi) ve sarrafların direnmesi yüzünden başarısız olduğunu belirtmektedir. <sup>42</sup>

1839 Tanzimat fermanıyla başlayan Osmanlının batılılaşma çabaları toplum yapısında birçok değişikliği beraberinde getirmekteydi. Askerlik sistemi, Müslim gayri Müslim ayrımının kaldırılması, vergi sistemi, ziraat alanlarında yeniliklerin başlangıcı olan Tanzimat, sömürgeci devletlerin Osmanlıda serbest ticaret yapma ve bir sonraki aşama olan mülk edinme haklarının da başlangıcı olmaktadır. <sup>43</sup>

#### **1.4.Sömürgecilik Hareketleri, Avrupa ve Osmanlı Devleti**

Bernstein, “*sömürgecilik yoluyla ‘Avrupa’nın genişlemesine ilişkin motivasyonun, bunun aldığı biçimlerin artarak devam eden yoğunluğunun, ilkin feodalizmin krizi ve ticari kapitalizmin gelişimiyle bağlantılı olduğunu*” belirtmekteydi. 17 ve 18.yüzyıllarda ise sömürgeci yeni yerleşim biçimleri oluştu, üretim ve ticaret gelişti. Bu dönemde ilk kez Avrupa’dan “çıraklık” sözleşmesiyle getirilen “bağımlı işgücü” ve sonrasında Afrika’dan köle

---

<sup>40</sup> Önal, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü*, s. 142.

<sup>41</sup> Köymen, *Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya*, s. 86-87.

<sup>42</sup> Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Cilt 1, 10. Basım, İstanbul:Tekin Yayınevi, 1976, s. 175-176.

<sup>43</sup> Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, s.253-256.

ithalatıyla plantasyon ekonomisi kurulmasıyla beraber, sömürgelerde Avrupa mallarının satılması için pazar oluşturuldu.<sup>44</sup>

İngiltere’de gerçekleştirilen sanayi devrimi ile dünya yeni bir çağa girerken, “18. yüzyılın sonlarından itibaren, İngiltere’nin kapitalist dünya pazarındaki çevre alanlarıyla olan iktisadi ilişkileri yaygınlaşmaya ve derinleşmeye” başlamıştı. Osmanlı İngiltere için önemli hale gelmişti. <sup>45</sup> Kapitalizmin temel sorunsalının ucuz hammadde kaynaklarını kontrol etmek olduğu bu sömürgeci dönemde, “başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupalı devletler Osmanlı ülkesine ucuz hammadde deposu olarak yaklaşmaktadırlar. <sup>46</sup>

Bu duruma paralel olarak sömürgeciliğin hızlanması ve emperyalizmin doğuşunu etkileyen diğer ekonomik unsurlar ise “Avrupa’da biriken sermaye fazlasına yeni yatırım alanları ve makineleşmenin getirdiği üretim fazlasına yeni pazarlar yaratma zorunluluğu” olmaktadır. <sup>47</sup>

## 1.5.Osmanlı’da Batılılaşma Hareketleri

Osmanlıda batılılaşma hareketleri Tanzimat’tan önce başlamıştı fakat bu ıslahat hareketleri daha çok askeri alanda düzenlemeleri içermektedir. 1839 Tanzimat fermanı içeriği, zamanlaması ve devamındaki yenilikler açısından farklılık göstermektedir. Bu başlıkta daha çok ekonomi, ziraat ve dış ticaret konularında durulacaktır. Bu sebeple sürece 1838 Ticaret Anlaşması (Balta limanı) ile başlanması daha yerinde olacaktır.

### 1.5.1. 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması

16.yüzyıldan beri Avrupa devletleri “kapitülasyon” adı altında Osmanlıdan imtiyaz elde etmişlerdi. 1838 yılına kadar ülkeye giren yabancı mallardan %3, bu tarihten sonra ise %5 gümrük vergisi alınıyordu. Yerli tüccardan ise %12, bazen %50 oranında gümrük vergisi alınabiliyordu. Karal, kapitülasyonların Osmanlı ticaret düzenini nasıl etkilediğini şöyle ifade etmekteydi: <sup>48</sup>

---

<sup>44</sup> Henry Bernstein, *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*, Oya Köymen (çev.), İstanbul:Yordam Kitap, 2009, s. 53-55.

<sup>45</sup> Tezel, s. 62

<sup>46</sup> Nevzat Evrim Önal, *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, 1. Basım, İstanbul:Yazılama Yayınevi, 2010, s. 44.

<sup>47</sup> Oral Sander, *Siyasi Tarih ilkçağlardan 1918’e*, 13. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 2005, s. 226.

<sup>48</sup> Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 2 s. 216.

“... Osmanlı devleti kapitülasyonlar rejimi altında yaşıyordu. İç sanayi Avrupa sanayinin gelişmesini takip edemediği için mamul eşyayı yabancı memleketlerden satın almak zorunda kalıyordu. Buna karşılık yabancı piyasalarına sürdüğü ziraat mahsulleri, ticaret muvazenesini kendi lehine çevirecek dereceyi bulamıyordu...”

Kapitülasyonların ekonomideki yarattığı olumsuzluklara karşın Osmanlı 1838 yılında İngiltere ile Baltalimanı Ticaret Anlaşmasını imzalamıştı. Avcıoğlu, bu anlaşmayla Osmanlı'nın Avrupa ekonomisinin açık pazarı haline geldiğini savunmaktaydı. Anlaşma bütün Osmanlı ülkelerinde uygulanmakla birlikte diğer Avrupa ülkeleri de bu anlaşmadan yararlanabilecekti; kapitülasyonlar devam edecek; Devlet tekeli olan yed-i vahit usulü kaldırılacak; İngiliz tüccarları iç ticarete en imtiyazlı yerli tüccardan fazla vergi ödemeyecek; İngiliz tebaası yalnız İngiltere mallarını değil, dış ülkelere gelen her türlü malı satabilecek; Transit geçiş serbestliği başlıklı maddeleri içermekteydi.<sup>49</sup>

Osmanlı imparatorluğunun kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmesinde yeni bir dönemin başlangıcını simgeleyen 1838 ticaret anlaşması ile birkaç yıl içinde diğer Avrupa ülkeleriyle de benzer anlaşmalar imzalanmış, Osmanlı ekonomisi Avrupa kapitalist sanayi birikimi için “açık pazar” haline gelmişti.<sup>50</sup>

Köymen, 1838 ticaret anlaşmasında dikkat edilmesi gereken noktanın altını çizmekteydi: “İngiltere ticaretinin arkasında, Sanayi devrimini yapmış bir ülke var ve ortaçağda yaşayan Osmanlı ekonomisi, Sanayi Devrimini yapmış bir ülke ile serbest ticarete girince sonuç kaçınılmaz olarak sanayileşmiş ülkenin yararına olacaktı.” Bu bağlamda anlaşmanın sorunsuz işlemesi için Osmanlı'nın idari yapısı ve mülkiyet düzeninin değişmesi gerekmektedir. Bunlar batılılaşma adı altında İngiltere'nin yoğun baskısıyla Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla gerçekleştirilecekti.<sup>51</sup>

Yusuf Kemal Tengirşenk ise bu anlaşmayı imzalayanlar için “bu anlaşmanın neticede memleketin sanayisinin belini doğrultamaz bir hale getireceğini, devletin başına Duyun-u Umumiye İdaresi gibi bir bela musallat edeceğini” düşünemediklerini aktarıyordu.<sup>52</sup>

<sup>49</sup> Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Cilt1, s. 104,106-107.

<sup>50</sup> Tezel, s. 64.

<sup>51</sup> Köymen, *Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya*, s. 87.

<sup>52</sup> Yusuf Kemal Tengirşenk, “**Harici Ticaret Siyaseti**”, Tanzimat, 1940, s. 319, Akt: Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Cilt1, s. 104.

### 1.5.2. Avrupa Devletlerinin Osmanlı Ziraatına Bakışı

Tanzimat arifesinde ve sonrasında Avrupalı devletler Osmanlı ziraatıyla yakından ilgilenmeye başlamıştı. Özellikle İngiltere ve Fransa Osmanlıyı ziraatı geliştirme için noktasında yönlendirici ve müdahaleci uygulamalarda bulunmaktaydı. Avrupa sanayi devriminin etkisiyle liberal ekonomiye geçmiş ve bu sebeple endüstrisini yaşatmak ve mamul maddeleri satabilmek için pazar ve alıcıya ihtiyaç duymaktaydı. Osmanlı Avrupa ekonomisi açısından “topraklarının Avrupa’da oluşu, zengin toprak ve madenlere sahip olması” sebebiyle çok önemliydi. Avrupa’nın bu noktada Osmanlı ekonomisi ve ziraatının gelişmesi için şunları öngörmekle beraber bu konular üzerinde projeler de sunmaktaydı: <sup>53</sup>

*“devlet toprakları halka vermeli, Vakıflara ait toprakların (mülkiyet açısından) düzenlenmesi; Osmanlı birikmiş sermayeye sahip olmadığı için yabancılara mülk ve arazi üzerinde kullanım hakkı tanınmalı; vergi sistemi değiştirilmeli; yollar yapılmalı, bataklıklar kurutulmalı, sulama tesisleri yapılmalıydı.”*

Bir diğer müdahale unsuru olan nokta ise 1856 yılında ilan edilen ıslahat fermanında ticaretin geliştirilmesi için kara ve su yollarının ıslahına hükümetin bütçeden pay ayracağı, kanallar açılacağı ve bu noktada Avrupa sermayesinden faydalanacağını belirtilmesiydi. Bayındırlık işlerinin Osmanlı Devleti’nin iç işleri olmasına karşın Avrupalı devletlerin etkisi sonucu dış politika aracı haline gelmiştir. Bununla beraber “Yabancılara Mülk Edinme Hakkı”da vaat edilmişti. Bu durum ileride toprak ve üretim ilişkileri noktasında farklı sonuçlar doğuracaktır. <sup>54</sup>

Bu noktadan hareketle İsmail Cem, “Batılılaşmanın müjdecisi” olarak sunulan 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanlarının temelinde, emperyalist yayılmanın birer aracı fonksiyonu, özellikle ıslahat fermanının asıl nedeninin batı kapitalizminin çıkarlarına uygun “üst yapı kurumlarını” Osmanlı ülkesinde inşa etmek olduğunu aktarmaktaydı. <sup>55</sup>

<sup>53</sup> Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, s. 243-245

<sup>54</sup> Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, s. 264-265.

<sup>55</sup> Cem, s. 233.

## 1.6.Tanzimat ile Başlayan Zirai Politika

Sosyal ve idari alanda başlayan Tanzimat reformları zirai alanda da devam etmiştir. Bu dönemde öncelikle zirai gelişme amacıyla politikalar oluşturacak ve uygulayacak bir zirai bürokrasi oluşturulmuştu. 1838 yılında kurulan Ziraat ve Sanayi Meclisi'nin temel hedefleri ise şunlardı: <sup>56</sup>

*“üretimin arttırılması ve çeşitlendirilmesi, dış talebe yönelik zirai ürünler üretiminin teşvik edilerek dış ticaret dengesinin sağlanması, ithal ikamesi amacıyla kurulan yerli sanayi tesislerinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin yurt içi üretimiyle karşılanması ve zirai üretim araçlarının modernleştirilmesi.”*

Ziraat Meclisi'nin kurulmasını Nafia Hazinesi izlemişti. Bu hazine 1843-1846 yılları arasında çeşitli bölgelerin çiftçilerine “12,5 milyon guruşu” aşan kredi dağıtmıştı. 1846 yılına gelindiğinde ise çiftçilere dağıtılan kredilerin tahsil edilmesiyle oluşturulacak fonun Nafia Sermayesi adıyla bütçeye konması bu sermaye ile bayındırlık hizmetleri (yol-köprü yapımı) ve halkın kredi taleplerinin giderilmesi amacıyla kullanılması kararlaştırıldı. <sup>57</sup>

Bu dönemde devlet tekelleri tasfiye edilerek zirai ürün ticaretinde serbestleşmeye gidildi. Devlet tekellerinde üretici, devletin belirlediği fiyata mahsulünü vermek durumunda kalıyor bu da zirai gelişmeyi olumsuz yönde etkiliyordu. Tabakoğlu'nun ifade ettiği gibi, Tanzimat döneminde idari ve iktisadi alandaki merkezileşme sürecinde zirai alanda uygulanan politikaların temel sebebi, *“dışarıda Osmanlı zirai ürünlerine karşı oluşan büyük dış talep”* sonucudur. <sup>58</sup>

1868 yılında mahalli alanda yapılan ekonomik gelişmeleri düzenlemek için oluşturulan Nafia Dairesi kurulmuş, zirai gelişme konuları ve bu çerçevede verilecek imtiyazların görüşülerek karara bağlanmasından sorumlu tutulmuştur. Bu kapsamda *“okul, yol yapımı, bataklıkların kurutulması, tarıma açılması, sulama tesisleri inşası hayvan hastalıklarının önlenmesi, modern tarım aracı, iyi cins tohumluk, (...)”* çeşitli tekliflerin aldığı

---

<sup>56</sup> Tefik Güran, **19.Yüzyılda Osmanlı ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, 1. Basım, İstanbul:Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2014, s. 47-48

<sup>57</sup> Güran, s. 48-49.

<sup>58</sup> Tabakoğlu, s. 251.

raporlar Nafia Dairesi'ne gönderilerek bunların bir kısmının gerçekleştirilmesi için gerekli adımların atılmasına karar verilmiştir. <sup>59</sup>

Karal, devletin zirai alanda izlediği bu politikaya eleştirel yaklaşmaktaydı. Bu dönemde Avrupalı devletlerle yapılan ticaret anlaşmalarının yerli üretici ve sanayiciyi savunmasız bıraktığını Osmanlının yabancı malların sürüldüğü bir pazar haline geldiğini, yabancıların mülk sahibi olarak yerleşmeye başlaması ve iç ticarete de hakim olduklarını aktarmaktaydı. Bu dönemde bağımsız bir bayındırlık politikası izleyemeyen Osmanlının yol ve demir yolu yapımları imtiyaz alan yabancı sermaye tarafından gerçekleştiriliyordu.<sup>60</sup>

Bu dönemde Tezel'in ifadeleriyle, *“devletin kaliteli tohumluk dağıtmak, tarım reformu meclisleri toplamak, tarım müdürlükleri kurmak, tarım okulları açmak, tarım araç ve gereçleri ithalini teşvik etmek gibi önlemleri, tarımın bütünlüğü açısından hissedilir etki yaratmamıştı.”*<sup>61</sup>

### **1.7.Demiryolu İmtiyazlarının Tarımsal Alana Etkileri**

Osmanlı imparatorluğunun Avrupa kapitalist sistemine eklenmesi, ticaret limanlarından içeri demiryolları hatlarının inşa edilmesiyle derinleşti. Osmanlı bu işi karlılık garantisıyla demiryolu imtiyazları vererek, Avrupalı devletlere vermekteydi. <sup>62</sup>

Anadolu'da yapılan ilk demiryolu olan İzmir-Aydın demiryolunun bölgeye etkisi ilgili olarak Orhan Kurmuş şunları kaydetmekteydi: <sup>63</sup>

*“İzmir'i zengin hinterlandına bağladığı, ihraç edilen tarımsal ürünlerin üretimini arttırdığı, tarımsal işgücünün üretim alanları arasındaki akışkanlığını kolaylaştırdığı için Batı Anadolu'da kapitalizmin gelişmesi için gerekli bir ön şart yerine getirilmiş oluyordu. Aydın demiryolunun etkileri, İzmir limanının yapılmasıyla daha da kuvvetlendiği zaman ekonomik gelişmenin hızı da buna bağlı olarak arttı.”*

---

<sup>59</sup> Güran, s. 50.

<sup>60</sup> Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 348-349

<sup>61</sup> Tezel, s. 71.

<sup>62</sup> Önal, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü*, s. 149.

<sup>63</sup> Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, 1. Basım, İstanbul:Yordam Kitap, 2007, s. 80.

Osmanlı demiryolları konusunda Avrupalı devletlerin rekabeti şiddetlenmekteydi. Ortaylı, demiryollarının mantıklı ulaşım ağı oluşturmadığını aksine tarım alanlarının zenginliğini sömürdüğünü aktarmaktaydı.<sup>64</sup>

Osmanlı'nın ulaştırma yapısında ilk demir yolu yapımının 1857 yılında başlamasından 1915'e kadar inşa edilen 6.107 kilometrelik demiryolunun 4037 kilometresi yabancı sermayeyle yapılmıştı. Osmanlı yukarıda da değinildiği üzere yabancı sermayeyi zarar olasılığından kurtarmaktaydı.<sup>65</sup> Hatta topraklarının üzerinden demiryolu geçeceğini öğrenen toprak sahiplerinin mallarının fiyatlarının %500 arttırarak demiryolu şirketine satmaya kalkmaları üzerine devlet, toprakları gerçek değeri üzerinden satın alarak şirkete "hibe" etmekteydi.<sup>66</sup>

Demiryolları imtiyazları Avrupalı devletler için çok karlı bir alandı. Konuyla bağlantılı olarak, 1888'de Haydarpaşa-İzmit demiryolu imtiyazını alana kadar Almanya'da bir demir yolu yapım şirketi yoktu. Şirket (Societechemin de fer d'Anatolie), bu hattın ayrıcalığı alınca kurulmuştu.<sup>67</sup>

### 1.8.Zirai Alanda Teşvikler

Tanzimat döneminde ziraatın gelişmesi amacıyla köylünün üretim alanlarını genişletme, ticari değeri yüksek ürünlerin üretimini arttırmaya, tarımda modern girdi ve araç gereçlerinin kullanımı ve yaygınlaştırılmasıyla ilgili politikalar izlenmiştir. Bu bağlamda Avrupa'dan getirilecek modern araç ve gereçlerde gümrük vergisi alınmayacaktı. Zirai eğitim kurumları, model çiftlikler, atıl toprakların tarıma uygun hale getirilmesi, tohum, bitki ve hayvan ıslahının çalışmaları, belirlenen ürün ekiminde vergi muafiyeti gibi alanlarda çalışmalar gerçekleştirildi.<sup>68</sup>

Osmanlı tarımında başta hahubat olmak üzere pirinç ve pamuk ziraatı önemliydi. Bununla beraber Selçuklulardan beri yürütülmekte olan bahçecilik, bağcılık ve sebzeçilik üretimi de yapılmaktaydı. Sulama imkanları olduğunda verimli olan topraklar üzerinde sudan

<sup>64</sup>İlber Ortaylı, **İmparatorluğun en uzun Yüzyılı**, 28. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, akt: Önal, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü**, s. 149.

<sup>65</sup> Tezel, s. 71.

<sup>66</sup> Kurmuş, s. 112.

<sup>67</sup>Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Muammer Sencer (çev.), İstanbul: May Yayınları, 1977, s. 16.

<sup>68</sup> Donald Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, Azat Zana ve Nilay Özak Gündoğan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 79-36, Aktaran: M. Murat Baskıcı, "Osmanlı Tarımında Makine Kullanımı", **Mülkiye Dergisi**, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 77

faydalanama durumu hassas kurallara bağlanmakla birlikte sulamayı kendi imkanlarıyla gerçekleştiren çiftçiler %5 öşür ödüyorlardı. Vergi indirimi ve üretimi teşvik edilen diğer ürünler ise; “dut, pirinç, kendir, kenevir, pamuk, susam, zeytin, lif ve yağ bitkilerinin üretimleriydi.”<sup>69</sup>

Osmanlı da ticari değeri yüksek bir ürün olan pamuk üretilmekteydi. Tanzimat döneminde pamuk üretimini teşvik amaçlı uygulamalar şunlardı:<sup>70</sup>

*“1862 yılında boz ve kıraç yerleri açıp tarla yapacak olanlara bu yerleri ücretsiz vereceğini (mülk arazi) ve pamuk eken üreticilerin mahsulünden 5 yıl vergi alınmayacağı; pamuk ekilen bölgelere yol yapılacağını bildirildi. Pamuk makinelerinden gümrük vergisi alınmaması da kabul edildi. Üç yıl sonra pamuk üreticisine tohum dağıtıldı. ... kısa zamanda pamuk mahsulü 10 milyon kilogramdan, 50 milyon kilograma çıktı.”*

Olayın uluslar arası boyutuna bakmak gerekirse, dönemin başında Amerika’da çıkan iç savaş sebebiyle İngiltere ve Fransa’nın endüstrisi için buradan pamuk getirme imkanı bulunmamaktaydı. Bu sebeple İngiltere Dışişleri Bakanı Osmanlıda yapılmakta olan pamuk ziraatı için anket yaptırarak Osmanlının pamuk ziraatı için uygun olduğunu ve buğday yerine pamuk ekiminin daha faydalı olacağı tezini savunmaktaydı. Bununla birlikte İngiltere ve Fransa’nın teşvikiyle Osmanlı pamuk üretimi için gerekli hazırlıkları gerçekleştirdi. Savaş bitince Avrupa tekrar daha ucuza satılan Amerikan pamuğuna döndü. Bu durumda İngiltere’nin tarım politikasının düşündürücü olduğunu söyleyebiliriz. Rasyonel bir hareketle Amerika’dan iç savaş nedeniyle ithal edemediği pamuğu, Osmanlı topraklarında teşvik ederek kendi sorununa geçici de olsa çözüm bulmuştur.<sup>71</sup>

Bu örnek, uluslararası talep doğrultusunda ihracat bağlantıları olan Osmanlı tarımını şekillendirme noktasında çok açıklayıcı bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>72</sup>

1858 Arazi kanunnamesiyle toprakta özel mülkiyet tanınmış ve güvence altına alınmıştı. 1867 yılında gelindiğinde ise toprakların yabancılara satışına da izin verilmeye

<sup>69</sup> Tabakoğlu, s. 249-250.

<sup>70</sup> Karal, Cilt 3, s. 253.

<sup>71</sup> Elena Frangakis-Syreet, “İzmir’de Pamuk ve Kumaş Ticareti (18. Yüzyılın İkinci Yarısından 19. Yüzyılın Başlarına)” Çağlar Keyder, Faruk Tabak (Ed.), **Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım** içinde (17-35), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.103.

<sup>72</sup> Önal, *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, s. 54.



başlandı. Pamuk, “bu yasa başlangıçta Batı Anadolu’daki verimli toprağın Avrupalılara satılmasına” yol açtığını aktarmaktadır. <sup>73</sup>

Bu bağlamda, İhracata yönelik zirai üretimin gerçekleştiği Batı Anadolu’da İngiliz tüccarlar ile köylü arasında “sözleşmeli üreticilik” benzeri uygulamalara rastlanmaktaydı. Yabancıların Osmanlıda toprak edinmesine izin veren yasa sonrasında İngiliz tüccarlar Batı Anadolu’da 2,3-2,6 milyon dekar dolayında toprak satın almışlardı. Bu anlaşmalarla köylüler, toprağı belirli bir bedel ile kiraladığına ve hasat zamanı belirli bir bölümü toprağın sahibine satmayı söz verdiklerine dair belge imzalamaktaydılar. Bu tür anlaşmalarda kuralları belirleyen toprak sahibi olmaktadır. Bu durum günümüz Türkiye’sindeki “sözleşmeli üreticilik” uygulamasıyla benzerlik göstermektedir. <sup>74</sup>

İktisadi bağımlılığın bir göstergesi olan yabancı sermaye yatırımları Osmanlı’nın son dönemlerinde serbestçe varlık göstermekteydi. 1910 yılının eldeki verilerine göre toplam 5 milyar 711 milyon kuruşluk yabancı yatırımların yıllık geliri 228 milyon kuruştı. Bu gelirin tamamına yakını yabancı sermayedarların ülkelerine akmaktaydı. <sup>75</sup>

Bu noktada Osmanlı’nın son dönemi ile ilgili emperyalist sisteme eşitsiz bir biçimde eklenmesinin bir sonucu olarak tarımda “*kapitalist gelişkinlik büyük bir eşitsizlik*” göstermekteydi: <sup>76</sup>

*“Osmanlı’nın tam olarak sömürgeleşmemesi ve tarımsal üretimin piyasa yöntemleriyle dönüştürülmüş olması, devasa tarım işletmeleri, tek ürüne dayalı uzmanlaşma ve büyük bir topraksız nüfus oluşmasına neden olmamıştı. (...) topraksızlaşma dinamikleri harekete geçmişti fakat daha çok kendi toprağında kendisini geçindirmeye yetmeyen üretim yapıp, emeğini satmak zorunda kalması biçimindeydi. “*

<sup>73</sup> Şevket Pamuk, “Türkiye’de Tarım ve İktisadi Gelişme 1880-2000”, **Mülkiye Dergisi**, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 77.

<sup>74</sup> Kurmuş, s. 146-151.

<sup>75</sup> Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, s. 1973, s. 19.

<sup>76</sup> Önal, *Anadolu Tarımının 150 Yıllı Öyküsü*, s. 61.

## İKİNCİ BÖLÜM

### 2. TÜRKİYE'NİN 1923-1980 YILLARI ARASINDAKİ TARIM POLİTİKASI

Cumhuriyet kurulduğunda 13,6 milyon nüfusun 10,3 milyonu köylerde yaşamaktaydı. Toprak dağılımı son derece adaletsiz buna paralel olarak köylünün %80'ini kendi geçimlerine yetmeyecek toprakları işlerken bir yandan da büyük toprak sahiplerinin (ağalar) topraklarında çalışmak zorundaydı. Siyasi açıdan önemli güçlere sahip olan büyük toprak sahipleri köylüyü iktisadi açıdan sömürmekteydi. Çoğunluğu köy dışında yaşayan tüccar ve tefecilik yapan bu kişiler topraklarında köylülerle kurdukları ortakçılık ya da kiracılık ilişkileriyle sermaye biriktirmekteydiler. <sup>77</sup>

Cumhuriyetin Osmanlıdan devraldığı topraktaki mülkiyet dağılımı nicelik olarak ifade edilirse; kırsal kesimde yaşayan ailelerin %5'i tüm toprakların %65'ine, ailelerin %87'si toprakların %35'ine sahip olmakla birlikte, %8'inin hiç toprağı bulunmamaktaydı. <sup>78</sup>

#### 2.1.1923-1929 Türkiye Tarım Politikaları

Toprakta mülkiyet ilişkilerinin eşitsiz, feodal ilişkilerin devam ettiği ve ilkel bir tarımsal yapıda yeni cumhuriyetin izleyeceği yöntem İzmir İktisat kongresinde şekillenecekti. Yeni cumhuriyetin izleyeceği yöntem olarak “milli iktisat” belirlenmekte ve devletçilik görünümünde liberal politikalarından oluşmaktaydı. <sup>79</sup> Tezel'in ifadelerine göre kongrenin amacı, “uygulamaya konacak iktisat politikası önlemleri hakkında hükümet kadroları ile toprak sahipleri, tüccarlar ve birkaç sanayici arasında uzlaşma” sağlamaktı. <sup>80</sup>

İzmir iktisat kongresinde alınan kararla 17 Şubat 1925 tarihinde Aşar yürürlükten kaldırıldı. Aşar'ın kaldırılmasının görüntüsel nedenini Önder, “verginin Osmanlı'dan kalmış çağ dışı bir yükümlülük olması ve iltizam usulünün çiftçi üzerinde oluşturduğu aşırı baskı” olarak açıklamaktaydı. Aşar vergisi kaldırılmadan önceki son yılda bütçe gelirlerinin

<sup>77</sup> Köymen, *Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya*, s. 98-99.

<sup>78</sup> DiE, s. 24.

<sup>79</sup> Cem, s. 279.

<sup>80</sup> Tezel, s. 135.

%28,6'sını oluşturmaktaydı.1925 yılında Aşar kaldırıldığında bütçe açığı 3 katına çıkmıştı. <sup>81</sup> Aşar vergisinin kaldırılmasından doğan bütçe açığını Boratav, 1926 yılından itibaren dolaylı vergilerdeki artışlarla ve şeker ve gazyağının vergilendirilmesiyle karşılandığını saptamakta, bunun da ana hatlarıyla kentli emekçi-tüketici sınıfların omuzlarına yüklendiğini ifade etmekteydi. <sup>82</sup>

Bu dönemin ekonomik gelişmesinin sınırlarını çizen en önemli iki unsur, devletin dünya sistemi içinde nerede ve nasıl varlık göstereceğini belirleyen Lozan Anlaşması ve dönemin sonunda dünya kapitalist sistemini sarsan büyük ekonomik buhrandır. <sup>83</sup>

Lozan Anlaşması, Osmanlıdan kalan borçların bir kısmını Türkiye Cumhuriyeti'ne yüklemekte bu borçların toplan tutarı 85 milyon altını (liralık) bulmaktaydı. Bununla beraber Lozan'a ilave olarak imzalanan Ticaret Anlaşması ise dönemin iktisat politikasını sınırlayan maddeler içermekteydi: *"5 yıl süre ile Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarını dondurmakta ve bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılmasını ve yenilerinin konmamasını; gümrük tarifelerinin ise 5 yıl süre ile değişmemesini öngörmekteydi."* Bu sınırlamalar, Türkiye'nin gelişmesini engelleyen ve yerli sermayeyi dış rekabete karşı koruyucu önlemlerin alınmasının önünü kapatmaktaydı. <sup>84</sup>

Bu dönemin tüm yasaklamalarına karşın yabancı sermayenin Osmanlı döneminde elde ettiği ayrıcalıklarının göstergesi olan demiryolu hattı ve tütün rejisi millileştirildi. Bu önemli bir adımdı. Devlet içinde devlet gibi hareket eden Reji idaresinin, belirlediği "tekel" fiyatına karşılık tütün üreticilerinin tütününü pazarda satmayı tercih etmesi sonucu, idarenin kolluk kuvvetleri tarafından 20 binden fazla köylü vurularak öldürülmüştü. <sup>85</sup>

### 2.1.1. Tütün Rejisi

Osmanlı'nın dış borçlarının ödeyemeyeceğini ilan etmesiyle Avrupalı devletlerle yapılan görüşmeler sonucunda 1881 Muharrem kararnamesi kabul edilmiştir. Bu anlaşma ile Avrupalı devletler Osmanlı ülkesinde yabancı alacaklıların temsilcisi gibi çalışacak, devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin bir bölümünü yabancı alacaklılar adına toplayarak

<sup>81</sup> İzzettin Önder, "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası", Şevket Pamuk, Zafer Toprak (der.), **Türkiye'de Tarımsal Yapılar**, içinde (113-133), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 119.

<sup>82</sup> Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1989, s. 41-42.

<sup>83</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 31.

<sup>84</sup> Boratav, s. 32-33.

<sup>85</sup> Muzaffer İlhan Erdost, "Yabancılarla Toprak Satışı ve Yasalaşma Süreçleri (1535-2009)", **Mülkiye Dergisi**, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 109.

Avrupa'ya aktaracak bir yapı oluşmuştu. Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi adı verilen bu kuruluşa öşürün bir kısmı, tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılık ve alkollü içkilerden alınan vergiler teslim edilmekteydi. Bununla birlikte 1883 yılında yabancı sermayeyle kurulacak olan Tütün Reji'si şirketine ülke içindeki tütün alım satımı ve üretiminin denetlenmesinde tekeli ayrıcalıklar tanıyordu.<sup>86</sup>

Tütün tekeli, Fransızlar tarafından kurulan Memalik'i Osmaniye Tütünleri Müşterekonlmenfaa Reji Şirketi ismiyle anılan halkın "Reji İdaresi" olarak ifade ettiği bir şirkete devredilmişti. Tütünün üretim, fiyat belirleme ve pazarlamasının tekeli elinde bulunduran Reji İdaresi her yıl Düyun-u Umumiye İdaresi'ne 750 bin lira ödeyecekti.<sup>87</sup>

Reji İdaresi'nin Biga bölgesindeki tütün üreticilerine tutumunu Yerasimos şöyle açıklamaktaydı:<sup>88</sup>

*"1891 yılında Biga ilinde Reji tarafından ekicilere önerilen fiyat kilogram başına ortalama 3 kuruştur; oysa Reji kurulmadan önce 1884 yılında tütün bunun tam 4 katı fiyatına gitmekteydi. Bu durum aynı eyalette 1889 yılında 87 bin kilogram olan üretim oylumunun 1891 yılında 54 bin kilograma düşmesine yetecektir."*

Cumhuriyetin kurucuları tarafından bu idarenin tasfiye edilmesinde şüphesiz yukarıdaki anlatılanlar yatmaktadır. Bunun üzerine Reji İdaresi 1925 yılında 4 milyon liraya satın alınarak devletleştirildi.<sup>89</sup>

### 2.1.2. Tarım Alanındaki Gelişmeler

Bu dönemde devlet topraktaki mülkiyet ilişkilerine dokunmamakla beraber, cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak tarım ve köy kalkınması için önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Aşarın kaldırılmasının yanında Ziraat Bankası'nın sermayesi ve kredilerinde düzenlemeye giderek yükseltilmiştir. Kooperatifleşme aşamasında "İtibari-i Zirai Birlikleri" ile başlayan sürecin devamında 1929 yılında "Zirai Kredi Kooperatifleri

<sup>86</sup> Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, s. 209.

<sup>87</sup> Erdost, s.109.

<sup>88</sup> Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt 2, Babür Kuzucu (çev.), 1. Basım, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1975, s. 917.

<sup>89</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 35.

Kanunları” kabul edilmiştir. Dönemin başında 8 milyon lira olan tarım kredileri, 1928 yılında 26 milyon ve 1936 yılında ise 35 milyon liraya çıkarılmıştır. <sup>90</sup>

Tökin, kooperatiflerin yönetiminde büyük toprak sahipleri ve tüccarlar bulunduğunu ve köylünün bu kredilerden gerçek anlamda yararlanmadığını ifade etmekteydi:<sup>91</sup>

*“Ziraat Bankası’nın kurduğu kredi kooperatiflerinin köylüye faydeli olduğu iddia edilemez. Çünkü kooperatiflerin ekserisinin meclisi idarelerine murabahacılar ve mutavassıt tüccarlar girerek kooperatifleri kendi menfaatlerine alet yapmışlardır. Köylü kooperatiftan aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra meclisi idare azası olan murabahacıya borcuna mukabile teslim etmektedir. Kooperatiflerin mühim bir kısmı adeta murabahacıların teşkilatı haline gelmiştir. Meclisi idarelerine kasaba tüccarlarının girmiş olduğu kooperatiflere gelince; köylü kasabada yaptığı iştirah muamelelerinin bedelini kooperatif kredisiyle ödemek suretiyle Meclisi idaredeki tüccarları kazandırmaktadır. Kasaba tüccarları kooperatif sayesinde kendilerine adeta teşkilatlı bir pazar bulmuş olmaktadır. “*

Cem ise bu dönemde kırsaldaki geleneksel sömürü düzeninin güçlenerek devam ettiğini vurgulamıştır: *“Ziraat bankası kredilerinin sağladığı elverişli koşullar, büyük çiftçiye ve ağaya toprağını genişletmek imkanı vermiş, bu kimseler için makine almaktansa ucuz toprak kapatıp ucuz ırgat çalıştırmak daha karlı gözükmiştir.”*<sup>92</sup>

1923-1934 yılında göçmen ve mübadele ile gelenlere 6 milyon dönümden fazla; topraksız ya da az topraklı çiftçiye 731 bin dönüm “devlet arazisi” dağıtılmıştır. 1934-1938 yıllarında tekrar dağıtılan 3 milyon dönüm devlet arazilerinden 1,5 milyon dönümü ihtiyacı olan köylüye ulaştırılmıştır. <sup>93</sup> Mübadele sonrasında İmar ve İskan kanunu çıkarılır. Zafer Toprak, Anadolu ve Trakya’nın nüfus dokusunun önemli ölçüde değiştiğini, cumhuriyetin ilk yıllarındaki insan-toprak ilişkisindeki bu hareketliğin tarımı olumsuz yönde etkilediğini aktarmaktadır. İskan politikası meraların aleyhine gelişmiş, cumhuriyetin ilk 15 yılında

<sup>90</sup> Avcioğlu, *Türkiye’nin Düzeni Dün-Bugün Yarı*, Cilt 1, s. 479.

<sup>91</sup> İsmail Husrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, s. 150-151.

<sup>92</sup> Cem, s. 296.

<sup>93</sup> Avcioğlu, *Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarı*, Cilt 1, s. 479.

meralar 40 milyon dönüm azalmıştır.<sup>94</sup> Dağıtılan 40 milyon dönüm mera topraklarının onda biri muhacir ve az topraklı köylüye verilmiştir.<sup>95</sup>

Tarımda verimin artırılması amacıyla “yüksek verimli” tohumluklara vergi muafiyeti sağlanması için yasa çıkarılmıştır. Bunun devamında Tohum Islah İstasyonları kurulmuştur. 1925 yılında çıkarılan yasa çiftçilerin eğitimine önem verilmiş, verimin artırılması amacıyla tohum dağıtımı, devlet yönetiminde fidanlık kurulmuştur. Bunlara paralel olarak tarımda makineleşmeye önem verilmiş, Atatürk kurucusu olduğu çiftlikte modern makinelerin kullanılmasını sağlayarak çiftçiye örnek olunmasını amaçlanmıştır. <sup>96</sup> Tarım araçlarının üreticilere gümrüksüz dağıtılmasının ardından aynı yıl çıkarılan kanunla hayvan ithalinin de 2 yıl süreyle muaf tutulması sağlandı.<sup>97</sup>

1923-1929 yılları tarımsal üretimde önemli artışların yaşandığı yıllardır. Boratav’ın ifadeleriyle bu artışta, “*Anadolu’nun erkek nüfusunun toprağa dönmesine imkan veren barış koşulları en önemli rolü oynamakla birlikte, tarıma dönük olumlu politikaların fiyat ve vergi değişkenleri yoluyla çiftçiler lehine kaynak yaratan sonuçları da belirleyici olmuştur.*” Buğday üretimi 1923-1927 arasında 1 milyon tonun altındayken, 1928-29 ortalaması 2 milyon civarında seyretmiştir. <sup>98</sup>

1929 yılında geldiğinde dünya kapitalist sisteminde yaşanan buhran devletleri daha korumacı önlemler almaya itmiştir. Bernstein bu süreci şöyle ifade etmekteydi: “*savaş zamanı politikaları ve buhran, sanayileşmiş kapitalist ülkelerde tarımın yaygın biçimde korunmasına yol açtı.*”<sup>99</sup>

## 2.2.1930 Dönemi Tarım Politikaları

1930’lu yıllar Türkiye’nin ekonomi politikasında yeni bir dönemi simgelemektedir. 1929 dünya ekonomik buhranın etkisiyle Türkiye’de daha korumacı önlemler olarak “devletçi” anlayışla politikasını belirlemiştir. Kriz Türkiye ekonomisinde daha çok dış ticaret alanında hissedilmiştir: “Türk Parası önemli oranda değer kaybına uğrayınca, tarımsal

<sup>94</sup> Zafer Toprak, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, Şevket Pamuk, Zafer Toprak (der.), **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**, içinde (19-35), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.33.

<sup>95</sup> Cem, s. 297.

<sup>96</sup> Vecdet Erkun, “Atatürk Döneminde Tarım Politikaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 18, 1996, s. 245.

<sup>97</sup> Özgür, *100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 85.

<sup>98</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 38-39.

<sup>99</sup> Bernstein, s. 90-91.

ürünlerin fiyatlarında büyük düşmeler olmuştu.” Osmanlı borçlarının ödemesinin bu yıl başlaması Türkiye ekonomisinde krizin şiddetini daha da arttırmıştı. Bu durumda devlet iktisadi hayata gümrük ve fiyat politikası yoluyla “ilk” müdahalesini gerçekleştirmek zorunda kalacaktı. <sup>100</sup>

Türkiye’de 1930 yılında başlayan “korumacılık” politikası 1932 yılından sonra “devletçilikle” tamamlanmıştır. Krizin etkisiyle buğday fiyatlarındaki büyük düşüşler küçük üreticinin yaşamında ciddi sarsıntılar yarattı. Buğday fiyatları 1929-1932 arasında %68 oranında düştü. Boratav’ın deyişiyle bu süreçte, “*Köylünün bankalara, tefecilere ve devlete olan borçları bir önceki dönem belirlenmişti. Dolayısıyla bu yıllar çiftçi nüfusun büyük bir huzursuzluğa sürüklendi yıllardır.*” <sup>101</sup>

Buğday fiyatlarındaki dalgalanmalar sonucunda devlet tahıl ticaretine müdahale etmiş, Ziraat Bankası’na üreticiden buğday satın alma yetkisini vermiştir. Bankaya 6 milyon liralık kredi açan devlet, bu alışverişten doğabilecek yıllık 1 milyon liraya kadar zararı üstlenmeyi kabul etmiştir. Ziraat Bankası’nın buğday alımları 1938 Toprak Mahsulleri Ofisi açılıncaya kadar devam etmiştir. <sup>102</sup>

Kırsal alandaki üretim ilişkileri incelendiğinde ziraat bankasının tarımsal kredi sağlamasıyla, “*kırsaldaki tefeci ve murabahacıların sağladığı olağanüstü faiz giderlerini azaltması*” hedeflenmişken kredi için arazi sahibi olmanın şart koşulmasıyla durum köylü aleyhine dönmüştür. Bir diğer tarımsal gelişme büyük buhran sonrasında büyük çoğunluğu Ziraat bankası tarafından olmak üzere Tarım Kredi kooperatifleri kurulmasıdır. 1929 yılından 1938 yılına kadar bu kooperatiflerin sayısı 65’den 586’ya çıkmıştır. <sup>103</sup> Yukarıda değinildiği gibi bu kredilerden büyük toprak sahiplerini bünyesinde barındıran tefeci-tüccar zümresi yararlanmış, köylü bu zümrenin birikim aracı haline gelmiştir.

Tarımda makine kullanımını arttırmak üzere 1926 yılında çıkarılan kanunla tarımsal araçların kullandığı yakıt ve kimyasal girdileri kullananlara vergi muafiyeti sağlanmıştı. Bununla beraber 1929 sonrası yaşanan dünya ekonomik buhranıyla beraber tarımsal ürün fiyatları düşmeye başlamış, akaryakıt fiyatları aynı hızla düşmediğinden (1929’da 1,27’den 1935’te 0,97 dolara geriledi) büyük çiftçi olan traktör sahipleri teşvikle aldıkları benzini

<sup>100</sup> Özgür, *100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 87-88.

<sup>101</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 51.

<sup>102</sup> Toprak, *Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950*, s. 23.

<sup>103</sup> Önal, *Anadolu tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, s. 75.

“piyasaya satmayı” tarımsal üretimde kullanmak daha karlı görmekteydiler. Bu durumu önlemek için devlet yeni önlemler aldı. Çıkarılan kanunla akaryakıt muafiyeti kaldırıldı, akaryakıtla çalışan traktör sahiplerine traktörlerini “ağır yağ” ile çalışan modellerle değiştirmeleri kapsamında tazminat ödemeyi kanuna ekledi. Traktör kullanımını teşvik etmek için 1926-1930 arasında 6.652.181 TL gümrük muafiyeti sağlamış olan devlet, 1930 yılında traktör sahiplerine 2.700.000 TL tazminat ödemiştir.<sup>104</sup> Gelineen noktada tarım alet ve makinelerinin ithalat değişimleri durumu ortaya koymaktadır: ithalat 1928 yılında 2 milyon 298 bin lira, 1933 yılında 224 bin liraya düşmüş, 1935 yılında 389 bin liraya çıkmıştır. Avcıoğlu’nun ifadeleriyle “ilk makineleşme hareketi başarılı olamamıştır.”<sup>105</sup>

Zirai eğitim alanında da çalışmalar yürütülmüştü. Köy enstitüleri bu çalışmalar içinde farklı bir yere sahiptir. Köy enstitülerinin temelleri 1935 yılında atılmış, ilk denemeler ise 1937 yılında İzmir/Kızılçullu ve Eskişehir/Çifteler’de uygulanmıştır. <sup>106</sup> Köy enstitülerinin mimarı olan İsmail Hakkı Tonguç’a göre “köyü kalkındırmaya değil, kendi unsurlarıyla içinden canlandırmaya çalışmak ve şuurlandırmak” gerekiyordu. <sup>107</sup> Enstitülere köylü gençler alınmakta, “kuram” ve “uygulama” iç içe yürütülmekteydi. Bu sistemde öğretmen rehber; öğrenci ise arayan, bulan, çözen ve uygulayan kişi konumunda olmakta öğrencilerin kendi kendisini yönetmesine önem verilmekteydi. Karma eğitim sistemi uygulanmaktaydı. <sup>108</sup>

Köy çocuklarının bu okullarda öğrenim görerek, yine kendi köylerine dönüp yeni çocukları eğitecekleri Köy Enstitüsü köycülüğü ile ilgili Gözler ve Gezer, şunları kaydetmekteydi:<sup>109</sup>

*“bu öğretmenler başka memurların hiç uğramadığı adı bile bilinmeyen köylerde zorluklar içinde çalıştılar. Yolu, ulaşımı, elektriği, suyu hatta okul binası dahi olmayan köylerde bu güçlükleri o köylerin halkı ile paylaştılar. Okudukları okulların binalarını bile kendileri yaptılar.”*

<sup>104</sup> İlhan Tekeli, Selim İlkin, “Devletçilik dönemi Tarım Politikaları”, Şevket Pamuk, Zafer Toprak (der.), **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**, içinde (37-89), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 84.

<sup>105</sup> Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Cilt 1, s. 484.

<sup>106</sup> Niyazi Altunya, “Köy Enstitüsü Uygulamalarından Çıkan Sonuçlar”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 45, Sayı 229, s. 323.

<sup>107</sup> İsmail Hakkı Tonguç, **Canlandırılacak Köy**, İstanbul, 1939, s.20-21, Aktaran: Cavit Orhan Tütengil, **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin sorunları**, 4. Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1983, s. 87.

<sup>108</sup> Altunya, s. 330, 334.

<sup>109</sup> Necdet Zeki Gezer ve Kemal Gözler, **Yeniçiftlik Köyü: Tarihi, Ekonomisi, Sosyal ve Kültürel Yapısı**, 2. Basım, Bursa: Ekin Kitapevi, 2014, s.472.



1940 yılından 1954 yılına Uygulama alanının kısa olmasına karşılık sürekli tartışmalara ve farklı değerlendirmelere konu olan Köy Enstitüleri köycülüğünün sonuçlarını Tütengil şöyle açıklamaktaydı: <sup>110</sup>

*“Her tek yanlı köyü kalkındırma çabası gibi sadece eğitim yoluyla köyün kalkındırılması (canlandırılması) da istenilen olumlu sonucu vermemiştir. Bu atılımın çok olumlu bir sonucu olarak, fikir ve sanat alanlarındaki haklı yerlerini alan ‘köylü-aydınlar’ kuşağı ortaya çıkmıştır. Bize kalırsa bu olay, ‘Türk uyanış hareketinin yarattığı yeni bir bileşimdir.’ “*

1930-39 yılından itibaren uygulanan müdahaleci devletçi iktisat politikaları Boratav’ın ifadeleriyle *“bu dönemin sonunda gözlenen bazı eğilimler savaş yıllarının iktisadi politikalarını ve onların sonuçlarını”* şekillendirmiştir.<sup>111</sup>

### **2.3.1940 Dönemi Tarım Politikaları**

Türkiye, II. Paylaşım Savaşı’na katılmamakla beraber, savaşın yüklediği uluslararası ekonomik koşullardan etkilendi.<sup>112</sup> Bu anlamda ilk yükümlülük 500 bin kişilik bir ordunun silahaltına alınması, beslenmesi, giydirilmesi, kuşatılması olmaktadır.<sup>113</sup> Ordunun ve kentlerin işçesi meselesi savaş döneminde iktisadi sorunlar içinde ilk sırada yer almaktaydı. Az gelişmiş bir ülkenin tarımsal yapıları, savaş koşullarının getirdiği zorunlulukları kaldırabilecek durumda değildi. <sup>114</sup>

II. Paylaşım Savaşı’nın yarattığı zorluklar karşısında Refik Saydam hükümeti çözüm olarak *“katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemlerini”* uygulamaya koydu. 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu ile uygulamanın çerçevesini çizmekteydi ve hükümete geniş yetkiler vermektedir: *“ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması; özel işletmelere geçici el koyma; ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama; temel malların vesikayla dağıtılması gibi.”*

115

<sup>110</sup>Tütengil, s. 88.

<sup>111</sup>Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 63-64.

<sup>112</sup> Tezel, s. 162.

<sup>113</sup> Cem, s. 307.

<sup>114</sup> Şevket Pamuk, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, Şevket Pamuk, Zafer Toprak (der.), **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**, içinde (91-108), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 96

<sup>115</sup>Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 63-64.

Diğer yandan devlet gerekli gördüğü bölgelerde hangi ürünlerin üretileceğini karar vermekle beraber, tarım yapılmayan 5000 dönümden büyük toprakları “bir bedel ödemek koşuluyla” kendisi işletebilecekti. Kanun köylülük üzerindeki yükümlülükleri eşitsiz dağıtmakta, büyük toprakları işleyenlerin hayvanlarına muafiyet tanırken 40 dönümden küçük toprağı olanlar köylülerin hayvanlarına el koyulacaktı.<sup>116</sup>

Savaş yılları boyunca devlet, tarımsal ürünlerin büyük bir bölümüne piyasa fiyatının oldukça altında fiyatlarla el koymuş, diğer yandan ağır vergi yükümlülükleri getirmiştir. Bütün bu etkenlerin bir araya gelmesi sonucu tarımsal üretim gerilemiş özellikle temel besin kaynağı olan buğday 1938-39 düzeyleriyle karşılaştırıldığında 1942 yılında %27, 1945 yılında ise %46 gerilemiştir. Savaş koşullarında tarımsal üretimin çökmesini gıda tüketimi ve beslenme düzeylerinde önemli gerilemelere yol açmıştır. Bu durumdan en fazla etkilenenler şüphesiz kırsal alanlardaki ve kentlerdeki düşük gelirli yoksul kesimler olmuştur.<sup>117</sup>

Savaş döneminde uygulanan vergi politikası köylü üzerindeki etkisini Cem şöyle açıklamaktaydı:<sup>118</sup>

*“bu tedbirlerin yanı sıra köylüden alınan yol vergisi, hele 1943 yılından çıkarılan Toprak vergisi savaş bunalımını adeta köylünün sırtına yüklemektedir. Ürünün %10-12’sini toprak vergisinden ötürü aynı olarak devlete vermek zorunda olan köylü, çoğu halde varını yoğunu satmakta, el kapısına ırgat gitmektedir. ‘tahsildar baskısıyla jandarma dayacağı bugün bile köylerde hatırlanmaktadır. Köylünün yoksullaştığı bu ortamda tarlalar elden çıkmakta büyük çiftliklere katılmaktadır.”*

Devletin savaş koşullarında uyguladığı bir diğer uygulama “Varlık Vergisi” olmuştur. Varlık vergisi 1942 yılında çıkarılan bir kez uygulanacak olan bir kanunla savaş yıllarındaki enflasyondan yararlanarak büyük kar elde edenlerin karlarını devlete aktarmasını amaçlamaktaydı.<sup>119</sup> Verginin uygulanış biçimiyle hükümetin gerçek amacını Tezel, “İstanbul ve İzmir’deki yerli gayri Müslim tüccar ve sanayicilerin Türkiye ekonomisindeki güçlerini kırmak ve Müslüman Türk iş adamlarına özellikle dış ticaret sektöründe yer sağlamak” olduğunu ifade etmekteydi. Sonuç olarak Rum, Ermeni ve Yahudi olan gayri Müslimlerin

<sup>116</sup> Özgür, *100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 101, 103.

<sup>117</sup> Pamuk, *Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm*, s. 99.

<sup>118</sup> Cem, s. 211.

<sup>119</sup> Özgür, *100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Tarihi*, s. 103.

varlıklarının bir bölümü devlete aktarılırken önemli bir bölümü Müslüman Türk zenginlerin eline geçti. <sup>120</sup>

1941 yılında devletin hahabat alımı konusunda başlattığı yeni uygulamayla, üreticilerin geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için belirli pay ayırdıktan sonra hahabat ürünlerini devlete (Toprak Mahsulleri Ofisine) satması isteniyordu. Devlet bu ürünleri piyasa fiyatının altında almaktaydı. Uygulama köylülüğün “pasif direnişiyile” karşılaştı. Hem küçük hem de büyük üreticiler ürünlerini kaçırmaya, rüşvet vererek ürün miktarını ve devletin payını az göstermeye çalışıyorlardı. Bu koşullarda kimin ürününün ne kadar alacağı “yerel güç ilişkilerine” bağlıydı. Pamuk, Toprak Mahsulleri aracılığıyla yürütülen zorla alım uygulamasının iâşe sorunu çözmeye yükü küçük ve orta üreticilerin üzerine attığını bu karşılık büyük üreticilerin ürünlerini piyasada yüksek karla sattığını aktarmaktaydı. <sup>121</sup>

Savaş yıllarında enflasyon ortamının etkisi “harp zenginlerinin” yaratılmasına imkan vermekteydi. Yukarıda da değinildiği gibi, devletin koyduğu sınırlamalara uymak bir yana bu durumu fırsata çeviren savaş zenginlerinin sayısına örnek verilmesi gerekirse, İzmir’de savaştan önce 9 büyük özel şirket varken, savaş içinde bunların sayısı 41’e yükselmişti. <sup>122</sup>

Diğer yandan cumhuriyet kurulmadan önce tartışılan ve yine gündem olan bir konu vardı: Toprak reformu. 1945 yılına gelindiğinde toprak kanun tasarısı hazırlanarak meclise sunulmuştur. Tasarı, Meclis içinde büyük tartışmalara yol açmıştır. Toprak reformu önerisi Adnan Menderes, Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu ve Emin Sazak gibi büyük toprak sahibi milletvekillerinin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu kadro daha sonra Demokrat Parti’nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. <sup>123</sup>

1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu; topraksız ya da yeterli toprağı olmayan çiftçilere yeterli toprak sahibi kılmak; kendilerine toprak verilip üretim araçları eksik olanlara demirbaş temin etmek; ülke topraklarının sürekli işlenmesini sağlamak ve büyük toprakların kamulaştırılması gibi maddeleri içermekteydi. İlgili yasa gereğince 1947-1962 döneminde 5167 köyde 360 bin aileye 18 milyon dönüm toprak dağıtılmıştır. “gereğince işletilmiş olsa bile özel mülklerin 5000 dönümden fazlasının kamulaştırılacağı kararlaştırıldığı halde sadece 175 bin dönüm toprak kamulaştırılmıştır.” Bu sayı dağıtılan

---

<sup>120</sup> Tezel,, s. 218, 219.

<sup>121</sup> Pamuk, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarından Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm*, s. 102-106.

<sup>122</sup> Cem, s. 309.

<sup>123</sup> Tezel, s. 240.

toprakların %0,8'ine denk gelmektedir. Bu oran da dağıtılan 18 milyon toprağın %99'dan fazlasının kamu mülkü olan topraklardan dağıtıldığını göstermektedir. <sup>124</sup>

Bu süreçte bir diğer dikkat çekici uygulama ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun en şiddetli muhaliflerinden Adana'nın büyük toprak ağalarından olan Cavit Oral'ın bu kanunu yürütmekle görevli Tarım Bakanı olarak atanmasıdır. Böylece büyük toprak sahiplerinin mülklerinin kamulaştırılma olasılığı kalmamıştır. Bu durum sosyal iktidar ilişkilerinin bozulmadan toprak reformunu uygulamayacaklarını anlayan hükümetin büyük arazi sahiplerine ödün verdiğinin göstergesidir. Tezel'in ifadeleriyle, *"bu süreç iktidarın dayandığı toplumsal ilişkileri daha da bozmuştur."*<sup>125</sup>

Türkiye'de II. Paylaşım Savaşı'ndan sonra tek parti rejiminden çok partili parlamenter rejime geçmiştir. II. Paylaşım Savaşı'ndan sonra Türkiye'deki siyasi iktidarlar ABD yörüngesinde bir politika izleyeceklerdi. Böylece iktisat politikaları ABD, IMF, Dünya Bankası tarafından belirlenecekti. Savaştan sonra Türkiye tek parti rejiminden çok partili parlamenter rejime geçmiştir. Bu Türkiye'nin hem siyasi hem de iktisadi açıdan dönüm noktasını simgelemekteydi. <sup>126</sup>

#### **2.4.1950 Dönemi Tarım Politikaları**

Bu bölümde uluslararası ilişkiler bazında, savaş sonrası oluşturulan "Yeni Dünya Sistemi"nin Türkiye ve Türkiye tarımına etkisi araştırılacaktır. Bu kapsamda gelişmiş ülkelerin özellikle ABD'nin çeşitli yardım anlaşmalarıyla yeni sistemde hakim olmak ve kendi pazarını oluşturmak amacıyla Türkiye'nin tarım politikası üzerindeki etkileri; Marshall planıyla başlayan süreçte makineleşmeyle birlikte değişen tarım yapısı incelenecektir. 1947 yılında çok partili yaşama geçişle birlikte bu değişim süreci başlamış olmaktadır.

Türkiye siyasi ve iktisadi tarihi açısından 1946 yılı önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Savaş sonrası kurulan yeni düzenin lideri ABD'ydı ve Türkiye'nin bu sistem içinde ABD nüfuz alanı içinde yerini alması savaş bitmeden belirlenmişti. Bu bağlamda

---

<sup>124</sup> Özgür, *100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, s.108.

<sup>125</sup> Tezel, s. 240.

<sup>126</sup> Köymen, *Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya*, s. 104.

değişen dünya ekonomisine eklemleme modeli olarak ifade edebileceğimiz bu dönemin, iktisadi açıdan dönüm noktasını Boratav şöyle ifade etmektedir:<sup>127</sup>

*“korumacı ve “içe dönük” iktisat politikalarının gevşetilmesi; ithalatın serbestleştirilerek büyük oranda arttırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; bununla bağlantılı olarak dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur.”*

Dönemin tarım politikalarına bakıldığı zaman büyük ölçüde dışsal belirleyicilerin etkisi ve yönlendirmesiyle gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu dönemde, Türkiye kırsalının tarım yapısı ve sorunları, köylünün kalkınması, bununla bağlantılı olarak arazi mülkiyet biçimleri, tarımda üretim ilişkilerini inceleyen uzmanlar bulunmaktaydı. Çoğunluğu ABD’li olan bu uzmanlardan özellikle iktisatçı Max Weston Thornburg ve yardımcılarının hazırladığı “Türkiye’nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi” başlıklı rapor, Demokrat Parti iktidarına bir kalkınma reçetesi sunmaktaydı.<sup>128</sup>

Kalkınma planı olarak sunulan bu raporda, ABD’nin “Türk ekonomisinin kalkınması için yardımlarda bulunup bulunamayacağı, ne gibi yardımlara ihtiyaç olduğu ve bunların ne şekilde yapılacağı” konularında vereceği kararlarda ilk verileri oluşturmak amacıyla hazırlanmıştı. Rapor, devletçiliğe son verilmesi ilkesini ileri sürmekle birlikte Avcıoğlu’na göre Türk ekonomisine Amerikan müdahalesinin aşırı bir örneği niteliğindedir.<sup>129</sup>

ABD’nin iktisadi yardım yoluyla Türkiye ekonomi politikasını etkileme çabaları sonucunda Türkiye Marshall Planı’ndan 615 milyon dolar yardım istemiştir. ABD’li uzmanlar Türkiye’nin yardıma ihtiyacı olmadığını, savaş yıllarında tahribata uğramadığını, hatta Avrupa’nın kalkınmasına yardım edebileceğini ileri sürmekteydiler. Bunun üzerine Türkiye dışişleri Bakanı Türkiye’nin makine ve teçhizat için yardıma ihtiyacı olduğu görüşünü savunmaktaydı. Sonuç olarak Türkiye, 8 Temmuz 1948 yılında iktisadi işbirliği anlaşması çerçevesinde Marshall Planı’na dahil edilmiştir. <sup>130</sup>

<sup>127</sup>Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 74.

<sup>128</sup>Tütengil, s. 64.

<sup>129</sup> Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Cilt1, s. 558.

<sup>130</sup> Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Cilt1, s. 557.

#### 2.4.1. Marshall Planıyla Başlayan Süreç

ABD'nin 1948 yılında yürürlüğe koyduğu "Avrupa Kalkınma Programı" ile başlatılan ve Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı George C. Marshall'ın adıyla anılan Marshall Yardımı, savaş sonrası Batı Avrupa'yı ekonomik bakımdan güçlendirmek suretiyle komünizm tehlikesine karşı durmak amacını gütmektedir. 1948-1952 yılları arasında kapsayan yardımların ağırlığını Avrupa kalkınmasına ilişkin bölümler oluşturmakla beraber, dışında kalan bölümler Türkiye, Yunanistan ve Çin'e yapılacak yardımlardan oluşmaktaydı. Kalkınma yardımlarının ABD'nin ekonomik çıkarlarıyla paralel olarak sürdürülen güvenlik ve savunma hedeflerine de yarar sağlayacağı görüşü ABD siyasal çevreleri tarafından kabul görmekteydi.<sup>131</sup>

Türkiye, toplam 13 milyar dolar olan ve büyük çoğunluğunu Avrupa ülkelerinin aldığı Marshall yardımından 4 yıllık süre içerisinde 354 bin dolarlık bir pay alarak, tarımda makineleşme, ulaşım, enerji, madencilik gibi altyapı yatırımlarına harcamıştı. IMF ve Dünya Bankası'na 1947 yılında üye olan Türkiye, 1952 yılında NATO'ya (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü) üye olmuştu. Oral bu süreci şöyle ifade etmekteydi: " *Türkiye'nin dünya ekonomisi içindeki işlevini yerine getirebilmesi için ilk yapılanlar arasında Dünya Bankası ve çok uluslu bankalardan alınan kredilerle altyapı yatırımlarının geliştirilmesi yer alıyordu.*"<sup>132</sup>

Avcıoğlu'nun ifadeleriyle Türkiye'den bu plan çerçevesinde beklenen, " *tarıma önem verilmesi ve Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu*" haline gelmesiydi.<sup>133</sup>

Türkiye'nin 1950-1960 yılları arasında ABD'den aldığı dış yardımların toplamı 1 milyar 110 milyon dolardır. Dış yardımların en önemli bölümü tarım kesimine aktarılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin uluslararası işbölümünde bir tarım ülkesi olarak yerini alması gerçekleştirilmek istenmiştir. ABD yardımlarının sektörler itibarıyla dağılımı; Tarım % 35,2; Sanayi ve madencilik % 32,0; Ulaşım % 3,5 ve Hizmetler %29,3 olarak gerçekleştirilmiştir.<sup>134</sup>

Bu dönemde iktidarın uyguladığı tarım politikasına bakılacak olursa hızlı bir traktörleşme süreci, Ziraat Bankası kredilerinin genişletilmesi, ürün fiyatlarının yükseltilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Marshall yardımıyla sağlanan traktörler "krediyle" çiftçilere

<sup>131</sup> Zafer Z. Başak, **Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri Türkiye 1960-1970**, 1. Basım: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1977, s. 37-38

<sup>132</sup> Necdet Oral, "Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar- IMF ve Dünya Bankası Programlarının Türkiye Tarımına Etkileri", *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi*, Sayı 6, (Ağustos 2016), s. 36.

<sup>133</sup> Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın**, Cilt 2, 11. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978, s. 519.

<sup>134</sup> Özlem Özgür, **100 soruda Sanayileşme ve Türkiye**, 1. Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976, s. 191.

dağıtılmıştır. Ziraat Bankası'nın kredileri; 1940 yılında 50 milyon, 1948 yılında 235 milyon iken, 1953 yılında 1 milyar 212 milyona ulaşmış, 1957 yılında ise 2 milyarı aşmıştır. Traktör sayısındaki artış da dikkate değer düzeydedir: 1936 yılında 961, 1948 yılında 1750 iken 1952 yılında 31.415'e yükselmiş ve 1955 yılında 40 bini aşmıştır. 1936 yılında 104 olan biçerdöver sayısı 1956 yılında 6 bini aşmıştır.<sup>135</sup>

#### 2.4.2. Traktörleşme (Makineleşme) Sürecinin Etkileri

George ve Barbara Helling'in 1950'li yıllarda kırsal Türkiye'nin sorunlarına eğildikleri çalışmalarında ziraatta traktörleşme ve bunun doğuracağı sorunlar üzerinde de durmaktaydı. Helling'lere göre, Türkiye'de hız kazanan traktör ithalatı tarım alanında başlayan devrimin canlı bir kanıtı sayılmalıydı. Böylece sulamanın yanı sıra tarımda makineleşme "yeni toprakların" kazanılması sonucunu doğuracaktı. ABD'li sosyologlar makineleşmenin tarım üzerindeki olumlu etkilerini açıklamakla beraber bunun doğuracağı sorunlar üzerinde de durmaktaydı:<sup>136</sup>

*"Daha şimdiden traktör artışı, eskiden mahsul yetiştirmeye elverişsiz diye bilinen birçok arazinin açılmasına sebep olmuştur. (...) Fakat köy içinde ortaya bazı yeni meseleler çıkıyor. Köye giren ilk traktör yüzünden tahminen 5-9 kişinin işsiz kalması önemsenecek bir şey değildir. Fakat traktörler, bir hisse karşılığında başkalarına çift sürmek için alındığı ve bu surette topraksız köylü ezeli geçim kaynağından mahrum edilmeye başladığı zaman bu durum ciddiye arzeder."*

Traktörleşmeyle beraber üretimin artmış, maliyetler düşmüştür. Bu durum beraberinde zirai mahsullerin fiyatlarını da düşürmektedir. Mahsullerin fiyatlarının düşmesinden makine kullanmayan küçük üreticiler zarar görmekteydi. Basit ve eski yöntemle üretimde bulunan küçük çiftçi mahsulünü pahalıya mal etmekte ve traktör ile üretim yapan büyük üreticilerle rekabet edememekteydi.<sup>137</sup>

Oya Köymen, ABD'nin kullanmadığı birinci nesil traktörlerin çiftçilere krediyle dağıtılmasından en çok 600 ve üzeri toprağa sahip olanların yararlandığını ifade ederek küçük

<sup>135</sup> Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt 2, s. 620.

<sup>136</sup> George Helling, Barbara Helling, "Sosyolojik ve İktisadi Bakımdan Türkiye'de Köy", Ankara, s. 20, 1956 Akt: Tütengil, s. 71.

<sup>137</sup> Reşat Aktan, "Zirai İstihsalde Makine Kullanılması Hadisesinin Ekonomik Analizi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 1954, s. 22.

çiftçinin topraksızlaştığını vurgulamaktaydı. Köymen, tarımda makine kullanımının Türkiye kırsalında yarattığı sorunlara toprak mülkiyeti açısından şöyle yaklaşmaktadır:<sup>138</sup>

*“1948’de 2000 olan traktör sayısı, 10 yıl içinde 40 bin arttı. Tanktan bozma bu traktörler, toprağı çok derinden yarıyordu: etkisi 20 yıl sonra keşfedilecek toprak erozyonu başlamıştı. Traktörle köy ortak malı olan meralar yok edildi. Bu, az sayıda hayvanı olan köylüler için ek bir darbeydi. Devlet arazileri fiilen büyük özel mülkiyete geçti. Bu durum küçük köylüyü topraksızlaştırarak kentlere sürdü. 1950 öncesi 10 yılda kent nüfusu %21 artmışken, 1950-60 arası %79 arttı. ... köylüler inşaat işçisi oldu.”*

ABD, 1954 yılında “Zirai Maddeler ticaretinin geliştirilmesi ve yardım kanunu” adını taşıyan daha çok PL480 (PublicLaw 480) ismiyle bilinen kanunu kabul etmiştir. Bu kanun ABD hükümetine tarım ürünleri fazlalarını, alıcı ülkenin ulusal parası karşılığında ihraç etmek yetkisi vermektedir.<sup>139</sup>

### **2.4.3. PL480 Programının Etkileri**

Koçtürk, PL480 programının esas amacının, ABD’nin üretim artıklarının az gelişmiş ülkelere giriş ve satışının kolaylaştırılması, “yardım” propagandası adı altında ucuz fiyata satılan ürünlerin iç pazarda damping etkisi yaptığını bunun sonucu olarak yerli tahıl ve süt üretimini tahrip ettiğini savunuyordu.<sup>140</sup> Türkiye 1950-1960 yılları arasında bir yandan buğday ihraç ederken diğer yandan PL480 yardım programı çerçevesinde buğday ithal etmekteydi. Türkiye’nin 50’li yılların ortalarına kadar buğday ihraç eden bir ülke olarak geldiği şaşırtıcı ve bir o kadar da düşündürücü durumu çok net ortaya koymaktaydı:<sup>141</sup>

---

<sup>138</sup> Oya Köymen, “Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler ve Patronlar”, **Mülkiye Dergisi**, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 29.

<sup>139</sup> Tefik Ertüzün, Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım İlişkileri, **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1970, Cilt 30, Sayı 1-4, s. 172.

<sup>140</sup> Osman Nuri Koçtürk, **Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi**, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2009, s. 32

<sup>141</sup> Osman Nuri Koçtürk, **Açlık Korkusu**, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2009, s. 45



TABLO1: 1953-1962 arasında Türkiye'nin Tahıl İthal ve İhraç Durumu (Yıl/Ton olarak)

YILLAR	TAHİL İTHALATI	TAHİL İHRACATI
1953	1000	896.000
1954	-	1.063.000
1955	389.000	266.000
1956	198.000	362.000
1957	445.000	12.000
1958	60.000	221.000
1959	6.000	664.000
1960	99.000	73.000
1961	376.000	88.000
1962	690.000	10.000

Kaynak: O. Nuri Koçtürk, İşçinin Beslenmesi ve Milli Prodüktivite, 1966.

Tablo 1: 1953-1962 arasında Türkiye'nin Tahıl ihraç/ithalat durumları (yıl/ton)

Bir sonraki aşama olarak 1960'lı yıllarda Amerika'nın *Sanora 64* buğdayı baskısı Türkiye tarımını ve üreticileri çok daha zor durumlarda bırakacaktı.

PL 480 çerçevesinde yapılan yiyecek satışlarında 1960'lı yıllardan sonra stratejik bir hamle ile "Barış İçin Gıda Programı"na geçilmiştir. Koçtürk, bu stratejik hamlenin altında yatan gerçeği şöyle ortaya koymaktadır:<sup>142</sup>

*"Aslında açlığın, yoksulluğun ve cehaletin tahrikçisi ve pompalayıcısı olan Birleşik Amerika, bundan sonra bir barış havarisi gibi görünmek istemekte ve açlıktan dizleri titreyen insanları kendi kendilerine (aslında ABD'ye) yardım etmek için işe koşmanın ve onların yaratacakları değerden aslan payı almanın peşinde koşmaktadır."*

#### 2.4.4. Tarımsal Üretim

Tarım topraklarının genişliği 1948 yılında 13,9 milyon hektar iken, 1956 yılında 9 milyona yakın bir artışla 22,5 milyon hektara ulaşmıştır. 1948-1960 arası ekilen topraklardaki artışın, onda biri devletin dağıtımıyla gerçekleşirken, geri kalan bölümü hazine ve meralardan yapılan "özelleştirme" ile ilgilidir. <sup>143</sup>

1946-1953 yıllarının tarımsal gelişme yılları olduğu söylenebilir. Bu dönemde tarımın büyüme hızı %13,2'yi bulmuş ve %9,2'lik sanayi büyüme hızını aşmıştır. Milli gelir içinde

<sup>142</sup>Koçtürk, Açlık Korkusu, s. 47

<sup>143</sup> Özgür, 100 soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, s. 110.

tarımın payı 1946-1947 ortalaması olarak %43,6 iken, 1952-53'te bu oran %44,7'ye çıkmıştır.  
144

Bu artış 1953 yılı sonlarına kadar sürmüştür, ilerleyen yıllarda Türkiye, Boratav'ın deyimiyle “*savaş sonunun genişleme konjonktürünün ve liberal dış politikaların son bulduğu; ekonominin görece bir durgunluk içinde dalgalanmalara tabii olduğu bir dönem olarak nitelendirilebilir.*” Ayrıca bu dönem milli gelirin büyüme hızının önceki ve sonraki dönemlere göre belirgin bir biçimde düşük olduğu yılları kapsamaktadır.<sup>145</sup>

## 2.5.1960 Dönemi Tarım Politikası

1950'lerin sonundaki anlaşmalar ve bunların tarım politikasına etkileri bu bölümde incelenecektir. Bu sebeple 1958 yılındaki IMF anlaşmasıyla dönem başlatılacaktır.

Gelinen bu noktada 1958 Ağustos'unda IMF ile bir istikrar programı üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu program; devalüasyon; dış borç ertelenmesi; para ve maliye politikasında kısıtlamalar; Dış ticaretin serbestleşmesi; KİT fiyatlarının serbestleştirilmesi konularını içermektedir.<sup>146</sup>

Bu istikrar programının hemen öncesinde Ocak 1958 yılında ABD ile tarım Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde ABD Türkiye'ye buğday, yem, soya fasulyesi veya pamuk yağı, süt ürünleri satacaktı. Bu anlaşmaya ek olarak ABD, Türkiye'den bazı ek taleplerde bulunmaktaydı. Bu talepler, 1957 mahsulünde hangi buğday çeşidini ihraç edebileceği ve buğday ihracatını asgari seviyede tutmak. ABD bu taleplerle 1 Ağustos 1958 tarihine kadar Türkiye'nin buğday ihraç etmesine kısıtlama getirmektedir. Bu taleplere dönemin iktidarı olumlu cevap vermektedir.<sup>147</sup>

24 Şubat 1963 tarihinde ABD ile Türkiye arasında “Tarım Ürünleri Ticaretinin Geliştirilmesi Hakkında” 161 Milyon Dolarlık ikili anlaşma imzalandı. 21 Şubat 1963 tarihinde ABD yine birtakım isteklerde bulunmaktaydı: “<sup>148</sup>

<sup>144</sup>Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 80.

<sup>145</sup>Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 89.

<sup>146</sup> Mahir Taş, “Menderes Dönemi Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı”, *Mevzuat Dergisi*, 2004, Cilt 7, Sayı 76. <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/04a/02.htm>, (09.06.2019)

<sup>147</sup>Resmi gazete, “Zirai Maddeler ticaretinin Geliştirilmesi ve Yardımlaşma”, 3 Haziran 1959, No 7315, Sayı 10228

<sup>148</sup> Sinan Meydan, “Tarım İhaneti Türkiye- Amerikan Tarım Anlaşmaları”, *Sözcü Gazetesi*, 5 Haziran 2017, s.2.

*“Türkiye'nin zeytinyağı ihracatı 1 Kasım 1962-31 Ekim 1963 tarihleri arasındaki 12 aylık dönemde 10 bin tonla sınırlandırıldı. Bu dönemdeki zeytinyağı ihracatı ABD'nin izin verdiği miktarı aşarsa Türkiye kendi dövizini ile ABD'den aynı miktarda nebati yağ satın almak zorunda kalacaktı. “*

1963 Tarım Anlaşması ABD soya yağının Türkiye pazarlarında kendine yer bulmak için giriştiği mücadelenin sonucuydu.

Dünyada soya üretiminde birinci sırada olan ABD, Türkiye'ye ucuz fiyatla soya yağı ihracatına başlamıştı. Yağın ucuz olması yine Koçtürk'ün deyişiyle “Amerikan yardımı” sayılmaktaydı, bu yağların büyük bir kısmı “margarin” yapımına gitmekteydi. Bu yıllarda tereyağı, margarin gibi doymuş yağ asidi içeren katı yağların damar sertliğine yol açtığı anlaşılmıştı. Bu dönemde beslenme konusunda araştırma yapan Dr. Koçtürk, bu ilişkiye dikkat çekmekteydi: *“damar sertliğini engelleyen zeytinyağı gibi bir ürün üreten ülke olarak Türkiye'nin yardım adı altında ucuz yağ ithal edip margarin üretimini özendirerek yerde, yerli zeytinyağı üretimini desteklemesi gerekir”*. Bununla birlikte bu dönemde kitle iletişim aracı olarak radyo ve televizyonda margarin kullanımını özendirerek ve tüketimi artıracak reklamlar yer almaktaydı. Planlanan süreç Türkiye'de gerçekleşmiş, ABD, soya ihracı için yeni bir pazar bulmuş, bunun sonucunda Türkiye zeytinciliği baltalanmıştı: Üreticiler zeytinlerini ihraç edememekte ve iç piyasada da satamamaktaydı <sup>149</sup>

ABD, II. Paylaşım Savaşı'nın ardından endüstriyel tarım çalışmalarına yoğunlaşmıştı. 1950'li yıllarda da endüstriyel tarımın, üçüncü dünya ülkelerine yerleştirilmesi için gerekli kurumsal hazırlıkları başlatmıştı. Bu gelişmelere paralel olarak 1963 yılında düzenlenen “Dünya Gıda Kongresi” ile tüm geri kalmış ülkelerin tarım teknisyenlerinin ve akademisyenlerinin ABD'ye davet edilerek endüstriyel tarımın faydaları konusunda bilgilendirilmesi, “beyinlerinin yıkandığı” planlanan sürecin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. <sup>150</sup>

Bir sonraki bölümde daha ayrıntılı bilgi verildiği gibi bu süreç tarımda yoğun girdi-tohum, gübre, kimyasal ilaç- kullanılması sonucu üreticileri özellikle küçük aile üreticilerini bu girdileri kullanmaya bağımlı duruma getirecekti. Hindistan bu bağımlılığın en somut örneklerinden biridir. Nüfusun yaklaşık %70'inin kırsal kesimde yaşadığı bir ülke olan

<sup>149</sup> Koçtürk, *Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi*, s.10-36.

<sup>150</sup> Erhan Ünal, *Toprak Biterken: Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gaspi*, 1. Baskı: İstanbul, Asi Yayın Grubu, 2017, s. 101-102.

Hindistan'da ekilebilir toprakların %5'inde pamuk üretimi yapılmakta olup, bu ülkede toplam pestisit kullanımının %55'i pamuk üretiminde gerçekleştirilmektedir. Bu durum 17 milyon pamuk üreticisi ailenin tarım kimyasalları, tohum vs. üreten çok uluslu şirketlere bağımlılığının net bir göstergesidir.<sup>151</sup>

### 2.5.1. Dış Yardım Olarak Sonoro-64 Buğdayı

ABD tarafından başlatılan “Barış için Gıda Programı” ya da diğer bir ifadeyle “Kendi Kendine Yardım Programı”, geri kalmış, “açlık” tehlikesi altında olan ülkelere “sözde” öneriler getirmekteydi. Bu programın esas amacını ABD'nin endüstriyel tarımı yaygınlaştırmak için düzenlediği toplantılara katılmış biri olarak Koçtürk şöyle açıklamaktadır:

*“Türkiye ve Türkiye'ye benzer, durumda olan bazı ülkelere hem üretim artışı gönderilecek hem de tarım kesimini kalkındırma gereçesi ile gübre, tarım ilacı, tohumluk, tarım araç ve gereçleri satılacaktı... bu sayede yeni bir pazar bulan ABD, Türk halkından ucuza alıp, Hindistan'a daha pahalıya satabilecekti”<sup>152</sup>*

Türkiye pamuk üretiminde uluslar arası pazarda ABD'ye rakip konumundaydı. Bu sebeple pamuk üretimini azaltmak için, pamuğun ekildiği topraklara, Sonoro 64 buğdayının ekilmesi için Çukurova bölgesi seçilmişti. Stratejik olarak pamuk üretimi yapılan alanlara bu buğdayın ektilmesi pamuk piyasasında ABD'nin rekabet istememesinden kaynaklanmaktaydı. Sonuç olarak Meksika'nın kurak ovalarında yetiştirilen Sonoro64 buğdayı için 60 ton tohumluk alınıp Çukurovalı çiftçilere ektilirdi. Bu buğday çeşidinin dönümde 400 kg vereceği iddia edilmekteydi. Diğer yandan üreticiler bu buğday için dekarına 12 kg. kimyasal gübre atmak zorunda kalmaktaydı. Yerli buğday çeşitlerinde bu kadar yoğun gübre kullanımında ekin yatmakta, Sonoro64 buğdayında ise bu 2-3 kat fazla mahsul vermektedir. <sup>153</sup>

Diğer bir gerçeklik Tütengil'in toprak-insan ilişkilerinin önemli öğelerinden biri olan tarım alanlarının kullanılışıyla ilgili olarak şunları aktarmaktaydı: “1967 yılı itibarıyla tarıma

<sup>151</sup> Ünal, s. 122.

<sup>152</sup>Koçtürk, *Açlık Korkusu*, s.57

<sup>153</sup>Koçtürk, *Açlık Korkusu*, s.51,57.

*elverişli alanların sınırı aşılmış bulunmakta, bunun bir sonucu olarak su ve rüzgar erozyonu ortaya çıkmaktadır. Ekim alanının 'daraltılması' gerekliliği kendini göstermektedir.”<sup>154</sup>*

## **2.6.1970 Dönemi Türkiye Tarımı**

Bu dönem Türkiye tarımı toprak reformu tartışmalarının yerini tarım reformu tartışmalarına bırakmıştır. Dönemin başında ABD ile Türkiye arasında ekonomik temelli bir kriz yaşanmıştır.

### **2.6.1. Haşhaş Krizi ve Ambargo**

1968-1973 yılları arasında inişli çıkışlı bir seyir takip eden haşhaş ekimi krizi ABD ile yaşanan ekonomik temelli bir kriz olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD'nin haşhaş ekimine yasaklama getirmek istemesi üzerine Demirel hükümeti, haşhaşın üreticiler için geçim kaynağı olduğunu, yasaklanması üzerinde ekonomik yoksunluk yaratacağı ve siyasi oy kaygısı yüzünden reddetmekle birlikte Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmaması adına haşhaş ekimine sınırlama getirilmiştir. 12 Mart 1971 muhtırasıyla beraber haşhaş üretimi yasaklanmıştır. 1974 yılına gelindiğinde Ecevit 7 ilde devlet kontrolü ile haşhaş üretimine başlanmıştır. Bunun üzerine ABD temsilciler heyeti ekonomik, askeri ve diğer yardımların askıya alındığını ilan ederek ambargo kararı almıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ABD tarafından tüm bu ambargoların uygulanması için gerekçe olarak gösterildi. Türkiye'de bu karara misilleme olarak ABD üslerini kapatma kararı almıştır. İlerleyen süreçte ABD haşhaş yasağının tekrar konmasını istedi. Resmi görüşmelere bağlanmayan talepler, Türkiye'nin haşhaş kaçaklığını konusundaki tutumu sayesinde Türk-Amerikan ilişkilerinde gündem olmaktan çıkmıştır. <sup>155</sup>

### **2.6.2. Türkiye Kırsalı**

1970'ler Türkiye tarımına bakıldığında kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki %61,2'ydi, bir diğer ifadeyle 20 milyondan fazla insan geçimini topraktan sağlamaktaydı. Devlet İstatistik Enstitüsü Tarım sayımı sonuçlarına göre, 1-20 dönüm büyüklükteki işletmelere sahip bir buçuk milyon çiftçi ailesi, toplam ailelerin %48,3'ünü meydana getirmekle beraber, tüm ekilebilir toprakların ancak %10,1'ine sahip olabilmektedir. Bir diğer

<sup>154</sup>Tütengil, s. 94.

<sup>155</sup> Ümran Gürses, "Haşhaş Ekim Krizi", *Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri*, 2015, <http://www.tdpkizleri.org/index.php/1972-1973-hashas-krizi>, (Erişim Tarihi 09.06.2019)

gerçeklik ailelerin ortalama dokuz dönüm dolaylarında işletme büyüklüğünde tarım yaptığıdır.<sup>156</sup>

Ömer Lütfi Barkan'ın 1930'larda yaptığı hesaplamalara göre bir çiftçi ailesinin geçimi için en az 100 dönüm toprak gerekliydi.<sup>157</sup> Bu demek oluyor ki bir buçuk milyon çiftçi ailesi marjinal (geçimlikten az toprak) olarak tarım yapmaktaydı.

Bu dönem, Türkiye "toprak reformu" tartışmalarının yerini, "tarım reformu" tartışmalarını bıraktığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarım reformu, tarımın doğal koşullara bağlılıktan kurtulması ve tarım işletmelerinin ileri teknikler kullanılarak tarımsal üretimi arttırması için uygulanacak yöntemleri içermektedir. Türkiye kırsalında bu durum bir sonraki bölümde anlatılacak olan yoğun tarımsal girdi kullanımı ve beraberinde küçük üreticilerin çok uluslu şirketlere olan bağımlı yapısının başlangıcını temsil etmekteydi.<sup>158</sup>

Uluslararası konjoktüre bakıldığı zaman 1970'lerin başında, dünya ekonomisi, küreselleşme olarak adlandırılan bir sürece girmişti. Bu süreç Bernstein'in ifadeleriyle, "*en genel hatlarıyla bu, dünya çapında sermayenin yeniden yapılanmasına*" işaret etmekteydi.<sup>159</sup> Türkiye'de 80'li yıllardan itibaren bu sürece eklenme adına politikaları belirlemekteydi.

## 2.7. Neoliberalizme Kısa Bir Bakış

Harvey'in tanımına göre neoliberalizm, bir politik-ekonomik pratikler teorisi olarak insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim, beceri ve hürriyetlerinin serbest bırakılması olduğunun iddiasıdır. Harvey, devletin bu yapıyı korumadaki temel rolünü şöyle açıklamaktadır:<sup>160</sup>

*"Devletin rolü bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve yaratıp, sonra o çerçeveyi korumaktır. Örneğin, paranın kalite ve itibarını korumalıdır. Özel mülkiyet haklarını güvence altına almalı, piyasaların düzgün işleyişini gerekirse zorla garantilemek için gereken ordu, savunma, emniyet ve hukukla ilgili yapı ve*

<sup>156</sup> Özgür, *100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 136-137

<sup>157</sup> Ömer Lütfi Barkan, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun ana Meseleleri", **Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler**, 1. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 478.

<sup>158</sup> Özgür, *100 soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 158.

<sup>159</sup> Bernstein, s. 100.

<sup>160</sup> David Harvey, **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Aylin Onacak (çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015, s. 10.

*işlevleri düzenlemelidir.(...)devletin (bir kez yarattıktan sonra) piyasalara müdahalesi en alt sınırdaki tutulmalıdır.”*

Neoliberal düşünceye göre kamu ve toplumsal mülkiyette olan her şey özelleştirilmelidir. Özelleştirme pratiği ise, kamu mülkiyetinde olan varlıkların (toprak, su, eğitim, sağlık, vb.) özel sektöre satışı veya “özel sektör-kamu sektörü ortaklığı” adı altında kamuya hizmet ve mal sağlama yoluyla gerçekleştirilir. <sup>161</sup>

Neoliberalizm, 1970’lerde aşırı birikim krizinin belirgin hale gelmesiyle, Keynezyen ve diğer devletçi ekonomi politikalarına alternatif olarak düşünülmüştü. 1979 yılında Amerika’da Reagan ve İngiltere’de Margaret Thatcher yönetiminde, dönemin ekonomik sorunlarını çözmek için neoliberalizm uygulamaya konuldu.<sup>162</sup> Dünyada neoliberalizmin meşru ve egemen ekonomik doktrin haline gelmesi basit ve sancısız olmamıştı. 1970’lerde yani eski düzende Şili ve Arjantin gibi ülkelerde hızlı, acımasız ve keskindi. ABD hükümetinin desteğiyle Latin Amerika’daki geleneksel üst sınıfların gerçekleştirdiği askeri darbe ve ardından bu üst sınıfların iktidarını tehdit eden işçi-köylü-kentli sınıfları içerisinde barındıran toplumsal hareketlerin şiddetle bastırılması biçiminde gerçekleştirilmişti. <sup>163</sup>

1979’dan sonra neoliberalizm küresel anlamda meşruiyetini “rıza üretimi” ile gerçekleştirecekti. Bir sistemi hakim kılmak için devletin tüm ideolojik ve baskı aygıtları devrede olmalıydı. Bunun için medya, şirketler, sivil toplum, kilise, üniversite, okul, meslek örgütleri gibi devletin tüm güçlü ve ideolojik kurumlarından faydalanarak neoliberal doktrin dolaşıma sokuldu<sup>164</sup>

Yeni ekonomik düzende merkez ve çevre yapıları daha keskin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Merkez denilen, dünya ekonomisinin gidışatını ve işleyişinin ekonomik güçlerinin büyüklüğüyle belirleyen, kuralları koyan ve denetleyen ileri sanayileşmiş ülkeler; çevre ise, çoğunluğunu geliştirmekte olan ülkelerin oluşturduğu çok parçalı, dünya ekonomisini etkilemekten yoksun aynı zamanda da Merkez’in aldığı kararları uygulamak zorunda olan ülkeler oluşturmaktadır. Merkez ülkelerin ekonomik açıdan güçlü olmasıyla artı-değerin çevre

---

<sup>161</sup> Hayri Kozanoğlu, Barış Alp Özden ve Nurullah Gür, **Neoliberalizmin Gerçek 100’ü**, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 67.

<sup>162</sup> David harvey, **Yeni Emperyalizm**, Hür Güldü (çev.), İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s. 131.

<sup>163</sup> Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, s.47-125.

<sup>164</sup> Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Yusuf Alp, Mahmut Özışık (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1978, s. 23.

(periferi) ülkelerden merkeze akmasına olanak sağlayan koşullar yaratılmaktaydı.<sup>165</sup> Gerçekte çevre ülkeler hegemonik olarak güçlü merkez ülkelerin varlığının devamını sağlayan kaynaklardı.

Bu dönemde devlet denetimi azaltıldığı, ya da tümüyle ortadan kalktığı için serbest piyasa koşullarının hakim olduğu bir yapı ortaya çıkmaktadır. Kazgan, kamu varlıklarının neoliberal sistem adına özelleştirilmesinin çok boyutlu ve girift bir yapı olduğunu şöyle ifade etmektedir:<sup>166</sup>

*“Gerçekte özelleştirmeyi, sermaye hareketlerinin küreselleştiği, Merkez sermayesinin yatırım yapacak karlı alan aradığı günümüz dünyasında salt kamu girişimlerinin özelleştirilmesi olarak düşünmemek gerekir. Sermaye piyasaları bütünleşen, yani mali serbestleşmesi olan ülkelerin şirketleri Merkez-Çevre ilişkisiyle sınırlı olmaksızın birbirlerini ele geçirebilir, ortaklık kurabilir; yeter ki finans gücü olsun ve bu girişimin karlı olacağı beklentisi bulunsun.”*

1980 öncesinin eski dünyasında Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) başka ülkelerdeki yatırımları devlet mekanizmaları tarafından denetleniyor, ne kazandıracakları ya da ne kaybedecekleri hesaplanıyordu, kamu hizmetleri başta olmak üzere birçok alandaki gerçekleştirilecek yatırımlar yasaklanıyordu.<sup>167</sup>

Yeni sistemde artık ÇUŞ’lar yatırımlarını küresel boyutta düşünmekte; üretimin hangi aşamasını nerede daha ucuz ve emek yoğun gerçekleştireceğine; Merkez’deki katı, doğayı koruma kanunlarının Merkez dışındaki Çevre’de daha esnek ya da korumasız olduğu, doğayı tahrip eden sanayilerin yerleşeceği ülkeleri belirliyor, ürünlerini Çevre ülkelerin pazarlarındaki serbest dolaşımı için gümrük indirimleri yaptırabiliyordu.<sup>168</sup>

Diğer yandan neoliberalizm, çevre ülkelerin tarımsal kalkınması amacıyla verilen desteklerin ve diğer sübvansiyonların kaldırılmasını başka bir ifadeyle tarımda devlet yardımlarının ve korumacılığının azaltılmasını dayatmaktaydı. Böylece Çok Uluslu Şirketler bu ülkelerde ticaret serbestliği elde edebilecek ve üreticiler üzerinde “bağımlı” yapılar oluşturabilecekti. Birleşmeler ya da satın almalarla tekelleşen çok uluslu şirketlerin tarımı

<sup>165</sup>Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi**, Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy (çev.), İstanbul: Bgst Yayınları, 2011, s. 31

<sup>166</sup> Gülten Kazgan, **Yeni Ekonomik Düzen’de Türkiye’nin Yeri**, 1. Basım, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s. 99

<sup>167</sup> Kazgan, s.30.

<sup>168</sup> Kazgan, age, s. 30-31



kontrol etmesi uluslararası belirleyicilerle gerçekleşecekti. Günümüzde bu hedefler IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve bazı sivil toplum örgütleriyle tamamlanacaktı. <sup>169</sup>

Uluslararası Para Fonu (IMF), Bretton Woods sistemiyle dünya ekonomisinde finansal sorunları çözmek, sermayenin serbest dolaşımını sağlamak ve ekonomik işbirliği sağlamak amacıyla kurulmuştu. Yeni ekonomik sistemle beraber IMF'nin de rolü ve biçimi değişti. Bu sistemde IMF, piyasalardaki gelişmelerin ve ticari bankaların borç alan ülkelere (genelde gelişmekte olan ülkeler-çevre) yaklaşımlarının daha iyi tespit edilmesi ve bu ülkelerin dış borçlarını iyi yönetebilmelerine teknik ve mali destek sağlaması, Ticari bankalarla daha yapıcı ilişkiler kurmak üzere belirlendi. <sup>170</sup>

Harvey'in ifadeleriyle IMF ve DB, “serbest piyasa köktenciliğini” ve “neoliberal ortodoksiyi” yayan başat kurumlardır. *“Borçlu ülkelerin borcun ertelenmesine karşılık, özelleştirme, emek piyasası yasalarının esnetilmesi ve sosyal refah harcamalarının kısılması gibi kurumsal reformlar yapmaya zorlandılar”* yapısal uyum böyle ortaya çıkmıştır. <sup>171</sup>

IMF ihtiyaç içinde olan ülkelere parasal destek olmak için düzenlemeler içeren anlaşmalar yapmaktadır. Standby adı verilen bu anlaşmalar, ülkelerin kendi ekonomik ve toplumsal gerçekliğinden uzak olmakla beraber o ülkelerin yerine getirmesi gereken kuralları, talimatları içermektedir. <sup>172</sup>

---

<sup>169</sup>Bernstein, s. 104-105

<sup>170</sup> Nazım Öztürk, “IMF'nin Değişen Rolü ve Ülke Ekonomilerine Etkileri”, **Ankara SBF Dergisi**, C.57, Sayı 4, s. 111.

<sup>171</sup>Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, s.37.

<sup>172</sup> Korkut Boratav, “IMF Reçeteleri ve İktisat Politikası Deneyleri”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt 19, Sayı 182, Ağustos 1995, s. 21.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### 3. NEOLİBERALİZMİN TAHRİBATI; BİGA ÖRNEĞİ

Bu bölümde tezin alan araştırmasını oluşturan Çanakkale ilinin Biga ilçesinin Osmanlı dönemindeki toprak düzeni, vergi toplama şekli, nüfus hareketleri incelenecektir. Nüfus hareketlerine bağlı olarak bölgeye yapılan göçler günümüzdeki Biga köylerinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Özellikle 93 harbinden (1877-78 Osmanlı Rus Savaşı) sonra Balkanlardan yoğun olarak gelen muhacirler Biga'nın demografik yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. Biga ile ilgili ekonomik ve demografik bilgiler verilecek olup günümüze kadar süreç devam edecektir.

Çalışmanın konusunu Biga köylerinde tarım, tarımın değişen yapısı ve devletin izlediği tarım politikası oluşturmaktadır. Bu bağlamda örneklem olarak seçilmiş 12 köy araştırılmıştır. Çalışmanın 3. Bölümünü ağırlıklı Türkiye'de 1980 sonrası tarım politikaları oluşturmakla birlikte özellikle günümüze yaklaştıkça bu politikaların Biga köylerindeki üreticilere yansımaları incelenecektir.

#### 3.1.Osmanlı Dönemi Biga

Anadolu'dan Çanakkale boğazıyla Avrupa'ya geçiş güzergahı üzerinde bulunan Biga bölgesi bu özelliğinden dolayı tarih boyunca stratejik öneme sahip olmuştur.<sup>173</sup> Bu bölge ile Türklerin teması 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra başlamakla birlikte Haçlı Seferlerinin etkisiyle Batı Anadolu Türklerin elinden çıkmış, belli bir süre bölgeye akınlar gerçekleşmemiştir. 1200'lü yıllardan sonra Bizans'ın İstanbul'a dönmesiyle bölgede iktidar boşluğu oluşmuş, Doğudan gelen Türkmenlerin yerleşmesiyle bölgede Türk etkinliği yeniden başlamıştır.<sup>174</sup> 14. Yüzyıl başlarında bölge Karesi Beyliği hakimiyetine girmiştir.<sup>175</sup>

Bölgenin Osmanlı devletine nasıl ve ne zaman geçtiği ile ilgili farklı yorumlar bulunmaktadır. Hammer'e göre, Orhan Bey'in oğlu Süleyman 1354 yılında Anadolu'dan Rumeli'ye geçişte Biga'da karargah kurmuş, geçiş yeri olarak da Kemer köyündeki iskeleyi

<sup>173</sup> Recep Dündar, "59 Nol'lu Tahrir Defterin Göre Biga Sancağı'nda Yerleşim ve Nüfus", *The Journal Of Academic Social Science Studies-JASSS*, 2013, Vol. 6, s. 1133.

<sup>174</sup> M. Mustafa Kulu, "1530'larda Çanakkale Yöresinde Yerleşim ve Nüfus", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 2004, Sayı 2, S. 197.

<sup>175</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 83.

kullanmış ve Çimpe Kalesi'ni almıştır.<sup>176</sup> Diğer bir kaynağa göre Sırp Sındığı savaşı ve Biga'nın alınması aynı tarihlerde olmuştur. I. Murat Sırp Sındığı savaşında Rumeli'ye (Gelibolu) geçmeden önce Biga'nın alınmasını emretmiştir. Bu Yorumu göre Biga 1364 yılında Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. <sup>177</sup>

Osmanlı hakimiyeti döneminde giderek gelişmeye başlayan Biga, önemli bir iskan merkezi ve idari bölge olma özelliğini kazanmıştır. 1516 yılında Biga, “*Hacı Ahmet Halife, Akkar (Aksaz, Akkadı), Debbağlar (Kurşunlu), Hacı Sadi, İbrahim Bey, İbrahim Çelebi, Kasab Hacı İvaz, Ballu ve Cami (Cami-i Kebir)*” isimlerin taşıyan dokuz mahalleden oluşan bir kasaba olmakla birlikte Türklerin nüfusu yaklaşık olarak 1000'di. <sup>178</sup>

Biga Osmanlı Mülki İdare Sistemi'nde Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar kaza (ilçe) olarak yönetilmiştir. Bu dönemde genişleyen devlet eyalet ve sancaklara (liva) ayrılmıştır. Kazalar livaları, köyler ise kazaları oluşturmaktaydı. Günümüzdeki Çanakkale ilinin Anadolu topraklarını kapsayan bölümü Biga Sancağı adını alarak, Merkezi Gelibolu olan Cezayir-i Bahri Sefid (Kaptanpaşa) eyaletine bağlanmıştır. <sup>179</sup> Biga sancağı karyelerin (köy) bağlı olduğu kazalar ve kazaların bağlı olduğu sancak ile Osmanlı klasik dönemin taşra yapılanmasını sergilemekteydi. Biga Sancağı'nın bağlı olduğu kazalar; “Biga merkez kazası, Balya, Çan, Ezine Pazarı, Lapseki ve Çatal Bergos” tur. <sup>180</sup>

16. yüzyılın sonlarında Biga sancağına “Güğercinlik” adında bir kaza daha eklendi, 17. Yüzyılda ise Kale-i Sultaniye (Çanakkale) ve Bayramiç'in de eklenmesiyle Biga sancağı bağlı kaza sayısı sekiz olmuştu. Tanzimat fermanı sonrasında yapılan düzenlemeler sonucu Biga mutasarrıflık olarak idare edilmeye başlandı ve sancak merkezi Kale-i Sultaniye olarak

---

<sup>176</sup>Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 1, 2. Basım, Mümin Çevik, Erol Kılıç (çev.), İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992, s. 190-191.

<sup>177</sup>Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt 1*, s. 153. “Aşık Paşa zade Tevârih-i Al-i Osman'da Melik Nasır isimli bir kişiden bahseder. Melik Nasır'ın Orhan'ın büyük oğlu Süleyman'ın oğullarından deniz kazasında öldüğü bilinen kişi olabileceğini yazar. Bu sebeple I. Murat Biga'yı Sırp Sındığı savaşına gitmeyerek geride bir saltanat mücadelesi olarak ortaya çıkması muhtemel bir tehlikeye karşı Biga'yı ve de Melik Nasır' esir etmiş olabilir. Padişahın bir haçlı seferine karşı Rumeli'ye geçmeyerek Biga'yı karadan ve denizden kuşatması dikkat çekicidir.”

<sup>178</sup> Feridun Emecen, “Biga”, **İslam Ansiklopedisi**, cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 136-137.

<sup>179</sup> Engin Gürsu, **Fotoğraf ve Belgelerle İlçemizi Tanıyalım: Biga-Pegai**, 1. Basım, Biga: Biga Doğu Yayıncılık, 2001, s. 37.

<sup>180</sup> Hüsnu Demircan, “Osmanlı Klasik Dönemi Biga Sancağı”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2000), s. 52.

belirlendi. Biga'nın merkez olduğu Biga kazasına Karabiga, Çan ve Dimetoka nahiyeleri bağlıydı. <sup>181</sup>

Osmanlı, askeri ve mali yapılanmasının temelini oluşturan tımar sistemini Çanakkale bölgesinde de uygulamıştır. Tımar'a ayrılmış topraklar olmakla birlikte vakıf toprakları da bulunmaktadır. Biga kazasının toplamında 70 köy, 12 mezra, 14 çiftlik ve 9 cemaat yer almaktadır. <sup>182</sup> Tüm sancak ekonomisinin dinamiği tarım olduğu üzere Biga ekonomisinin temelini de tarım oluşturmaktaydı. Biga sancağın en büyük kazası olması dolayısıyla üretimin ve buna bağlı olarak vergi gelirlerinin en fazla olduğu yerd. Vergi gelirlerinin toplamı 309.290 akçe olmakla birlikte vakıflar ise 42.396 akçelik gelir sağlamaktaydılar. <sup>183</sup> Bununla beraber birinci bölümde de ifade edildiği gibi 17. Yüzyılda devlet tarıma dayalı vergi kaynaklarını hayat boyu iltizam olmak üzere bölgenin önde gelenlerine vermişti. Biga Sancağı da 1695-1697 yılları arasında Malikane olan satılan bölgeler arasında yer almıştır. <sup>184</sup>

Yerel güç odaklarının bölgedeki yerel yönetimle ilişkileri nedeniyle halk üzerinde uygunsuz davranışlarda bulunduğu bilinmektedir. Nitekim mültezimlerin vergileri toplarken zarar ettikleri gerekçesiyle belirlenen miktardan fazla vergi aldıkları, bunun üzerine halkın mültezimleri yerel yönetimlere şikayet ettikleri kayıtlarda mevcuttur. <sup>185</sup>

Diğer yandan Osmanlı devleti ile ilgiler birinci bölümde ifade edildiği için bu kısımdan sonra araştırma sahamız olan Biga'da önemli demografik değişimlere sebep olan muhacir iskan politikası incelenecektir.

19. Yüzyılda Osmanlı devleti incelendiğinde sosyoekonomik, kültürel ve demografik değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Devletin genişleme döneminde izlediği iskan politikası terk edilecek, toprak kayıpları sonucunda mevcut sınırlar içinde bir iskan politikası izleyecekti. <sup>186</sup> Osmanlı'nın Balkanlardaki iskan politikasını Barkan şöyle ifade etmekteydi: *“Türkler Balkanlarda kuvvetle ve emniyetle yerleşebilmek ve bu kıtayı iskan edip şenlendirmek için, aynı sürgün metotlarını şehirli veya çiftçi halka aynı şiddet ve devamlılıkla*

---

<sup>181</sup>Emecen, s. 137.

<sup>182</sup> Kulu, s. 199.

<sup>183</sup> Demircan s. 114-115.

<sup>184</sup> Rahmi Deniz Özbay, “17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından Malikane Uygulamasına (1656-1658)” **Uluslar arası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Yalova: Yalova Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, 30 Ekim-1Kasım 2009, s. 2122.

<sup>185</sup> İbrahim Öztürk, “Biga Sancağı'nda 19. Ve 20. Yüzyıl Başlarında Asayiş Bozukluğu”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, 2016, Cilt 5, Sayı 14, s. 2019

<sup>186</sup> Hakan Aslan, “Devlet, Aşiret ve Eşkiya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskan Siyaseti (1860-1914)”, **Göç Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2016, s. 37.

ve sistemli bir şekilde tatbik etmiştir.”<sup>187</sup> Diğer yandan “fethedilen” bölge halkını da başka bölgelerdeki kasaba ve köylere veya boş ve iskanı gerekli görülen alanlara yerleştirmek politikası siyasal etkinliğin kurulması ve “üretim” gerekliliği açısından uygulanmaktaydı.<sup>188</sup>

19. yüzyılda Anadolu’ya Balkanlardan, Kırım’dan, Kafkasya’dan ve diğer Türk ülkelerinden büyük göç hareketleri gerçekleşmiştir.<sup>189</sup> Bu çalışmanın konusu göç hareketlerinin nedenlerini kapsamamakla birlikte temelde göçün ekonomik, siyasi ve dinsel nedenleri olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Araştırma sahası olan Biga bölgesine ilk göçler Kafkasya’dan, diğer göçler Balkanlardan 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonrası ve halk arasında daha çok “93 harbi” olarak anılan savaştan sonra gerçekleşmiştir.<sup>190</sup>

Göç hareketleri karşısında Osmanlı’nın muhacir iskan politikası; gelen göçmenlerin yol güvenlikleri, iskan edilmeleri için arazi tespit edilip, yerleşmeleri sağlanmış bunlar için komisyonlar kurulmuştur.<sup>191</sup> Gelen göçmenlere vergi ve askerlik muafiyeti sağlanmıştır. Osmanlı, arazi vererek gelen göçmenleri toprağa bağlamak ve bunları bir an önce üretime geçirmek istiyordu. Bu amaçla gelen göçmenlere arazi tahsisi yanında “çift hayvanı, saban, tohumluk” gibi zirai malzemeler de temin edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca gelen göçmenlerin bölgeden ayrılmalarını önlemek amacıyla toprağa bağlı olduklarını belirten senetler alıyordu.<sup>192</sup>

19. yüzyıl sonunda Biga’da toplam nüfus; Yerleşik Müslüman 40.486, göçebe Müslüman 263; Rum Ortodoks 3.745; Ermeni 244 olmak üzere toplam 44.783 olarak kaydedilmiştir.<sup>193</sup>

Araştırma sahası olan Işıkeli köyünde kahvehane işleten Ahmet Demir Bulgaristan ile ilgili dedelerinin kendilerine anlattıkları bilgilerle şunları kaydetmekteydi:<sup>194</sup>

---

<sup>187</sup> Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 13, Sayı 1-4, 1952, S. 224-225.

<sup>188</sup> Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskan Politikası”, **Divan**, 1999, Sayı 6, s. 79.

<sup>189</sup> Faruk Kocacık, “Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890)”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı 1, İstanbul, 1980, s. 137.

<sup>190</sup> Gürsu, s. 52-54

<sup>191</sup> Naci Şahin, “19. Yüzyıl sonrasında Anadolu’ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, 1997, s. 67.

<sup>192</sup> Burak Küçük, “Biga Kazası’nda Muhacir Yerleşimleri ve Yaşanan Sorunlar (1856-1910)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, ÇOMÜ SBE, 2015), s. 138, 151.

<sup>193</sup> Gürsu, s. 50.

<sup>194</sup> Görüşme, Işıkeli Köyü, Ahmet Demir, 28.04.2019, Biga.

*“Zulümden kaçmışlar. Müslümanlıkları terk edip Hristiyanlaştırmak istemişler. İsimlerini değiştirmeye kalkmışlar. Önceden burada bir yaşlı amca vardı, onun ismini değiştirip Bulgarca bir isim koymuşlar... Ama bizimkiler kabul etmemiş, karşı çıkmışlar. Ve buraya gelmişler. Dinsel baskıdan yani.”*

Aynı köydeki bir diğer görüşmeci Hasan Aydın ise köye “yerleşme” ile ilgili şunları anlatmaktaydı:

*“burada hiç kimse, hiçbir şey yokmuş, buraları ormanlıkmış. Bizimkiler ağaçları kesip, çadır kurup yerleşmişler. Köyün kuruluş tarihi 1896. Bulgaristan Filibe’den gelmişler. Sfırdan bayırın içine mekan köy kurmuşlar, kazmayla, kürekle, karasabanla...”<sup>195</sup>*

Diğer yandan köyü kuran yerleşimcilerin parayla arazi satın aldıkları da olmaktadır. Yeniçiftlik köyü ile ilgili Kemal Gözler, dedelerinin 17 yıl İpsala ve Keşan’da kaldıklarını belirterek daha sonra aralarından 4 kişi seçerek tüm köy adına bu araziyi satın aldıklarını aktarmaktaydı. <sup>196</sup>

Biga’daki köy yerleşimlerine bakıldığında bunların 26’sı yerli köydür. Yerli köylerin etnik kökeninin büyük ölçüde “Yörük” olduğu söylenebilir. Bunlar Osmanlı döneminde göçebe olan Yörük aşiretlerinin iskan edilmesi sonucu kurulmuştur. Bu köylerin içinde Bulgaristan’dan 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra gelen Türkçe konuşan muhacirler\* ve yine aynı bölgeden gelen Pomaklar bulunmaktadır. Yerli köylerin dışında kalan 84 köy 1870’lerden sonra kurulmuştur: Muhacir 39, Pomak 16, Çerkez 12, Kumuk 4, Çeçen 4, Mübadele Muhaciri 4 ve Boşnak 1. Bunlar günümüzdeki Biga’nın köylerini oluşturmaktadır. <sup>197</sup>

Biga kazasında 1877’den önce az sayıda köy olmasına karşın çok sayıda çiftlik vardı. Bu çiftlik arazileri binlerce dönüme sahip olmakla birlikte tamamı işlenmiyordu. 93 harbinden sonra bölgeye gelen muhacirler tarafından köylerin önemli bir çoğunluğu kurulmuştur. Gözler ve Gezer, bu köylerin kurulmasıyla ilgili olarak, “ *bu köylerin çoğunluğu köyleri kuran*

<sup>195</sup> Görüşme, Işıkeli Köyü, Hasan Şahin, 28.04.2019, Biga.

<sup>196</sup> Necdet Zeki Gezer ve Kemal Gözler, **Yeniçiftlik Köyü: Tarihi, Ekonomisi, Sosyal ve Kültürel Yapısı**, 2. Basım, Bursa: Ekin Kitapevi, 2014, s. 252.

<sup>197</sup> Gürsu, s. 148, 371-391; Gezer, Gözler, s. 572-579.

\*Muhacir kelimesi “göçmen” kelimesinin karşılığıdır. Ancak Biga’da muhacir kelimesi tüm göçmenler için değil, sadece Bulgaristan’dan gelen ve anadil olarak Türkçe konuşan göçmenler anlaşılmaktadır.

*ailelerin kendi çabaları sonucunda kurulmuştur. Keza köylerin kurulduğu arazide çoğunlukla çevredeki köylerden veya çiftliklerden ücreti mukabilinde satın alınmıştır. “ şeklinde aktarmaktadır. <sup>198</sup>*

20 Ocak 1921 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 85 numaralı anayasa kanunu gereğince, ülke mülki idare yönetimi bakımından il/ilçe/bucak olarak bölünmüş, Biga bu tarihten itibaren ilçe durumuna getirilmiştir. <sup>199</sup>

Çalışmanın bundan sonraki aşamasında Biga ekonomisi ile ilgili bilgiler verilecek olup tarım ve sanayi alanları incelenecektir. Araştırma soruları 70’ler ve 80’ler dönemi Biga’da tarım ve hayvancılık ile ilgili soruları kapsamakla birlikte ağırlıklı olarak 2000’lerden sonrasını oluşturacaktır. Bu bağlamda tarım ve sanayi alanlarıyla ilgili bilgi verildikten sonra, 80’lerden günümüze dünyada ve Türkiye’de makro düzeyde tarım politikaları incelenecek, mikro düzeyde ise bu politikaların Biga üreticilerine yansımaları tartışılacaktır. Değişen dünya konjonktürüyle birlikte hakim neoliberal politikaların Biga üreticisine yansımaları çalışmanın temel dinamiğini oluşturacaktır.

### **3.2. Biga’nın Genel Durumu**

Türkiye’nin Marmara Bölgesi’nin güneybatı bölümünde yer alan Biga, Çanakkale iline bağlı bir ilçedir. Yüzölçümü 1131 km<sup>2</sup>’dir. İlçe, Akdeniz ve Karadeniz iklimleri arasında geçiş özelliğine sahip olmakla beraber, kıyıda 30-40 km içeriye gidildikçe karasal iklim özelliği başlar. <sup>200</sup>

2017 Adrese Dayalı Kayıt Sistemi’ne (ADKS) göre Biga ilçesinin toplam nüfusu 101.500 olup, bunun 48.000’i köylerde, 53.500’ü merkezde yaşamaktadır. Bununla beraber nüfusun çeşitli mesleklere göre dağılımı şöyledir: <sup>201</sup>

---

<sup>198</sup> Kemal Gözler, “**Biga’da 93 Muhaciri Köylerinin Kurulması: Yeniçiftlik Köyü Örneği**”, İbrahim Güran Yumuşak (Ed.), Çanakkale I: Savaş ve Tarihi, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2007, s. 576, Akt: Funda Örgü Yaşar, **Biga İlçesinde Köy Kaynaklarının Adları**, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2017, Sayı 53, s. 176.

<sup>199</sup> Şennur Çakar Aykut, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Biga**, Biga: Biga Belediyesi Yayınları, 2011

<sup>200</sup> Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), **Biga Analiz**, 2015, [www.tmo.gov.tr/upload/images/subeharita/kultur/bandirmabiga.pdf](http://www.tmo.gov.tr/upload/images/subeharita/kultur/bandirmabiga.pdf) (Erişim Tarihi 15.07.2019).

<sup>201</sup> Biga Ticaret ve Sanayi Odası, **Biga Ekonomisi**, 2018, <http://www.bigatso.tobb.org.tr/biga/biga-ekonomisi.html> (Erişim Tarihi 19.07.2019)

- Çiftçi: %70
- Esnaf ve Sanatkar: %4,70
- İşçi: %16,78
- Çeşitli Meslek: %5,82
- Kamu görevlisi: %2,70

Biga, jeopolitik öneminin yanı sıra ekonomik yönden de tarih boyunca Çanakkale ilinin lokomotif konumunda olmuştur. İlçede ekonominin temel belirleyici unsurları tarım ve hayvancılık olmakla birlikte son yıllarda sanayi sektörü de etkin olmaya başlamıştır. Çanakkale genelinde üretilen toplam tarım ve hayvansal ürünlerin %50'si Biga'da üretilmektedir. Tarımda modern teknikler kullanılmakla beraber, bölgede buğday, pirinç, günebakan (ayçiçeği), baklagiller ve hemen her türlü sebze meyve yetiştirilmektedir <sup>202</sup>

Tarımda işlenebilir arazi kullanımına bakıldığında Çanakkale Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü'nün verilerine göre, Biga ilçesinin toplam yüzölçümü 135.369 hektardır (ha). Bunun %18,2'si işlenebilir, %11,2'si orman ve fundalık, %28,2'si çayır ve mera, %6,7'si diğer (yerleşim yeri vb.) arazilerdir. <sup>203</sup>

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmaya araştırmanın ağırlıklı olarak saha bölümünü kapsayan 80'li yıllardan günümüze Türkiye tarım politikaları, bu politikaları belirleyen uluslar arası anlaşmalar, üretim paradigmasının değişimi, köylü ilişkileri, devlet-köy-üretici-tüccar ilişkileri, tarımsal kooperatiflerin yapıları vb. konular incelenecek olup, bunların Biga üreticisine yansımaları tartışılacaktır. Bu sebeple ilk olarak Türkiye'nin neoliberal politikalara geçişini simgeleyen 24 Ocak kararlarıyla başlamakla birlikte süreç köylerde yapılan görüşmelerle devam edecektir.

### 3.3.80'li Yıllar Türkiye Tarım Politikası

80'li yıllar Türkiye'de ekonomik, siyasal ve sosyal anlamda yeni bir dönemi simgelemekteydi. Sermaye birikim sürecinin yön değiştirdiği bu süreç 24 Ocak 1980

---

<sup>202</sup> TMO, *Biga Analiz*,

<sup>203</sup> Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Çanakkale İl Müdürlüğü, **2016 Brifing Raporu**, 2016,

<https://canakkale.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2017/2016%20Brifing%20.docx>, (Erişim Tarihi 19.07.2019), s.11.



kararlarıyla belirlenmişti.<sup>204</sup> 24 Ocak kararları, Türkiye'nin neoliberal politikalara geçişini çerçeveleyen önemli bir dönüşüm noktasıdır. 12 Eylül askeri rejiminin, Başbakanlık müsteşarı Turgut Özal önderliğinde uygulamaya koyduğu 24 Ocak paketi, kısa sürede istikrara dönmeyi ve borç ödeyebilmeyi amaçlayan bir ekonomi paketi olarak planlanmıştı. <sup>205</sup>

Bu kararlar sadece bir istikrar programı niteliği taşımamaktaydı. Boratav, "uluslararası sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla 'pazarladığı' ve içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedef etrafında oluşan bir 'yapısal uyum' perspektifi" olduğunu belirtmektedir. <sup>206</sup>

1980 yılına kadar Türkiye'de 1958, 1970, 1978 ve 1979 yıllarında 4 istikrar programı uygulanmıştı. Bu istikrar programlarının tümü, IMF'nin Stand-by anlaşmaları ile desteklenmiş, OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) gözetiminde borçların vadeleri uzatılmış ve OECD denetimindeki yeni kredi olanakları uygulamaya konulmuştur. 1980 ekonomik kararları ekonomideki karar alma süreçlerini tek bir merkezde topladığı için geçmiş dönemdeki istikrar programlarından ayrı bir nitelik taşımaktadır.<sup>207</sup>

24 Ocak ekonomi kararları "ithalatı ikame eden gelişme modelini" dışlayan, uluslararası rekabete açık bir ekonomi modelini benimsemektedir. Boratav'a göre 24 Ocak kararlarının etki ve sonuçları şöyle özetlenebilir: <sup>208</sup>

*"İthal kotaların adım adım kaldırılmasıyla liberasyona yönelen bir ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın ulusal bir öncelik haline getirilmesi; ağır sanayi ve temel mallara dönük kamu yatırımlarının giderek tasfiyesi ve bazı KİT'lerin özelleştirilmesinin hedeflenmesi"*

Bu dönemde çıkarılan yabancı sermayeyi teşvik kanunu da, yabancı sermayeye yeni olanaklar sağlamakta ve bunların talepleri doğrultusunda bürokratik işlemlerin süreci belirlenmekteydi. Bu kararın önemli yanı hiç kuşkusuz yabancı bankacılığın Türkiye'ye giriş koşullarının son derece kolay olmasıydı. Bu programlar çerçevesinde Türkiye'den istenen tam

<sup>204</sup> Mustafa Sönmez, **100 Soruda 1980'lerden 1990'lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi**, 1. Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992, s.7.

<sup>205</sup> Kazgan, s.183.

<sup>206</sup>Boratav, s. 121-122.

<sup>207</sup> İlhan Tekeli ve Diğerleri, **Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Ankara:Yurt Yayınevi, 1984, s.

165

<sup>208</sup>Boratav, s.123

bir liberasyondan çok dış ticaret üzerindeki ithalat sınırlamalarının zamanla kaldırılması olmuştur. <sup>209</sup>

Gelinen noktada Kazgan'ın ifadeleriyle tepeden bir ideolojiyle yaratılan bu kararlar Türkiye'de ekonomik ve toplumsal alanda büyük sorunlar yaratmış olup, gelir dağılımının adaletli işlemediği bir ülkede aşırı zengin ve aşırı yoksul arasındaki ayırım daha da kuvvetlenmiştir. <sup>210</sup>

### 3.3.1. Tarımın Değişen Yapısı

1980 sonrası Türkiye'nin ithal ikameci politikalarından\* neoliberal sisteme geçişini simgeleyen 24 Ocak kararlarının ekonomi ve toplumsal hayat üzerinde çok yönlü etkileri olduğu tartışmasız bir gerçektir. Bu kararların uygulanmasından sonra en fazla etkilenen alan ise Tarım sektörü olmuştur. İthal ikameci politikaların terk edilmesine kadar, ülke ihracatının ve döviz gelirlerinin büyük bir kısmı “tarım”dan elde edilmiştir. <sup>211</sup>

Ekonomik yaşamın dünya piyasası koşullarına göre yeniden şekillendirilmesi için önlemler alınması gerektiği öne sürülmüştür. Öncelikle ve özellikle enflasyonun düşürülmesi amacıyla alınan önlemlerden en fazla tarım sektörü etkilenmiştir: “Akaryakıt fiyatları, tarım ürünleri taban fiyatları ve KİT fiyatları enflasyonu önleyecek şekilde ayarlanacaktır” maddesi bundan sonra tarım politikalarının hangi yönde olacağını açıkça ifade etmekteydi. <sup>212</sup>

Neoliberal kararların tarım alanına etkisi; destekleme kapsamının daraltılması, tarımsal ürün fiyatlarının baskılanması ve iç ticaret hadlerinin keskin bir şekilde tarım aleyhine dönmesi ile kendisini göstermiştir. Tarım ve sanayi sektörlerinin gelir ve bölüşümündeki yerini belirleyen “İç ticaret hadleri” 1976-79 yılları 100 kabul edildiğinde, 1988 yılında %53'e düşmüş, diğer bir deyişle %47 tarım aleyhine dönmüştür. <sup>213</sup>

---

<sup>209</sup> Tekeli ve Diğerleri, *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, s.168-179.

<sup>210</sup> Kazgan, s.184

<sup>211</sup> Tekeli ve diğerleri, *Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, s. 232

<sup>212</sup> Şinasi Öztürk ve Diğerleri, “24 Ocak Kararları, Neoliberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”, **PAU SBE Dergi**, 2008, Sayı 1-2, s. 20

<sup>213</sup> Gökhan Günaydın, “Türkiye Tarım Sektörü”, **Tarım ve Mühendislik**, 2006, Sayı 76-77, s. 16

Aslında istikrar paketinin Türkiye tarımını temel olarak değiştirecek yapısal kararları şöyleydi:<sup>214</sup>

- *Yapısal uyum programlarıyla birlikte tarım yönetimi “yukarıdan aşağıya” doğru erimeye bunun sonucunda Tarım Bakanlığı’nın merkez ve taşra hizmet gövdesi işlev değiştirmeye başlamıştır.*
- *Tarımsal destekleme alım fiyatları düşük tutulmuş, destekleme kapsamındaki ürün sayısı azaltılmış ve üreticiden alınan ürünün bedelleri büyük gecikmelerle ve taksitle ödenmiştir.*
- *Tarımsal kredi faizleri yükseltilmiş, vadeleri kısaltılmış ve verilen krediler azaltılmıştı.*
- *Tarımsal girdilere uygulanan sübvansiyonlar ve satışları serbest bırakılmıştır.*

Devletin tarımsal yönetiminin işlevi; üreticiye-çiftçiye tarımsal girdi sağlamak, kredi açmak ve tarımsal ürün alımlarında bulunmaktır. 1980’li yıllara kadar kamunun ekonomideki ağırlığı etkin olmuş ve bunun sonucunda devlet tekelleri oluşmuştur. Devlet tarımsal girdileri kendi üreterek dağıtımını da gerçekleştirmiş ve bu alana özel sektörün müdahalesini kısıtlayıcı engeller koymuştur.<sup>215</sup>

80’li yıllarda gelişmiş ülkelerin “artık” ürünlerini dünya piyasalarında pazarlayarak içinde buldukları kaostan kurtulmak için dünya tarım piyasalarına egemen olmak istemişlerdir. Bunun için öncelikle Çevre’deki (ABD, Batı Avrupa Dışı) ülkelerin her türlü tarımsal desteklemelerinin azaltılması gerekiyordu.<sup>216</sup> Türkiye’de bu yeni ekonomik düzenin “yapısal reformlarına” ayak uydurarak, tarımsal girdilerin sağlanması ve dağıtım rolündeki kamunun tekel konumunu sonlandırarak, bu alanı özel sektöre devretmiştir. Diğer yandan üreticilerin tarımsal sübvansiyonları kaldırılıyor ve ithalat için gümrük vergisi indirimi de uygulanıyordu.

Yapısal Uyum Programlarıyla, girilen süreçte Tarım Bakanlığı yapısı da 1985 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bu reorganizasyonla, Ziraat İşleri, Zirai Mücadele, Hayvancılığı Geliştirme, Gıda İşleri, Veteriner İşleri, Su Ürünleri Genel Müdürlükleri kaldırılmıştır.

---

<sup>214</sup>Necdet Oral, “Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar -IMF ve Dünya Bankası Programlarının Türkiye Tarımına Etkileri”, **TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi** sayı 6, (Ağustos 2006), s. 63.

\*İthal ikameci politikalar; içe dönük sanayileşme, yurt dışından ithal edilmek durumunda olan malların yurt içinde üretilmesini sağlayarak, dışarıya bağımlılıktan kurtulmak suretiyle sanayileşmeyi öngören politika.

<sup>215</sup>Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s. 63

<sup>216</sup> Gülcan Eraktan, “Türkiye Tarım Politikaları, Darboğazlar ve Arayışlar”, **Türkiye Ziraat Kongresi 5. Teknik Kongresi**, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2000, s. 24.

Bununla beraber tarımsal altyapı alanında önemli işlevleri olan Toprak-Su Genel Müdürlüğü kaldırılarak, Yol-Su-Elektrik Genel Müdürlüğü ile birleştirilmiştir. <sup>217</sup>

### 3.3.2. Tarımsal Destekleme Politikası

Yeni düzenin ilk yarısında “tarımsal ürün fiyatları” baskı altında tutuldu. Bununla beraber desteklenen ürün sayısındaki azalma da bu dönemde uygulanan tarım politikaları açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Dönemin başında desteklenen ürün sayısı 24 iken, 1985 yılında 18’e 1990’da ise 10’ düşürülmüştür. (buğday, arpa, mısır, çeltik, yulaf, tütün, şeker pancarı, haşhaş ve nohut) Bu dönemde destekleme alım miktarlarının toplam üretime oranında büyük düşüşler olmuştur. Bu durum 1980-89 yılları arasında buğdayda %10’dan %3’e, tütünde ise %71,5’ten %39,3’e düşürülmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca çay yaprağı 1986, fındık ve pamuk ise 1988 yılından itibaren destekleme alım kapsamından çıkarılmıştır. Çayda 1980 yılında %100 olan destekleme miktarı, 1985 yılından itibaren bu alanda özel sektör faaliyet göstermesinden dolayı giderek azalmıştır. Dönem başında fındıkta %40,4, pamukta %73 olan alım miktarı 1987’de fındık için %7,5 ve pamuk için ise %22,5’e kadar düşürülmüştür. <sup>218</sup>

Bu dönemdeki belirleyici iktisat politikalarının temel göstergesi, tarıma dönük destekleme politikalarının kapsam ve hacim olarak daraltılması sonucunda; tarımda kullanılan sınai girdilere verilen sübvansiyonların kaldırılması veya azaltılması iç ticaret hadlerini doğrudan doğruya tarım aleyhine etkilemiştir. Tarım satış kooperatiflerinin destekleme alımlarının da daraltılmasıyla; 1977-77 ve 1978-79 yıllarında ortalama olarak tarımsal safi hasılanın %17,6 ve %16,4’ünü oluşturmakta iken, 1980-85 yıllarında bu oran %12,2’ye kadar düşmektedir. <sup>219</sup>

Merkez Bankası ve Ziraat Bankası’nın tarımsal destekleme finansman kaynakları daraltılmış; TMO ve TEKEL dışında Merkez Bankası’nın “doğrudan kredi uygulaması” kaldırılmıştır. Destekleme amacıyla ayrılan kredilerin payı %27’lerden %5’lere inmiştir. <sup>220</sup>

Tarımda kamusal desteklemelerin oluşturduğu “malîyet” yükü öne sürülerek mevcut tarımsal ürün deseni iyileştirilmeden, geleneksel ürünler dış piyasaların hegemonya alanına

<sup>217</sup> Günaydın, *Türkiye Tarım Sektörü*, s. 16.

<sup>218</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s. 65.

<sup>219</sup> Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 135.

<sup>220</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s. 65

sokulmuş, bunun sonucu olarak emek yoğun ürünlerden sermaye yoğun ürünlere geçilmiştir. Ticarete serbestleşme ve devletin kamusal denetiminin ortadan kaldırılmasıyla, üreticiler uluslararası tarım-gıda şirketlerinin hegemonyası altında bırakılmış, üretim iç ve dış piyasa gruplarının kontrolünde gerçekleştirilmiştir. <sup>221</sup>

İhracatın “teşviki” ve “farklılaştırılması” istikrar paketinin temel hedeflerinden biriydi. Tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı giderek azaltılmış; 1980’de %56 iken, 1985’te %20,8’ düzeylerine kadar gerilemiş, 1990’da ise %15 olmuştur. Bu programlı ve planlı geriletiş sonucu tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı 2000 yılında %6 ve 2011 yılında ise %4 olarak kaydedilmiştir. <sup>222</sup> Dönemin başında “üretimi ucuz olan ve döviz getiren malların üretimine yönelik yatırımları” öncelikle teşvik eden bir ekonomi politikası gündemdeydi. <sup>223</sup>

Özal Dönemi’nde Türkiye neoliberal doktrin çerçevesinde küresel piyasaya açılırken, bunun sonucunda, tarımda özelleştirmeler, ithalatta gümrük muafiyeti karşısında küçük üreticilerin savunmasız ve çaresiz kaldığı bilinen bir gerçektir. Bununla beraber, araştırma kapsamındaki köylülerle yapılan görüşmelerde bazı köydeki üreticilerin tarımda en iyi dönemin “Özal Dönemi” olduğunu belirtmeleri son derece ilginçtir. Araştırma sahasında Ayıtdere köyünden Mehmet Kurt, Özal dönemiyle ilgili olarak şunları aktarmıştır:<sup>224</sup>

*“Özal dönemine de yetiştik biz. 82’den bu yana onu da biliyoruz. Şurada bir amcamız vardı; damında 4 ineği vardı. Diyordu ki ‘benim damda 4 tane emekli öğretmen var.’ her bir inek bir öğretmen maaşı kadar gelir getiriyordu. Ziraat bankasında köylüler sabah erken kuyruğa geçiyordu, öğretmen maaşlarını alacağız diyorlardı. Bu ifadeler geçiyordu köylünün dilinde.”*

Diğer bir köydeki üretici Salim Dönmez de en iyi dönemin Özal dönemi olduğunu ifade ediyordu, “Hangi açılardan” iyiydi sorusu üzerine şu yanıtı vermiştir:<sup>225</sup>

*“Çiftçi memurdan daha kıymetliydi. Öğretmen maaşı 500 liraysa bizim de evde memurlarımız var. Yani 3 inek 3 memur maaşı ediyordu. Özal*

<sup>221</sup> M.C. Ecevit ve diğerleri, “Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler”, **Mülkiye Dergisi**, 2009, Cilt 33, Sayı, 262, s. 50.

<sup>222</sup> Erkan Tokucu, Alpaslan Yüce, “Türkiye’nin İhracat performansının 1980 sonrası dönemde Gelişimi...” **Trakya Üniversitesi İİB Dergi**, 2013, Cilt 2, Sayı 1, S. 53.

<sup>223</sup> Tekeli ve diğerleri, s.179.

<sup>224</sup> Görüşme, Ayıtdere Köyü, Mehmet Kurt, 25.04.2019, Biga.

<sup>225</sup> Görüşme, Kocagür Köyü, Salim Dönmez, 27.04.2019, Biga.

*döneminde herkese kredi verdiler, kefilsiz. İnsanlar bir düştü çukura, bunlardan boğulanlar çok oldu. Köyde hayvanını, tarlasını çok satan oldu. Hala kapatamayanlar var kredilerini. O zamanlar çiftçi istediği bankadan kredi alabiliyordu. Bankalar müşterilerin sırlarını başka bankalara vermiyordu. Şimdi sistem var her şey görünüyor.”*

Diğer yanda yabancı sermayeyi teşvik yasasının genişletilmesiyle beraber, iktisat politikalarının bu sermaye güçlerinin talepleri doğrultusunda şekillendiği görülmüştür. Tüm bu uygulamalar küçük üreticinin-çiftçinin aleyhine olmasına karşın yapılan görüşmelerde o dönemi yaşamış olan bireylerin ortak fikrinin tarım ve hayvancılıkta en rahat dönemin Özal dönemi olduğunu ifade etmeleri düşündürücüdür. Ve reel iktisat politikalarıyla uyuşup uyuşmadığı tartışmalıdır.

Köylülerin bu döneme dair verdiği bilgiler şöyle yorumlanabilir: henüz bir model değişikliğine geçme yönünde adımlar atılmıştır. Fakat daha önceki dönemlerin birikimleri devam etmekte ve askeri hükümet bile temkinli olma konusunda ilkelidir. Dolayısıyla Özal Hükümeti böyle bir mirasın üzerine konmuştur. Bu gerçek, Özal döneminin küçük üretici tarafından “görece” daha güzel bir dönem olarak algılanmasına neden olmuş olabilir. İkinci bir gerçek ise tarımsal özelleştirmelerin ağırlıklı olarak 90’lı yıllardan sonra başlaması nedeniyle küçük üreticilerle ilgili tarım politikalarını dolaylı etkilediği söylenebilir.

### **3.4.90’lı Yıllar Türkiye Tarım Politikası**

Bu başlık altında Türkiye tarımında serbestleşmeyi öngören 1994 Uruguay Round görüşmeleri ve özelleştirmeler incelenecektir.

#### **3.4.1. Özelleştirme Süreci**

Bu dönemde tarım sektörü ile ilgili olarak bir önceki dönem uygulamaya alınan “tarımsal KİT”lerin özelleştirilmesinin gerçekleştirilmiş olması önemli yapısal değişimler içermektedir.

Türkiye’de özelleştirme dünya piyasalarıyla bütünleşme çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmış, ülkenin somut gerçekliğinden uzak bir anlayışla gerçekleştirilmiştir. Özelleştirme yönteminin belirlenmesi için “yabancı şirketlere” çağrı yapılmış, 1985 yılı sonunda “Morgan Guaranty Bank”ın hazırladığı “Özelleştirme Ana Planı” kabul edilerek

uygulamaya konulmuştur. Bu plana göre başta TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü) olmak üzere özelleştirme önceliği şöyle belirlenmiştir:<sup>226</sup>

- *Birinci derecede öncelikli KİT'ler: YEMSAN, TİGEM;*
- *İkinci Sırada Öncelikli KİT'ler: SEK, EBK, ORÜS, ÇAYKUR, TÜGSAŞ, TŞFAŞ;*
- *Üçüncü Sırada öncelikli KİT'ler: TMO, TZDK*

Tarımsal KİT özelleştirilme önceliğinde zamanla değişiklik yapılmıştır.

Özelleştirme; devletin iktisadi faaliyetlerini gerçekleştiren kamu iktisadi teşebbüslerinin yani KİT'lerin mülkiyetinin “özel sektöre” devredilmesi olarak açıklanabilir.<sup>227</sup> Bu bağlamda devletin piyasaları düzenleme, denetleme görevleri azaltılmakta ve piyasalar özel sektörün belirleyiciliğine bırakılmaktadır.

Bu dönemde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinde “özelleştirme” bu sürecin bir tamamlayıcısı olarak belirlenmişti. Fakat özelleştirmenin temel gerekçesi KİT açıkları olarak gösterilmişti. Kazgan, “*KİT'lerin bilerek zarar ettirildiğini ya da zarar ediyor gösterildiklerini*” ifade ediyordu. <sup>228</sup> Hazine tarafından karşılanmayan KİT'lerin maliyetleri zamanla bozulmuş, 1979-1989'a kadar azalarak da olsa karlı olan KİT sistemi bu tarihten sonra zarar etmeye başlamıştır. Devletin finansman desteğinin kesilmesine, bilinçli tasfiyeye karşın bazı KİT'lerin bu dönemde de karlılıklarını sürdürdükleri görülmüştür.<sup>229</sup>

Özelleştirmede temel amaç; “*piyasa güçlerinin ekonomiyi harekete geçirmesine olanak verilmesi ve verimliliğin artırılması*” olarak açıklanmasına karşın sermayenin yeni birikim alanlarıyla “serbest” dolaşımına kolaylık sağlanması olarak yer bulmaktadır. KİT'lerin tasfiye edilmesiyle bu alanlar çok uluslu şirketlerin, tarım-gıda tekellerinin eline geçmiştir. <sup>230</sup>

KİT'lerin özelleştirilmeye başlanmasından sonra (80'lerin ortalarını izleyen 10 yılda) tarımsal üretim ve gıda sanayinde çok uluslu şirketlerin rolü önemli derece artış göstermektedir. Yabancı şirketlerle yabancı ortaklı yerli şirketler “tarım”da 32'den 65'e; gıda

---

<sup>226</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s. 178.

<sup>227</sup> Baki Remzi Suiçmez, “Tarım Alanındaki Özelleştirmeler”, *Küreselleşme ve Türkiye Tarımı*, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2002, s. 83.

<sup>228</sup> Kazgan, s. 211.

<sup>229</sup> Suiçmez, *Tarım Alanındaki Özelleştirmeler*, s. 84.

<sup>230</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s. 179.

işlemede 38'den 139'a; yemek sektöründe 8'den 198'e yükselmiştir. Türkiye'nin önde gelen sermaye gruplarının çok uluslu şirketlerle yaptıkları ortaklıklar sonucu, et, süt ve süt ürünleri, gıda paketlenmesi, sebze-meyve işlenmesi gibi alanlarda etkinlik göstermeye başlamıştır. <sup>231</sup>

Bu konuda çalışma yapmış akademisyenlerin uyarılarına rağmen, devlet yetkililerinin bu gerçeği göz ardı etme yönündeki girişimleri düşündürücüdür. Kazgan, o dönemde satılması planlanan KİT'lerin önemli bir kısmının “tekel” konumunda olduğunu vurgulayarak, “*petrol rafinerileri, enerji santralleri, PTT (telekomünikasyon hizmetleri), özel bir yabancı tekelin eline geçtiğinde Türkiye'nin yalnız ekonomik değil, siyasi açıdan da çok güç durumda kalabileceğini*” ifade etmişti. Kıbrıs çıkartması (1974) sırasında Türkiye'deki bir yabancı sermaye elindeki rafinerinin (ATAŞ)\* Türk uçaklarına benzin vermeyi reddettiğinin unutulmamasının altını çizmiştir. Ayrıca KİT'lerin fiyat düzenleyici işlevinin olduğunu fakat özel sektörün böyle bir işlevi olmadığını aksine bölgedeki sanayiye “baltadığına” da dikkat çekiyordu. <sup>232</sup>

### 3.4.2. Türkiye Tarımında Özelleştirme

Tarımsal kuruluşların ülke ekonomisi ve yarattığı istihdam açısından önemi tartışılmayacak kadar büyüktür. Tarım sektörünün yapısal bileşenleri et-balık, süt, yem ve tarımsal girdi sağlayan diğer kamu kuruluşlarının destekleme politikaları ülke gerçeklerinden uzak bir anlayışla özelleştirilerek tarım ve hayvancılığın azalmasına sebep olmakla birlikte bu alan yabancı ve yerli ortaklı yabancı sermayeye bırakılmıştır. KİT'lerle başlatılan süreç toprak, su ve tarımsal altyapı hizmetleriyle devam etmiştir.<sup>233</sup>

Türkiye'de özelleştirilen tarımsal KİT'ler, satış tarihleri ve satış bedelleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.<sup>234</sup>

---

<sup>231</sup> Necdet Oral, “Türkiye’de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancı ve Tekelleşme”, **Mülkiye Dergisi**, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 327.

<sup>232</sup> Kazgan, s. 218-219

\*ATAŞ rafinerisinin 1969 yılında yapılan ortaklık yapısına göre %68 BP, %27 Shell, %5'i ise Marmara Petrole aitti. Rafineri, Türkiye'nin akaryakıt ihtiyacının %15'ini karşıladığını ifade ediyordu.

<sup>233</sup> Suiçmez, *Tarım Alanındaki Özelleştirmeler*, s. 93

<sup>234</sup> Günaydın, *Türkiye Tarım Sektörü*, s. 18-19



<b>Tablo 2: TARIM ALANINDAKİ ÖZELLEŞTİRMELER</b>		
<b>ŞİRKET ADI</b>	<b>SATIŞ TARİHİ</b>	<b>SATIŞ BEDELİ (\$)</b>
<b>SEK</b>	1993-1998	69.619.759
<b>YEM SANAYİ</b>	1993-1995	21.416.710
<b>EBK</b>	1995-2000	49.693.324
<b>KÖYTEKS</b>	1995-1998	3.731.332
<b>ORÜS</b>	1996-2000	32.301.635
<b>TZDAŞ</b>	1998-2000	15.783.896
<b>TÜGSAŞ</b>	1999	2.204.238

*Kaynak: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Turkey's Contrubution of the 2001 progress Report, Annex: 6 privatization, Ankara, 2001.*

**Tablo 2: Tarım Alanındaki Özelleştirmeler**

Özelleştirmeler, üretici örgütlülüğünün yetersiz, pazarlama olanaklarının sağlıklı olmadığı Türkiye kırsalında ciddi sonuçlara yol açmıştır.

#### **3.4.2.1.Süt Endüstrisi Kurumu (SEK)**

1963 yılında kurulan Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), %27,4 kapasite oranıyla bu alanda yer almış, açıkladığı fiyatlarla üretici ve tüketici güvenini oluşturmuş, süt üzerindeki spekülasyonları önlemeyi hedeflemiştir. SEK'in özelleştirilmesiyle işletmeyi satın alanlar, 19 işletmeyi kapatmışlardır. Bu işletmeler arasında Türkiye'nin en çok süt üreten bölgeleri olan Balıkesir ve Burdur da bulunmaktadır. Özelleştirme öncesi süt ve süt ürünleri üretim düzeyi yılda 62.776 ton, özelleştirme sonrasında bu oran yılda 25.650 ton'a gerilemiştir. Kamunun tasfiye edilmesinden sonra bu alan Çok Uluslu Şirketlerle (ÇUŞ) ortaklık kuran yerli gruplara kalmıştır. Sonraki süreçte küçük gruplar, uluslar arası şirketler tarafından satın alınarak bünyelerine katılmışlardır. <sup>235</sup>

Diğer yandan SEK'te istihdam oranında da değişimler olmuştur. Özelleştirme sonrası işten çıkarılma oranı %67,4 olarak kaydedilmiştir. <sup>236</sup>

SEK tesislerinin kapanmasıyla üreticinin süt pazarlama sorunu doğmuş, ülkedeki enflasyonist ortamda süt fiyatları düşük tutulmuştur. Bugün gelinen noktada sütün fiyatının devlet tarafından belirlenmesiyle, köylerdeki "Süt Toplama Birlikleri", üreticiden sütü rekabete kapalı ortamda almakta, üreticiyi değil, özel sektörü koruyucu bir bakış açısıyla

<sup>235</sup> Günaydın, *Türkiye Tarım Sektörü*, s. 19.

<sup>236</sup>Suiçmez, *Tarım Alanındaki Özelleştirmeler*, s.99

hazırladığını göstermektedir. Araştırma köylerinden Sığırcık'ta Ali Bekel süt ve ona bağlı olarak yem fiyatlarının nasıl paralel gittiğini şöyle aktarmaktadır: <sup>237</sup>

*“geçen sene süt 1,50 civarındaydı, dolar yükselmeden önce yem 47 liraydı. Şimdi sütü seçim dolayısıyla 2 lira yaptık diyorlar ama daha sütün teşviğini yani zammını almadan yeme zam geldi. Yem aldığım kişi hep yarı yarıya çalışırdık diyor şimdi yem zamları, süt zamlarının önüne geçti. Bu yüzden Birlik'ten süt parası aldık mı sevinemiyoruz, çünkü hemen hepsi yem'e gidiyor.”*

Diğer yandan rekabete açık ortamın, firmaların köyün sütünü alabilmek için ihale yapmaları ve yüksek fiyat verene Birlik'in sütü vermesinin kendilerine daha çok kazanç sağladığı yine köylülerin verdiği bilgiler arasındadır. <sup>238</sup>

#### **3.4.2.2. Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) VE Türkiye Gübre Sanayi Anonim Şirketi (TÜGSAŞ)**

Benzer bir özelleştirme tarım sektörüne girdi sağlayan TÜGSAŞ (Türkiye Gübre Sanayileri A.Ş.) ve TZDK'da (Türkiye Zirai Donatım Kurumu)' yaşandı. TZDK, 1944 yılında üreticiye ihtiyaç duyduğu tüm tarım, makine, araç-gereç diğer girdileri sağlamak amacıyla kurulmuştu. TZDK'nın özelleştirme gerekçesi, gübre pazarlamasındaki rolünden kaynaklıdır. Nitekim TZDK, 1983 yılında gübre pazarlamasında %92'lik oranı ile tekel konumundayken, 1985'te bu oran %89'a, 1987 'de %25'e, 1990'da %17'ye, 1992'de %15'e, 1995'te %1'e düşmüş ve nihayet 1996'da sıfırlanmıştır. 1996 yılında özel sektörün payı %29 iken 1999 yılında %36'ya çıkmıştır. Bununla birlikte TZDK'nın traktör üretimindeki payı %16'dan %6'ya gerilerken, pazarın %42'si Uzel Holding'e ve %45'i Türk Traktöre devredilmişti. Bu durum %90'lık payla piyasada “özel sektör tekeli” anlamına gelmekteydi. <sup>239</sup>

Bugün gelinen noktada üreticinin “gübre” ihtiyacını karşılayacak Tarımsal kooperatifler ya da tarımsal girdi sağlayan özel kuruluşlar bulunmakla beraber devletin piyasada fiyat belirleyici rolünün olmamasından dolayı alan tamamıyla özel sektörün inisiyatifine bırakılmıştır. Araştırma sahasındaki tüm üreticilerin aktardığı bilgilere göre TL'nin dolar karşısında kaybetmiş olduğu değer sonrasında 2018 Eylül-2019 Ocak arasında girdi maliyetleri özellikle “gübre fiyatları” %100 artmıştır.<sup>240</sup> Bu durum gelinen noktanın

<sup>237</sup> Görüşme, Sığırcık Köyü, Ali Bekel, 20.04.2019, Biga.

<sup>238</sup> Görüşme, Sığırcık Köyü, 20.04.2019, Biga.

<sup>239</sup> Suiçmez, *Tarım Alanındaki Özelleştirmeler*, s. 95-96

<sup>240</sup> Görüşme, Bozlar, Kemer, Örtülüce, (...), 25.04.2019, Biga

üreticiyi piyasa koşullarında ne kadar çaresiz ve savunmasız bıraktığının bir göstergesidir. Devletin bu alandan çekilmesiyle çiftçi ucuz gübre sağlayamamış ve fiyat istikrarı korunamamıştır.

Ziraat Mühendisleri Odasının verdiği bilgiye göre 2014 yılında 5,5 milyon ton olan kimyasal gübre tüketiminin %58'i (3,2 milyon ton) ithal edilmiş, ithalat 2002 yılına göre %80 oranında artmıştır. İç piyasadaki gübre fiyatlarını, uluslararası piyasalardaki hammadde ve gübre fiyatları; döviz kurlarındaki değişimler ve bu sektördeki tekel konumunda olan kuruluşlar belirlediği için 2002-2014 arasında kimyasal gübre fiyatları %250-350 arasında artış göstermiştir.<sup>241</sup>

### 3.4.2.3. Yem Sanayi Anonim Şirketi (YEMSAN)

1958 yılında Tarım Bakanlığı ilgili kuruluşu olarak ve tarımsal KİT'lerin ortaklığı ile kurulmuş olan YEMSAN, 1958-70 arası piyasayı üretimden dağıtım kontrol etmiştir. 70'li yıllardan sonra özel sektörün ağırlık kazanmasıyla YEMSAN'da "denetim" rolü ön plana çıkmış; %31 olan pazar payı 1990'da %12'ye düşürülmüştür. 1997 yılında bu alanın özelleştirilmesiyle devletin rolü "genel gözetim" ile sınırlandırılmıştır. Türkiye hayvancılık sektörü için önemli bir girdi olan "yem" in piyasa koşullarına bırakılmasının günümüzdeki yansımalarını araştırma sahasında Kapanbelen köyünden üretici Halil Şen şöyle açıklıyordu:<sup>242</sup>

*"geçen sene 40 liraya yem alıyorduk, şimdi aynı yem 81 lira olmuş. Doların yükselmesinden sonra yem ve gübre fiyatları nerdeyse iki katına yükseldi. Yemi almaya da mecburuz. Sadece kendi ektiklerimizle yetmiyor, hayvanlara yem de vermemiz gerekiyor."*

Aytdere köyündeki üretici İsmail Sağlam ise, TL'nin dolar karşısında değer kaybetmesiyle paralel yükselen yem fiyatlarıyla ilgili olarak şunları aktarıyordu:<sup>243</sup>

*"1 yıl önce dana karkas'ı ben 33 liraya kestirdim; yemi 51 liraya alıyordum. Geçen ay yine dana kestirdim 31 liraya, yem 85 lira. 736 lira dana başı zarar. Bunun neresi matematik. Bir haftada 11 lira yeme zam geldi."*

<sup>241</sup> "Kimyasal Gübre İthalatı 3 milyon tonu geçti", Ziraat Mühendisleri Odası, 2015, [http://www.zmo.org.tr/genel/bizden\\_detay.php?kod=24075&tipi=38&sube=0](http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=24075&tipi=38&sube=0) (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2019)

<sup>242</sup> Görüşme, Aytdere Köyü, İsmail Sağlam, 19.04.2019, Biga.

<sup>243</sup> Görüşme, Kocagür Köyü, Mustafa Eker, 27.04.2019, Biga.

Sarısvat köyündeki üretici Kazım Küçük ise, mazot, yem ve gübre fiyatlarının (onların deyimiyle tarım ve hayvancılığın üç saç ayağının) yükselmesinin köydeki hayvancılığı tasfiye edeceğini ifade etmekteydi:<sup>244</sup>

*“Yem fiyatı zaten uçmuş. Şimdi süte 5 Kuruş zam verdiler hemen yemciler onu zaten aldı. Daha süte zam gelmeden hemen yemi arttırdılar. Markette bir kg süt 5 TL oldu. O da süt değil zaten, süt tozu. Onun için bir kere bu yem fiyatlarının önüne geçilmesi lazım. Bu şekilde gitsin burada hayvancılık yapan kalmaz zaten. Kooperatifte 14 tane müstahsil var. (yani kooperatife, süt birliğine 14 tane süt dökene var) 2 yıl sonra burada 4 tane müstahsil kalır. “*

#### **3.4.2.4.Et Balık Kurumu (EBK)**

1952 yılında kurulan EBK, 1995 yılında özelleştirilme kapsamına alınmıştır. Ülkede besicilerin organize birlikle oluşturamaması, kuraklık, arz fazlalığı gibi durumlarda müdahale alımı yapacak başka kuruluş bulunmaması nedeniyle Ziraat Mühendisleri Odası'nın (ZMO), *“EBK'nın piyasadan çekilmesinin piyasada fiyat istikrarsızlığı ve dalgalanmalar oluşturacağı”* yönünde uyarıları bulunmaktaydı. Hayvancılık sektörünün üç saç ayağı olan EBK, SEK ve YEMSAN'ın özelleştirilmesiyle Türkiye'de 1980 yılında 16 milyon olan sığır varlığı 11 milyona, 48 milyon olan koyun varlığı 39 milyona düşmüştür. Uluslararası şirketlerin ithalat dayatmaları sonucu, ülke ithalata yönelmiştir. Yine raporda yer aldığı üzere *“Türkiye özelleştirmede harcadığı kaynaktan fazlası ile gelişmiş ülkelerin çiftçilerini desteklemek zorunda bırakılmıştır.”*<sup>245</sup>

Türkiye'de besi üreticiliğinde “kalite” anlamında Biga ve Balıkesir yöresi önde gelmektedir. Araştırma köylerinden Kocagür'de besi üreticisi Mustafa Eker devletin et entegre tesisinde bugün gelinen noktayı şöyle açıklamaktadır: <sup>246</sup>

*“Tese için 25 tane hayvan götürdüm, kilosunu 33 liradan anlaştık. Ne oldu biliyor musunuz? Hayvanda verem var, hastalık var diye fiyatı 15 liraya düşürdüler. Hayvanı değerinden aşağıya almak için ille bir sakatlık uyduruyorlar. Üstelik verem dediği eti yine alıyor. Ama ederinden aşağıya bir fiyata. İsteseler, 30*

<sup>244</sup> Görüşme, Sarısvat Köyü, Kazım Küçük, 18.04.2019, Biga.

<sup>245</sup> Suiçmez, *Tarım alanındaki Özelleştirmeler*, s. 101.

<sup>246</sup> Görüşme, Kocagür köyü, Mustafa Eker, 27.04.2019, Biga.

*liraya kesebilirler. Sonra bu duruma millet (köylü) uyandı. Bir de tüm köyü 'karantinaya' alıyorlar: 'Kocagür'de verem var. sakın oradan hayvan almayın' diye. Spekülasyon yaratıyorlar. Bu sadece benim başıma gelen bir de tüm köyü düşünün. Dolayısıyla üreticiler tesise vermek istemiyorlar, gidip bir kasapla anlaşmayı tercih ediyorlar.”*

Özel sektörün, et entegre tesisinden “kesim” için daha yüksek fiyat verdiği diğer köylerdeki üreticilerin de verdiği bilgiler arasında yer almaktadır. <sup>247</sup>

Gelinen noktada özelleştirmeler ülke üreticilerini, özel sektöre, çok uluslu şirketlere bağımlı kılmakta ve üreticiyi piyasa insafına bırakmaktadır. Diğer yandan Türkiye ve Türkiye gibi ülkelerin imzaladıkları uluslararası anlaşmalarla tarım politikası ülke gerçekliklerinden uzaklaşmaktadır.

### **3.4.3. Tarımda Uluslararası Belirleyiciler**

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması 1947 yılında imzalandığında sanayi ürünleri için ihracat sübvansiyonlarını sınırlarken, ülkelerin tarımsal ürünlerine ihracat sübvansiyonu uygulamasına sınırlama getirmiyordu. Yeni ekonomik düzenle beraber ülkelerin özellikle ihracat sübvansiyonları ve ithalat engellemeleri hala geçerliliğini koruyordu. Uluslararası ticaretin tam serbestliği için bu engellerin aşılması gerektiği inancıyla piyasadaki hakim ülkeler ABD ve AB'nin müdahale etmesi gerekiyordu. DTÖ tarım anlaşmasıyla beraber dünya tarım ürünleri ticaretinde serbest piyasa mekanizmasına dayalı bir sistem oluşturuldu.<sup>248</sup>

1986 yılında başlayan Uruguay Turu Tarım Anlaşması ABD ve AB'nin uluslar arası piyasada hakim olmak ve kendi dış pazarlarını (tarım ürünleri dış satışı ABD'nin Kuzey Afrika ve AB'nin Güney Amerika) ve imtiyazlı durumlarını kaybetmemek için bu süreci kendi lehlerine döndürebilmek adına 1994 yılına kadar uğraşmışlardır. 1994 tarihinde yürürlüğe giren Uruguay Turu Tarım anlaşması; ABD ve AB'nin gereksinimlerine uygun

<sup>247</sup> Görüşme, Ayıtıdere Köyü, Kocogür Köyü, 25/27.04.2019, Biga.

<sup>248</sup> Ceren Aydın, “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakereleri AB ve Türkiye'nin Pozisyonları”, (Uzmanlık Tezi, AB Genel Sekreterliği, Mayıs 2004), s. 17-18

düzenlemeler içeren “tarımda uluslararası serbestleşmeyi amaçlayan bir anlaşma” olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>249</sup>

Uruguay Turu Tarım Anlaşması ülkelere tarımda serbest ticaret (ithalat) adına şu ilkeleri dayatmaktaydı: “Ülkelerin tarımsal desteklerinin indirgenmesi; Sübvansiyonlu ihracat miktarlarının kademeli olarak azaltılması; İç pazarları koruyucu önlemlerin ortaklaştırılarak düzeyinin indirgenmesi; gelişme yolundaki ülkelere ve az gelişmiş ülkelere farklılaştırılmış uygulama sağlamak; tarım komitesi kurulması” gibi maddeler içermektedir. Bunun yanında sağlık ve bitki sağlığı önlemlerinin dünya genelinde uyumlulaştırılması da tarım anlaşması kapsamına alınmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde üzerinde en çok durulan konu ülkelerin “ihracat sübvansiyonları” olmuştur. Anlaşmaya taraf olan ülkeler ihracat sübvansiyonlarına üst sınır oymayı ve indirim yapmayı taahhüt etmişlerdir.<sup>250</sup>

ZMO’nun raporuna göre bu tarım anlaşması, “az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarının tarımlarında bağımlı yapılar oluşturmakta ve dışsatımda rekabet üstünlüğü olan ülkelerin dünya pazarlarında etkinliklerini artırmayı” hedeflemektedir.<sup>251</sup>

Türkiye’de bu dönemde tarım sektörüne verilen ihracat sübvansiyonları tablodaki gibidir:

**Tablo 3: 1996-2000 İhracat Sübvansiyonları**

YIL	HARCANAN DEĞER (Milyon \$)	ÜRÜN SAYISI
1996	17.636.950	5
1997	38.697.287	18
1998	29.080.166	15
1999	27.996.384	17
2000	27.332.392	16

Kaynak: WTO (1996,97,98,99,2000,2001). WTO Notifacations. 29.06.2004 tarihinde derlenmiştir. (derleyen: Ahmet Ay, Sinem yapar)

**Tablo 3: 1996-2000 İhracat Sübvansiyonları.**

Türkiye yaklaşık 44 üründe ihracat sübvansiyonunu sınırlayan taahhütte bulunmuştur. Bu taahhütlerinin en önemli kalemleri “buğday, arpa ve buğday unudur”. Sübvansiyon verilen ürün miktar ve kalemleri her yıl DTÖ’ye bildirilmektedir. Türkiye anlaşma çerçevesinde 44 ürüne ihracat sübvansiyonu vermesini taahhüt etmesine karşın bu süre içinde en çok “18”

<sup>249</sup> Günaydın, Türkiye Tarım Sektörü, s. 17.

<sup>250</sup> Prof. Dr. Fatma Doğruel (hızl.), Dünya Ticaret Örgütü’nün Tarım Anlaşmaları ve Türkiye, İstanbul:Friedrich Ebert Vakfı, 1998, s. 6, 32.

<sup>251</sup> Günaydın, Türkiye Tarım Sektörü, s. 17.

ürüne bu 18 ürünün çoğunda da üst sınırın altında sübvansiyon vermiştir. Bu duruma neden olarak, bütçe yetersizliği ve 1980'den bu yana uygulanan neoliberal politikaların tarım sektörünü korumama konusundaki tutumu gösterilebilir. <sup>252</sup>

### 3.5.2000'li Yıllar Türkiye Tarım Politikası

2000'li yıllara gelindiğinde gelişmiş ülkelerdeki tarım ürünlerine verilen destek; ABD'de %22, AB'de %38 ve Japonya'da %64'tür. Kişi başına düşen toplam destekleme miktarları ise ABD'de 338, AB'de 276 dolar iken Türkiye'de 109 dolardır. Türkiye uluslar arası anlaşmalar doğrultusunda verdiği taahhütler sonucu 1998'de %25 olan tarımsal desteği %13'e kadar düşürdü. <sup>253</sup>

80'li yıllardan bu yana küresel pazar sistemine eklenmiş bulunan Türkiye yaptığı uluslararası anlaşmalar ve bu anlaşmalarda verilen taahhütler neticesinde, tarım politikasını şekillendirmektedir. Bu uluslar arası kuruluşlar 1995 yılında kurulan DTÖ, IMF, AB ve DB'dir. Nitekim 1999 yılında IMF ile imzalanan Standby anlaşması çerçevesinde tarım adına verilecek taahhütler şöyle sıralanabilir: <sup>254</sup>

- *mevcut destekleme sisteminin (fiyat ve girdi desteklerinin) elemine edilerek Doğrudan Gelir Desteğine (DGD) geçilmesi;*
- *Ziraat Bankası'nın sübvansiyonlu tarım kredi sistemine son verilmesi;*
- *Tarım Satış Kooperatifi Birliklerinin yeniden yapılandırılması;*
- *Şeker, Çay ve Tütün alımında tekel olan (TŞFAŞ, ÇAYKUR ve TEKEL) özelleştirilmesi;*
- *Tütün ve şeker yasaların çıkarılması*

IMF programı çerçevesinde Türkiye, Kasım 2000 ve Şubat 2001 aylarında iki önemli kriz ile karşı karşıya kalmıştır. IMF ile imzalanan Standby anlaşması DB "yapısal uyum kredileri ile destekleneceği hükmü doğrultusunda, 2001 yılında "Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP)" imzalanmıştır. TRUP, 4 alt projeden oluşmaktadır.<sup>255</sup>

- *Doğrudan Gelir Desteği*
- *Çiftçi Geçiş Programı (Alternatif Ürün Projesi)*

<sup>252</sup> Ahmet Ay, Sinem Yapar, "DTÖ Tarım Anlaşması ve Türkiye", 2005, <https://www.researchgate.net/publication/26453458>, (26 Mayıs 2019), s. 73.

<sup>253</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s.91

<sup>254</sup> Gökhan Günaydın, "Türkiye Tarımında Yapısal Uyumlu Yıllar", *Mülkiye Dergisi*, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 178.

<sup>255</sup> Günaydın, *Türkiye Tarım Sektörü*, s. 21-22.

- *TSKB'nin yeniden yapılandırılması*
- *Proje Destek hizmetleri.*

Bu alt projelerden özellikle DGD uygulaması Türkiye’de uygulanan destekleme sisteminin elemine edilerek, dönüştürülmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda DGD iki şekilde uygulanmaktadır: *üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemeleri ve üretimle belli bir derecede bağlı doğrudan gelir ödemeleri.* Türkiye’de uygulanması istenilen “üretimden bağımsız doğrudan gelir desteği olmakla birlikte üreticinin ürettiği ürün, miktarı ya da çeşidi ile bağlantısı olmamaktadır.”<sup>256</sup>

AB ve ABD’nin tarımında doğrudan destekleme sistemine bakacak olursak bu oran; AB’de toplam destekleme içinde DGD %30, pazar fiyat desteği %55, girdi desteği %8 düzeyindeydi. ABD’de DGD’nin toplam desteklemedeki payı %10, pazar fiyat desteği %50, girdi desteği ise %10 civarında bulunmaktaydı. Gelişmiş ülkelerde DGD üreticileri koruma amaçlı uygulanırken, Türkiye’de ise her türlü ürün ve verimlilik referanslarından uzak olmaktadır. Bu dönemde araştırmacılar ve konunun uzmanları “*Türkiye’de (ne de başka bir ülkede) DGD’nin tek başına tarımsal destekleme uygulamalarını karşılamasının mümkün olmadığını*” söylemekle beraber, istihdamın %40’ının tarımda yer aldığı ve kayıt sisteminin geçerli olmadığı Türkiye tarım sektöründe DGD’nin başarılı olmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır.<sup>257</sup>

DGD sistemi ABD, AB gibi tarımsal yapı ve işleyişi gelişmiş ülkelerde rekabet üstünlüğü sağlarken az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tarımsal üretim yapılarında olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. AB’de uygulanan DGD verimliliği destekleyen, üretimde araç olarak kullanılan ve bölgesel farklılıkları gözeten bir nitelik taşıırken, Türkiye’de Çiftçi Kayıt Sistemi’ne (ÇKS) kayıtlı olan üreticiler “ekim yapmak” şartıyla DGD’den yararlanmaya başladılar fakat denetimin yetersiz olduğu Türkiye koşullarında DGD’den “*üretim yapanlar değil, tarla sahipleri*” faydalandı.<sup>258</sup>

Bu tezi doğrulayacak diğer bir Türkiye gerçeği ise, 2006 yılı itibarıyla 500 dekar kadar toprağı olanlara 10 milyon TL ödeme yapılmasıyla gerçekleşti. Büyük toprak sahipleri geniş arazilerini noter sözleşmesiyle 500’er dekarlık parçalara ayırıp kendi akrabalarının

---

<sup>256</sup> Oral, *Tarımsal Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s. 145.

<sup>257</sup> Prof. Dr. Tayfun Özkaya, “Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980-2002 arasındaki Gelişimi”, **Küreselleşme ve Türkiye Tarımı**, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2002, s.55-56

<sup>258</sup> Günaydın, *Türkiye Tarımında Yapısal Uyumlu Yıllar*, s.183.



üzerine kayıt ettirerek bu sistemden yararlanmışlardır. Diğer yanda küçük toprak sahipleri DGD ödemelerini alabilmek için gerekli işlemlerin (belge ücreti, noter, başvuru masrafları, yol giderleri vs.) masrafları alacakları ödemelerden fazla olması sebebiyle başvuru yapamamaktadırlar: “o dönemde 4,1 milyon olan tarım işlemlerinden sadece 2,7 milyonu” DGD ödemesi için kayıt yaptırmıştır. <sup>259</sup>

Dekar başına verilen DGD ödemeleri yıllar içinde değişim göstermektedir. Nitekim 2002 yılında 16 TL/dekar olan ödemeler 2007 yılında 7 TL/dekara düşürülmüştür. DGD ödemelerinin toplam tarım bütçesi içindeki payı da 2002’de %78.6, 2003’te %83, 2004’te 804, 2005’te %63.4, 2006’da %55.8, 2007’de %44.3 ve 2008 yılında %34.1 olarak kaydedilmiştir. DGD ödeneği 2009 yılındaki bütçede yer almamıştır. <sup>260</sup>

Diğer yandan Reform projesinin ikinci unsuru olan “fiyat ve girdi desteklerinin” kaldırılması birkaç istisna dışında gerçekleştirilmiş olmakla beraber girdi desteklemesi” olarak 2003 yılında tarımda kullanılan mazot ve 2005 yılında da gübre için hektara ödeme yapılmaya başlanmış ve uygulama bugün de devam etmektedir. <sup>261</sup>

2000 yılında uygulanmaya başlayan Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) 2008 yılında sona ermiştir. Bu süreçte Türkiye tarım sektörü imzalanan anlaşmalar çerçevesinde köklü değişimler geçirdi. Tarımda hızlı bir tasfiye süreci gerçekleşti: küçük çiftçilerin en yoksul katmanı kırsal alanlardan göç etmeye başladı. Yoksullaşma sürecinde tamamen veya kısmen üretici faaliyetten çekilenler, kredi borçlarını ödeyebilmek için üretim araçlarını (toprak, traktör, hayvan) satanlar bulunmaktadır. Bununla beraber banka takibinde olan tarım kredilerinin sayısı 200 bini geçmektedir. Durum bu olunca çiftçinin en temel üretim aracı olan toprağın elden çıkarılması için yerli/yabancı sermaye için uygun koşullar sağlanmış olmaktadır. Nitekim bu dönemde Söke Ovası’nda dönümü 2 bin TL’den toprak satılmıştır. <sup>262</sup>

---

<sup>259</sup> Günaydın, *Türkiye Tarım Sektörü*, s. 22

<sup>260</sup> Günaydın, *Türkiye Tarımında Yapısal Uyumlu Yıllar*, s.185.

<sup>261</sup> Emine Olhan, “Türkiye’de son 10 yılda Tarımsal Desteklemeler”, **Tarım Haftası 2012**, Ankara: TMMOB ZMO, 2012, s. 64.

<sup>262</sup> Oğuz Oyan, “IMF ve Dünya Bankası’nın Tarım Reformu Uygulama Projesi”, **Mülkiye Dergisi**, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 239.

### 3.5.1. Türkiye Şeker Fabrikaları Özelleştirmeleri (TŞFAŞ)

IMF'ye 22 Haziran 2000 tarihinde verilen "niyet" mektubunda Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş'nin özelleştirilmeye dahil edileceği bildirilmişti. 2001 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren Şeker Yasası hem şeker pancarı üreticileri hem de hayvancılık sektörü açısından önemli değişiklikler getirmektedir.<sup>263</sup>

Türkiye, dünya şeker pancarı üretiminde 4. Sırada yer aldığı halde, Nişasta Bazlı Şekere (NBS) %10 kota tanındı. Bakalar kurulu kararıyla bu oran %50 arttırma ve azaltma yetkisi verilmekle birlikte bu tarihten beri bu yetki %50 arttırma yönünde gerçekleşti.<sup>264</sup>

4634 sayılı şeker yasasıyla NBS'ye %10'luk pay ayrılmasıyla birlikte, şeker üretimine de "kota" uygulaması getirilmiştir. ZMO'nun şeker pancarı raporunda, "*Şeker fabrikaları kısıtlama nedeniyle kota kapsamında, şeker üretecek miktarda çiftçilerle şeker pancarı üretimine yönelik sözleşmeler imzalamaktadır*" bilgisi yer almaktadır.<sup>265</sup>

Biga bölgesinde 1968 yılından beri faaliyet gösteren Pancar Şefliği'nin 2013 yılında kapatılmasına karar verildi. Bölgede 17 çiftçi 8 dekar alanda 860 ton üretim yapmaktaydı. Sebep; pancar alım fiyatlarının maliyeti karşılamadığı ve mısır nişastasından tatlandırıcı üretilmesiyle pazar payının azalması gösterilmekteydi.<sup>266</sup>

Yapılan saha araştırmasında; üreticilerin pancar ekmeyi tercih etmediklerini çünkü pancar alım fiyatlarının düşük olduğunu ve maliyetlerini (girdi masrafları, emek) karşılamadığını belirtmektedirler. Pancar üretiminde kota olduğu, sözleşmeyle belirtilen miktardan fazla ürün olduğunda Pancar şefliğinin alım fiyatını düşürdüğünü ifade etmektedirler. Pancar sadece birliğe (kooperatif) verilen bir ürün olduğu için üreticilerin diğer ürünlerde olduğu gibi tüccara ya da başka alıcılara ürünlerini satma şansları yoktur. Küresel tarım politikaları sonucu Türkiye'de üretimi azaltılan stratejik bir ürün olan pancar üretiminden Biga bölgesi de etkilenmiştir. Nitekim Pancar şefliği 2013'ten bu yana pancar

<sup>263</sup>Suçmez, Tarım Alanındaki Özel leştirmeler, s. 110.

<sup>264</sup> Kenan Demirkol, "Beslenmenin Demokratikleşmesi", **Mülkiye Dergisi**, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 316.

<sup>265</sup> Ziraat Mühendisleri Odası, **Şeker Pancarı Raporu**, 2018,

[http://www.zmo.org.tr/genel/bizden\\_detay.php?kod=30301&tipi=17&sube=0](http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30301&tipi=17&sube=0) (27 Mayıs 2019)

<sup>266</sup> Biga'da Pancar Şefliği Kapanıyor, 2013, <https://www.haberler.com/biga-da-pancar-sefliği-kapanıyor-4726910-haberi/> (27 Mayıs 2019)

almalarını durdurduğunu açıklamıştır. Desteklenecek tarım ürünleri listesinde pancar artık yer almamaktadır. <sup>267</sup>

Araştırma sahasında bir dönem pancar üreticisi olan Mustafa Iğın Biga'da pancar üretiminin bitirilmesini şöyle aktarmaktaydı:<sup>268</sup>

*“İdriskoru'nun orada pancar indirme yeri vardı oraya indiriyorduk. Pancar fiyatları aşırı düştü. Sonradan bunu çıkardılar; kaç kg yapacaksın 7 ton. Eğer 7 tonu geçirirsen senden fiyat kırıyor. Ben de pancar ekdim en son 500 lira mı neydi, bu artık ekilmez dedim. Millet ekmeyi bıraktı. Sen birliğe beyanname veriyorsun 10 dönüm ekdim, dönümüne 6 ton. 7 ton yaparsan sana ceza veriyor, fiyat kırıyor. Sen ne kadar çıkacağını bilebilir misin? Tam tersi çok çıktığı için ödüllendirmen lazım. Bu politikalar bitirdi pancar ekimini. 96-97 Biga'da pancar ekimi bitti. Birden bıçak gibi kesildi. O sene de pancarın en düşük fiyatıydı. Yani verilen parayla bize ekmenin diyorlardı. Pancarı tüccara da veremiyorsun. “*

En somut çalışmalardan biri olarak karşımıza çıkan ZMO şeker pancarı raporu verilerini dikkate alırsak; AB şeker politikasının ülkemiz şeker sanayini yok etme olanağının yavaş yavaş gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık Türkiye'deki şeker pancarı politikası kota uygulamasına tabi olmasına karşın başta “ABD, Almanya ve Fransa olmak üzere şeker pancarı ve şeker kamışından şeker üretimi arasındaki maliyet farkına rağmen gıda güvenliklerini sağlamak için şeker pancarından şeker üretimini sürdürmekte ve bu üretim devlet tarafından” desteklenmektedir. <sup>269</sup>

Diğer yandan Nişasta ve Glikoz Üreticileri Derneği'nin (NÜD) verdiği bilgiler başka bir gerçekliği ortaya koymaktadır: “Türkiye’de 1 milyon ton civarında NBS üretim kapasitesi var. Kota bugün 300 bin ton civarındadır. Türkiye’nin NBS tüketimi 1 milyon ton civarındadır. Biz 1/3’ünü karşılıyoruz. Kalan 2/3’lük kısmı büyük gıda firmaları ilgili bakanlığa giderek %15 gümrükle ithalat hakkı elde ettiler. Yerli sanayiye ürettirilmeyen NBS “ithalatla” karşılanıyor.” <sup>270</sup>

<sup>267</sup> Görüşme, Bozlar Köyü, 29.04.2018, Biga

<sup>268</sup> Görüşme, Bekirli Köyü, Mustafa Iğın, 25.04.2019, Biga.

<sup>269</sup> Şeker Pancarı Raporu 2018

<sup>270</sup> Ali Ekber Yıldırım, “Türkiye ABD’nin NBS pazarını olacak?”, 2018, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/turkiye-amerikanin-nisasta-bazli-seker-pazari-mi-olacak/406126>, (28 Mayıs 2019)

Gelinen noktada uygulanan tarım politikalarından kimlerin kazançlı çıktığı somut olarak ortadır. Diğer yandan GDO'lu mısırdan da elde edilebilen NBS'nin insan sağlığına etkileri henüz tam olarak bilinmemekle birlikte bilim çevreleri tarafından kabul edilen bazı gerçekler var. Bu konuyla ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar NBS ile ilgili şu gerçekleri aktarmaktadır: <sup>271</sup>

*“NBS’lerin bir diğer sakıncası pancardan elde edilen şekerden daha fazla fruktoz içermesidir. Çağımızda gelişmiş ülkelerde ve özellikle ABD’de son 30-35 yıldır görülen obezitenin (toplumun %60’i) ana nedenlerinden birinin “mısır”dan elde edilen, früktozdan zengin NBS olduğu bilim çevreleri tarafından kabul edilen bir gerçektir”*

Çıkarılan şeker yasaının tarım, hayvancılık ve istihdam açısından yarattığı olumsuz etkiye bakıldığında tablo net olarak ortaya çıkmaktadır: <sup>272</sup>

- *Pancar üreticileri artık 2 milyon dekar arazide pancar ekemiyor;*
- *175 bin üretici üretim dışına çıkarıldı, pancar üretimi yapamıyor;*
- *Pancar üreticileri aile başına 1,8 milyar gelir kaybına uğradı, bu durumda üreticiler yoksullaştırıldı*
- *200 bin büyük baş hayvanın yaş küspe ihtiyacı karşılanamıyor;*
- *Şeker fabrikalarının özelleştirilmesiyle işçiler işlerinden çıkarıldılar*
- *Ülkenin çevresel/ekodengesi azalan şeker pancarı üretimi oranında bozuldu: 1 dekar şeker pancarının sağladığı oksijen 3 dekar çam ormaninkine eşittir.*

### 3.5.2. TEKEL Özeleştirilmesi ve Tütün Üretimi

1986 yılında 3281 sayılı yasa ile yasanın 1177 sayılı yasanın “ülke içinde tüketim amacıyla tütün ve tütün mamulleri üretimi devlet tekeli altındadır” hükmünü içeren 38. Maddesi kaldırıldı. Yapılan yeni düzenleme ile yerli ve yabancı sermayelerin TEKEL ile ortaklık kurulmasının önü açılmış oldu. Bu durum Türkiye tütün tarımı sektöründe bağımsız küçük aile işletmeciliğinin tasfiye edilmesine, çok uluslu şirketlerin üretimden pazarlamaya kadar geniş bir ağa imkan sağlıyordu. 3 Mayıs 1991’de yeni bir kararname ile yerli ve yabancı özel kişilerin TEKEL’in katılımı olmaksızın tütün mamulleri üretimine izin verilmekteydi.

<sup>271</sup> Stanhope, KL, Havel, PJ. “Fructose Consumption: Potential Mechanisms for its Effect to Increase Visceral Adiposity and Induce Dyslipidemia and Insulin Resistance”, Current Opinion in Lipidology, 2008 19:16-24, Aktaran Demirkol, “Beslenmenin Demokratikleşmesi”, s. 317.

<sup>272</sup> Abdullah Aysu, “Piyasa ve Küçük Köylülük”, Mülkiye Dergisi, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 228.

Ziraat mühendisleri Odası'nın hazırladığı rapora göre, bu karar “130 yıllık bir uygulamanın sonu olduğu ve 1862 yılından beri Türkiye tütünçülüğünde uygulanan TEKEL'in sonu olduğunu” bildırıyordu.<sup>273</sup>

Tütün Eksperleri Derneği'nin 2018 raporuna göre, 2018 yılında Ege bölgesinde satılan tütünün kg maliyeti ortalama “15,16 TL” olarak gerçekleşmiş olup, üretici bu tütünün kilogramını “16,70 TL” olarak satabilmiştir. Bu fiyatın asgari geçim seviyesinin altında olduğu belirtilen raporda üretici ile firmalar arasında düzenlenen “Tütün Alım-Satım Sözleşmesi'nde fiyatlar konusunda firmalar söz sahibi olurken, örgütsüz tütün üreticileri müdahil olamamakta ve verilen fiyatı kabullenmeye mecbur bırakılmaktadır.” bilgisi yer almaktadır. <sup>274</sup>

Sonuç olarak tütün ve şeker yasalarıyla, şeker pancarı ve tütün üreticilerinin üretimi söz konusu yasalarla sınırlandırılmış, bu alandan çekilen KİT'lerin yerini Cargill, PHILIP Morris, JTI ve American Tobacco gibi çok uluslu şirketler almıştır.<sup>275</sup>

### 3.5.3. Tarımsal Desteklemeler ve Bütçedeki Pay

Türkiye'de uygulanan tarım reformu süreci içinde Dünya Bankası'nın 9 Mart 2004 Tarihli “Türkiye'de Tarım Sektörü Destekleme Reformunun Etkilerine Bir Bakış” isimli raporuna göre, 1999-2002 döneminde tarımsal sübvansiyonlar 6 milyar dolar azalarak 1.1 milyar dolara inmiş, tarımsal sübvansiyonların GSMH'ye oranı %3,2'den %0,5'e düşmüştür. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin arkasından tarımsal sübvansiyonlarda “artış” kaydedilmekle beraber, GSMH'deki tarım bütçesi %1' yükselmemiştir.<sup>276</sup>

2001 yılındaki krizin Türkiye kırsalındaki üretici üzerinde yarattığı etkiyi araştırma kapsamındaki Ayıtdere köyünden Hüseyin Tekel şöyle aktarıyordu:

*“Ziraat Bankası'ndan 2001 yılında kredi çekmiştik. Kriz bir patladı, gecelik %800 faiz ödedik. 7 bin 500 liraya bir traktör almıştım, bir gecede 2*

<sup>273</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s.186.

<sup>274</sup> Servet Yaprak, *Tütün Raporu 2018*, İzmir: Tütün Eksperleri Derneği, 2018, s. 1-9

<sup>275</sup> Aysu, *Piyasa ve Küçük Köylülük*, S. 229.

<sup>276</sup>The World Bank, Turkey, “A. Review of the Impact of the Reform of Agriculture Sector Subsidization” Washington D.C. Marc 2004, Akt: Günaydın, “Türkiye Tarımında Yapısal Uyum:2000'li yıllar”, s. 180.

*tane traktörüm gitti. Bu 7 bin 500 liralık krediye tam 4 sene çalıştım. 120 hayvandan 66 hayvanım kaldı.”<sup>277</sup>*

Sığırcık köyündeki üretici Ramiz Aydın ise 2001 yılında doların aniden yükselmesiyle ilgili olarak “2001’de Ecevit döneminde bir gecede 3 bin liraya 8 bin lira para ödedim.” bilgisini aktarmaktaydı. <sup>278</sup>

Yapısal uyumlu yıllar, tarımda reform, kriz, banka faizlerinin yükselmesi, tarımsal sübvansiyonların azaltılması tüm bunların karşısında Türkiye’deki üretici zararlarını veya borçlarını üretim araçlarını elinden çıkararak karşılamak zorunda kalmıştır. Gelinek noktada bu durum Bernstesin’in deyimıyla “başkalarının üretim araçlarıyla çalışan işgücünün” kendini sömürmesi, dolaylı olarak da sermayenin sömürmesi anlamına gelmektedir.<sup>279</sup>

2006 yılında çıkarılan Tarım Kanunu’nun 21. Maddesine göre, “*Tarımsal destekleme programlarının finansmanı, bütçe kaynaklarından ve dış kaynaklardan sağlanır. Bütçeden ayrılacak kaynak gayri safi milli hasılanın %1’inden az olamaz.*” şeklinde belirtilmektedir. <sup>280</sup> Buna karşın tarımsal desteklemelerin GSMH\* oranı, 2006 yılından 2016 yılında kadar dalgalı bir seyir takip etmiş ve 2006’da %0,6 iken 2016’da %0,4’e düşmüştür. Bununla beraber, AB ülkelerine baktığımızda ortak bir tarım politikası kapsamında üreticilerini bütçesinden %40 oranında sübvansiyon ettiğini görmekteyiz. Türkiye’de ise tarımsal desteklemelerin bütçedeki payı %2’lik bir oranla kendine yer bulmaktadır. AB ve Türkiye arasındaki bu ciddi fark durumun Türkiye’deki üretici açısından ne kadar korunmasız olduğunu göstermektedir. <sup>281</sup>

2006 Tarım Kanunu; uygulanacak tarım politikalarının amaç, kapsam ve konularının belirlenmesi, tarımsal destekleme politikalarının amaç ve ilkeleriyle temel destekleme programlarının tanımlanması ve yürütülmesi ve finansmanı gibi konularda temel bir çerçeve çizmektedir. Bu çerçeve içinde tarımsal destekleme politikalarının belirlenmesinin ilke ve stratejileri olarak da tarımsal faaliyet yürütenlerin piyasa koşullarında faaliyetlerini yürütmesi,

<sup>277</sup> Görüşme, Ayıtdere Köyü, Hüseyin Tekel, 25.04.2019, Biga

<sup>278</sup> Görüşme, Sığırcık Köyü, Ramiz Aydın, 20.04.2019, Biga.

<sup>279</sup>Bernstein, s. 129.

<sup>280</sup> Resmi Gazete, 25 Nisan 2006, Sayı:226148, Tarım Kanunu, Madde 21.

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm> (28.05.2019)

\*Bir ülkede belli bir yılda (bir yıl) o ülkenin vatandaşları tarafından üretilen mal ve hizmetlerin toplamının parasal değeri olarak ifade edilmektedir.

<sup>281</sup> Gökçen Özkan, Fırat Karaköy, “Türkiye’de ve AB’de Tarımsal Desteklemelerin Değerlendirilmesi”, **İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi**, 2018, s. 151-153

tarımın alt sektörlerinde dengeli ve adil bir dağılım göstermesi, uygulanacak destekleme programlarının AB mevzuatı ve uluslararası taahhütlerle uyumlu olması kapsamında belirlenmiştir.<sup>282</sup>

Tarım Kanunu'nda ve Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın tebliğinde bu desteklemeler kayıtlı olan çiftçiler için aşağıdaki gibidir:<sup>283</sup>

Alan bazlı ödemeler kapsamında; mazot, gübre ve toprak analizi desteği, organik tarım ve iyi tarım uygulamaları desteği, fındık üreticilerine alternatif ürün desteği verilmektedir. Desteklemeler Dekar başına bakanlık tarafından belirlenmektedir.

Fark ödemesi desteği; çiftçilere üretim maliyetleri ile iç ve dış piyasa fiyatları dikkate alınarak fark ödemesi yapılır. Öncelikle arz açığı olan ürünlere yapılmakla birlikte bu ödemeler bakanlık tarafından belirlenir.

Tarım sigortası ödemesi: üreticilerin üretim materyallerini ve üretim araçlarını sigorta etmeyi teşvik etmek üzere sigorta prim bedellerinin bir kısmı devlet tarafından karşılanır.

Kırsal kalkınma destekleri kırsal gelirin artırılması ve çeşitlendirilmesi ve kırsal altyapı, tarla içi geliştirme hizmetleri bu kapsamdadır. Bu destekler bakanlık tarafından karşılanmakla birlikte; kırsal kalkınma ve istihdam için tarımsal ve tarım dışı yatırımlara öncelik tanınır.

Kimyasal ilaçların azaltılması ve hayvancılık desteklemesi için;<sup>284</sup>

Biyolojik ve biyoteknik mücadele desteği; bitkisel üretimde kimyasal mücadele yerine alternatif mücadele tekniklerinin uygulanması ve kimyasal ilaç kullanımının azaltılmasını amaçlamaktadır.

Hayvancılık desteklemesi, hayvancılığın geliştirilmesi ve sürdürülebilir olması, yerli hayvan genetik kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi, hayvan hastalıklarıyla mücadele gibi konuları kapsamaktadır. Buzağı desteklemesi, çiğ süt desteklemesi, düve ve erkek dana desteklemesi ve aşı desteklemesi bu kapsamdadır.

---

<sup>282</sup> 2006 Tarım Kanunu, madde 2.

<sup>283</sup> 2006 Tarım kanunu, Madde 10, Madde 19

<sup>284</sup> Resmi Gazete, 8 Mayıs 2018, Sayı 30415, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180508.htm> (28.05.2019)

Üreticilerin bu desteklemeleri alabilmesi için Çiftçi Kayıt Sistemi'ne (ÇKS) kayıtlı olmaları gereklidir. Araştırma kapsamındaki köylerde tüm üreticilerin üzerindeki varlıklar (hayvanlar, toprak vs. ) ÇKS'ye kayıtlı olduğu halde özellikle devletin hayvancılık için verdiği buzağı desteklemesinde sistemsel ve yönetsel eksiklikler, zamanında olmayan denetimlerden doğan aksaklıklar nedeniyle üreticiler bu desteği hak ettiği şekilde alamadıklarını, eski kara defterle kayıtların tutulduğu sistemin daha "işler" olduğunu aktardılar. Bu bağlamda buzağı destek bedelinin 350 lira olduğu sistemde üreticiler onu dahi gerektiği gibi alamamaktadırlar. Ayıtdere köyündeki Mehmet Kurt destekleme ile ilgili şunları ifade ediyordu: <sup>285</sup>

*"İlçe tarımdaki görevli kişi elindeki periyodik cetvele göre geliyor. Onlar tespit ediyorlar, küpeliyor. Sisteme girildiği zaman buzağı sahibinin bu desteği alması gerekiyor. Ardından küpe destek listeleri askıya çıkıyor. Üreticiler kontrol ediyor, kaç yavruya destekleme çıkmış diye. İlçe tarım diyor ki "şu aşısı yok, kaydı yok". durum bu olunca bunun adı küpe desteği olmuyor. İşletmenin kaydını, hayvanın kaydını tutan da ilçe tarım, burada son merci ilçe tarımken neden üretici mağdur ediliyor. Senelik 20 buzağıdan 5 tanesinin desteğini alabiliyorum."*

Sarısvat köyündeki İbrahim Kalın ise destekleme sisteminin eksik ve düzensiz işlediğini, belirtmekteydi.<sup>286</sup>

*"Yetkili bana diyor ki senin brucella aşın yok, sinek aşısı yok. Onların gelmesi gerekiyor. Buzağı desteği almamam için bir bahane buluyor. Kim buluyor bunu hangi birlik, ona soruyorsun yok, buna soruyorsun yok, muhatap da bulamıyorsun."*

*Bir sene yine hayvanları güncelledim damızlık birliğine gittim. Hayvanlar tarım ilçe müdürlüğünde var, birlikte yok. Ben bu parayı alırım dedim, savcıyı da çağırırım. Bana diyor ki 'Abi kağıdı atmışlar'. Yanlış sistem. Kimse doğru düzgün alamıyor 5 tane varsa 3'ünü alıyorum. Bir bahane çıkarıyorlar."*

Üreticiler tarım ve hayvancılık alanlarında verilen desteklerden ziyade asıl önemli olanın girdi maliyetlerinin düşürülmesi olduğunu ifade ettiler. Üretimin ve kalitenin artması için girdi maliyetlerinin özellikle yem, mazot, gübrenin üreticiye özel fiyatla verilmesinin

<sup>285</sup> Görüşme, Ayıtdere köyü, Mehmet Kurt, 25.04.2019, Biga.

<sup>286</sup> Görüşme, Sarısvat Köyü, İbrahim Kalın, 18.04.2019, Biga.



tarım ve hayvancılığın gelişimi ve ilerlemesi adına daha sürdürülebilir olduğunun altını çizdiler.<sup>287</sup> Diğer bir destekleme çeşidi olan “toprak analizi” desteği, “50” dekar ve üzeri toprağı olanların faydalanabileceğı bir sistemdir. Oysa görüşme kapsamındaki köylerde 10 dönüm ila 40 dönüm arasında ekim yapanlar çoğunlukta idi.

Köylerdeki üretici birliklerinde köylülerin ifadeleriyle “ziraatçı ve baytar” olmalı bunlar köylüyü bilgilendirmeli, toprak analizi yapmalı buna göre ürün deseni belirlenmeliydi. Sarısvat köyündeki çiftçi Kamil Çevik bu durumu şöyle ifade ediyordu:<sup>288</sup>

*“Gelecek benim kaç hayvanın var 20. Ne ekiyorsun 30 dönüm. Neresini ekiyorsun burayı. Benden analiz için toprak alacak. Buraya şunu ek, bu gübreyi ek, Beni öyle bilinçlendirecek. Bu yok ki Türkiye’de. Ama Avrupa’da bu sistem var. Çiftçi kendi uğraşmıyor. Geliyor başındaki adam (görevli) toprak analizi yapıyor. Buraya bu sene bu gübreyi atacaksın, bu buğdayı ekeceksin. Yanlış sistem. Zaten geçen sene buğdaydı bu sene gene buğday. Geçen sene arpaydı bu sene gene arpa. (nadas yapamıyoruz). Ama bu sene arpa ektin seneye buğday ektirebilir.... Ama analizle olması gerekiyor o yok. Yoksa bizim topraklarımız Avrupa’daki topraklardan daha aşağı değil yani, toprağı bir sefer daha karıştırırsın ”*

Üreticilere uygun fiyatlı, tarımsal girdi, kredi kolaylığı sağlamak, ürünleri serbest piyasa karşısında, spekülative dalgalanmalardan koruyarak denge unsurunu gözetmek “amacıyla” kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi ve Tarım Satış Kooperatifleri birliklerinin günümüzde geldiğı nokta ve araştırma kapsamındaki köylerde incelenen konular arasındadır.

#### **3.5.4. Tarım Satış ve Kredi Kooperatifleri (TSKB)**

1935 yılında kabul edilen 2384 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu amaç olarak; “ortakların ürünlerine alıcılar bulmak, bu ürünleri işlemek ve işlenmiş olarak satmak, piyasada düzen verici rol oynamak, fiyatların zararlı dalgalanmalarını önlemek ve

<sup>287</sup> Görüşme, Hacihüseyin Yaylası, Bozlar, Işıkeli, Örtülüçe (...), 21/28.04.2019, Biga.

<sup>288</sup> Görüşme, Sarısvat Köyü, Kamil Çevik, 18.04.2019, Biga.

*ürünün değer fiyatına satışını yapmak üretici ortakların gerekli araç ve gereçlerini ucuza sağlamaktır.”*<sup>289</sup>

Türkiye’de tarımsal kredi sistemi Tarım Kredi Kooperatifleri ve Ziraat bankası aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Tarımsal kredi sübvansiyonlarının aşamalı olarak kaldırılması IMF’ye verilen niyet mektuplarında yer almıştır. Bu bağlamda Dünya Bankası’nın istediği Türkiye’deki tarımsal kredi faiz oranlarının dünya piyasalarındaki faiz düzeyine çekilmesiydi.

2004 yılında toplam tarımsal kredilerin %98’ini sağlayan Ziraat Bankası, 2007 yılına gelindiğinde bu kredilerin %53’ünü sağlamış, buna karşılık diğer yabancı ya da yerli yabancı ortaklı bankaların tarımsal kredilerinin hacmi %47’ye yükselmiştir. Süreç tarım kredi sisteminin önemli ölçüde değişimi bir diğer açıdan ise tarımsal kredi sağlayan bankaların mülkiyetinin değişmesi açısından ilginçtir. Bu açıdan dikkate değer değişim özel bankaların çiftçiye, üreticiye tarımsal kredi sağlamasıdır.<sup>291</sup>

Biga saha araştırması sürecinde, özel bir bankanın temsilcisinin, bankanın üreticiler avantajına olduğunu iddia ettiği bir kartla ilgili köylüyü bilgilendirmesi çok düşündürücüdür. *“üretici lehine, çiftçi dostu, sadece tarımsal ihtiyaçlar için kullanılacak”*, 4 ay ödemesiz, sıfır faizle üreticiyi, tarımı desteklediklerini 4 ayın sonunda yani 121. Gün “esnek faiz”le ödeneceğini belirtti.<sup>292</sup> Böyle bir tarımsal kredi sisteminin öznesi olan “üretici” piyasa koşullarıyla belirlenecek faiz oranlarının güvensizliği içinde borçlarını kapatabilmek adına üretim araçlarını elinden çıkarmak zorunda kalacaktır.

Tarım kesimine yönelen kredilerin %80-90 oranında kısa vadeli işletme kredilerinden oluştuğunu aktaran Şahinöz, yapısal sorunlarını çözememiş tarımsal işletmelerin ileri teknolojileri kullanmak ve üretkenlik ve sürdürülebilirliklerini arttırmak için “orta ve uzun vadeli kredilerle desteklenmeleri gerektiğini belirtmektedir. Tarım kesiminin en büyük

---

<sup>289</sup> Ziya Gökalp Mülayim, **Geleneksel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, 1. Basım, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1975, s.268-269.

<sup>290</sup> Tayfun Özkaya ve Diğerleri, “Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapıdaki Değişmeler”, **Türkiye Ziraat Mühendisliği 7. Teknik Kongresi**, Ankara: TMMOB ZMO, 2010, s. 11.

<sup>291</sup> Günaydın, *Türkiye Tarımında Yapısal Uyum 2000’li Yıllar*, s.188

<sup>292</sup> Görüşme, Ayıtdere köyü, 25.04.2019, Biga.

kitlesini oluşturan “küçük üreticilerin” tarımsal kredilerin gayrimenkul teminatı karşılığı açılmasından dolayı yeterince yararlanamadıklarını şöyle ifade etmektedir:<sup>293</sup>

*“Türkiye’de tarım işletmelerinin yarısından fazlası, kredi için yeterli ipoteği oluşturacak bir arazi varlığına sahip değildir. Bu bakımdan, işletmelerin 1/3’ü tarımsal kredilerden hiç yararlanamazken 2/3’ü tefeci kredisi kullanmak zorunda kalmaktadır. “*

Diğer yandan araştırma sahasında üreticilerin verdiği bilgiler doğrultusunda tarımsal girdileri (yem, gübre, zirai ilaç, tohum) kooperatiften veresiye aldığı için bazı tarım kooperatifleri “fahiş” fiyatlarla zam uygulamaktadırlar. Bunun yanında üreticinin her aldığı ürüne karşılık “sigorta” yaptırmak zorunda bırakılması verilen bilgiler arasındadır. Oysa ki kooperatifin temel işlevlerinden birisi üreticiye uygun fiyatlı girdi temin etmek, üreticiyi serbest piyasa etkisinden korumaktır. <sup>294</sup>

Araştırma sahasındaki köylerden üretici Vedat Çur, devletten “destekleme projesi” kapsamında küçükbaş hayvan için başvurduğunu bürokratik işlemlerin son derece sistemsiz ve aceleci olduğunu, tüm evraklar tamamken ve projede faydalanamamasının önünde bir engel yokken son anda kendisine projeden yararlanamayacağını bildirdiklerini ifade etti. Aynı üretici devletten (kooperatiften) 30 bin lira kredi çektiğini ve 18 ayda 42 bin lira olarak geri ödediğini şöyle ifade etmekteydi:<sup>295</sup>

*“Destek amaçlı, hayvancılık için 30 bin lira çektim. 30 bin liralık küçük baş hayvan aldım. İlk taksitin 9 bin lira olduğu diğer taksitlerin 8.400 olduğu söylendi. İlk taksiti 11 bin küsur ödedim, küsuratı tam hatırlamıyorum. ikinci taksitte 11.714 lira çıktı açıklama; 8.400 ödeyecektim, esnek faiz ya faizler yükseldi ya devlet tarafından bu şekilde yansıtılıyor. Ben niye buradan kredi kullandım, destek amacıyla. Ticari bankadan kullandığımda aylık ne kadar ödeyeceğimi biliyorum. Faizin faizini benden alıyor. Yavrunun yavrusuna torun katıyorlar. Ben bunu 4 ay sonra ödeseydim 14 bin liraydı. Ben bunu gördüm, arabamı sattım, ödedim. 30 bin liraya 42 bin lira. Ticari bankadan çekseydim çok daha ucuz olacaktı. Ben özel bankalardan kurtulabilmek için kooperatife geliyorum. Üretim amaçlı kredi*

<sup>293</sup> Ahmet Şahinöz, “Tarım Reformu- Made in IMF”, Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergi, 2000, Cilt 18, Sayı 1, s. 298-299.

<sup>294</sup> Görüşme, Bozlar, Ayitdere, Kapanbelen (...), Biga.

<sup>295</sup> Görüşme, Ayitdere, Vedat Çur, 26.04.2019, Biga.

*kullandım. Bunun amacı nedir? Devletin belirlemiş olduğu şey, sistem bu şekilde işliyor diyor.”*

Diğer bir üretici yukarıdaki kredi olayına şahit olmuş, kooperatifin “tarımsal kredi” mantığını şöyle aktarıyordu: <sup>296</sup>

*“Tarım kredi kooperatiflerine tezinizde özellikle özellikle ek olarak değinin. Tarım kredi kooperatifleri üyeleri tarafından hesaplanamaz bir durumda fahiş faiz kurumu bunlar. Tarım kredi kooperatifinde üye, gününden önce borcu olan bakiyeyi kapatmak istiyor, müdür işlem yapıyor, son entere basmadan onaylamadan önce sisteme bir yazı düşüyor, ‘sen erken ödeme aldığın için şu anda kurumu 1800 lira zarara uğrattıyorsun. Tahsil etme’ diyor. Ben buna şahit oldum. Hesabın kapandığını sistem anlık olarak görüyor. Ödeme Günü geçtiği zaman hemen mesaj geliyor, ‘idari takibe düştün’, 10 gün sonra ‘yasal takibe düştün’ dosyan düştü. Yeniden 3 kişi topla yeni bir dosya açtır. Yapmayın bunu ya. Kooperatifçilik bu mudur yani?”*

Özetle tarım kredi kooperatifleri üyelerine uygun koşullarda kredi sağlamakla sorumludurlar. Bununla birlikte saha sürecinde bazı köylerdeki üreticiler, özel bankalardan kredi çekmenin daha avantajlı olduğunu, “*en azından ne kadar ödeyeceğimi, faiz oranlarını biliyorum,(.)*” gibi söylemlerle ifade etmekteydiler. Geline nokta kooperatiflerin gerçek amacının ne olduğu ve kimlere hizmet ettiği sorgulanması gereken bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

### **3.5.5. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)**

Birinci Paylaşım Savaşı sonrasında sanayi tesislerinin yok olması, dünyanın birçok ülkesinde tarıma yönelmeyi zorunlu kılmış, tarımsal üretimin hızla artması sonucu özellikle buğday stokları çoğalmıştı. Buğday stoklarındaki artış, dış piyasada fiyatların düşmesine ve bundan kaynaklanan krizlere neden olmuş, 1928 yılından sonra da pek çok ülkede buğday

---

<sup>296</sup>Aytdere Köyü, Mehmet Kurt, 26.04.2019, Biga.

fiyatları hızla düşmeye başlamıştı. Bunun üzerine hükümet Ziraat Bankası'nı 1932 yılında çıkarılan kanunla buğday alımıyla görevlendirmiş, 1933 yılında da hahubat muhafaza tesisleri kurması için de yetkilendirmiştir. 1938 yılında ise iktisadi devlet teşekkülü niteliğinde, buğday işleri ilgili olarak Toprak Mahsulleri Ofisi Kurulmuştur. <sup>297</sup>

1938 yılından çıkarılan kanunla TMO'ya; üreticiler açısından buğday fiyatlarının normalin altına düşmesi ve tüketiciler aleyhine yükselmesinin önlenmesi, buğday piyasasının korunması ve düzenlenmesi, gerektiğinde ihracat ve ithalat, dünyadaki buğday piyasasının takip edilmesi görevleri verilmişti. İlerleyen yıllarda başta pirinç olmak üzere bitkisel ve hayvansal yağlar, yonca tohumu, et-balık, yonca tohumu ve susam alımlarıyla da görevlendirilmişti. <sup>298</sup>

1963 tarım sayımı sonuçlarına göre, 3,1 milyon köylü ailenin yaklaşık %65'i (2 milyon) buğday üretiyor. 50 dekarın altında toprağı olan küçük aile işletmelerinin (%57,1) toplam buğday üretiminin %17,2'sini sağlamalarına karşılık, üreticilerin %18.6'sı (100 dekar üstü toprağına sahip olanlar) üretimin yarısından çoğunu (%53.5) gerçekleştirmiştir. Ziraat Mühendisleri Odası DPT'nin 1963 yılı verilerine dayanarak, *“DPT 1963 gelir dağılımı sonuçları tarımdaki gelirin %46.5'inin, %20'sini kısıt tarım nüfusu alıyorsa buğdaydaki temerküzün, tarımdaki genel temerküzün çok üstünde olduğu ortaya çıkmaktadır.”* Bilgisini vermekteydi. Buradaki genel durum tarım topraklarının dağılımının “eşitsiz” olduğunun bir göstergesidir. Diğer bir tarım sayımı sonucu 50 -20 dekardan küçük işletmelerin buğday satıcısı olmadıklarını aksine net “buğday alıcısı” olduklarını göstermektedir. Tarımsal destekleri veri alan bir araştırma ise 1990'lı yıllarda toplam işletmelerin %58'ini oluşturan küçük işletmeler (50 dekardan az) toplam desteklerin %7,2'sini aldığını göstermektedir. <sup>299</sup>

Bugün geline noktada neoliberal politikalar sonrasında IMF ve Dünya Bankası belirleyiciliğıyle oluşturulan yasa ve yönetmeliklerden TMO'da etkilenmiş olup, “Toprak Mahsulleri Ofisi Hahubat Alım Satış Esaslarına ilişkin Uygulama Yönetmeliğı” 2008 yılında kabul edilerek bu tarihten sonra ofisin alacağı buğday alım kotalarını belirliyordu. <sup>300</sup> Bu kararlarla üretici, kooperatif ve üretici birliklerinin TMO'ya getirebilecekleri asgari tonaj miktarı; ekmeklik buğday, arpa, çavdar, tritikale, mısır ve yulaf, kademeli olarak 2009'dan

<sup>297</sup> Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü , Dünden Bugüne TMO, <http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=13> (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2019)

<sup>298</sup> Resmi Gazete, 24 Haziran 1938 Sayı 3491 (Toprak Mahsulleri Ofisi)

<sup>299</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s. 256.

<sup>300</sup> Toprak Mahsulleri Yönetim Kurulu, 24.01.2008, 2/16-6 nolu Yönetim Kurulu Kararı

2018'e kadar, "3, 5, 10, 15, 25, 40, 60 ve 80 ton" olarak belirlenmekteydi. Diğer bir ifadeyle, 2010 yılında 3 ton ve 2018 yılında 80 tondan daha az ekmeklik buğday, arpa, çavdar (belirlenen ürünleri) üreten üreticinin ürününü TMO'ya satması engellenmektedir. <sup>301</sup>

Yapılan saha araştırmasında üreticiler TMO'nun, onların deyimiyle Ofis'in hasat zamanı açılmadığını ya da hasat bittikten çok sonra açıldığını belirtmişlerdir.

Sığırcık köyünden Ramazan Evcı TMO'yla ilgili olarak şunları ifade ediyordu:<sup>302</sup>

*"Devlet ofisi hasat zamanında açmalı. Köylü mahsulünü tüccara bedavaya (ucuza) veriyor, ofis daha sonra açılıyor. Devlet ofis sistemini hayata geçirecek, tarlaya biçerdöverler girmeden ofisler açılacak. Devlet fiyatı belirleyip, ödemeleri 1 ay içinde yapacak. Bu yıl çeltik için 28 Kasım'da ofis açıldı. Hasat, Ağustos sonu Eylül'de oldu. Herkes çeltiğini sattı, ofis sonra açıldı.850 liraya buğday satıldı, buğday şimdi 1600 lira. Buğdayı zengin topladı. Şu anda 90 liraya yemi satıyor bize."*

Benzer eleştiriyi Bekirli köyünden Niyazi Duran mahsullerini neden tüccara verdikleri şöyle açıklıyordu:<sup>303</sup>

*"Ofis sıkıntılı. Ben, ofise veriyorum paramı alamıyorum, ödemem var, tüccara veriyorum, tüccar peşin çalışıyor. Önceden ofisin Balıklıçeşme'de yeri vardı, Yeniçiftlik'te yeri vardı. Bunları geri çekti bir tek Biga'daki merkez kaldı. Buradan 30 km gitmiyor insanlar. Garanti olsa çiftçiler gene verir, orada sıraya gir, numune ver, değerleri uygun değil deyip, düşük fiyata alabiliyorlar. Devlet mağdur etmese çiftçiyi, tüccar girmese köye daha iyi tabi ki. Devletin belediyelerde ofis açması, alım yeri açması gerekiyor. (balıklıçeşme, yeniçiftlik vs. gibi eskiden olduğu gibi)"*

Sahadaki kapsamındaki tüm üreticiler, Biga özelinde TMO'nun belli yerlerde şubeleri olmadığını, ürünlerini merkez ofise götürdüğünü bunun da ayrı bir zaman ve maliyet kaybı olduğunu ifade etmişlerdir. TMO'nun AB'ye uyum çalışmaları 2009 yılında tebliğle

<sup>301</sup> Günaydın, *Türkiye Tarım Politikalarında Yapısal Uyum 2000'li yıllar*, s.215.

<sup>302</sup> Görüşme, Sığırcık Köyü, Ramazan Evcı, 28.04.2019, Biga.

\*Süne; yumurtalarını ekin yapraklarına bırakan tarıma zararlı bir böcek.

<sup>303</sup> Görüşme, Bekirli Köyü, Niyazi Duran, 23.04.2019, Biga.

belirlendiğinden bu yana belirli kriterlerde ürünlerin alımı gerçekleşmekte olup bu ürün analizi (hektolitre, yabancı madde, haşere tahribatı) uygulaması da üretici aleyhine sonuçlanmaktadır. Belirli değerler altında/üstünde ise fiyatlar aşağıya düşmektedir. Oysa sadece buğday ekiminden sonra “süne\*” var mı diye kontrol eden İlçe tarım’ın ziraat teknisyenleri belirli periyotlarda kontrol gerçekleştirse daha fazla verim ve kaliteli mahsul elde edilebilir. Üreticinin bu konuda kendi çabaları ve bilgisiyle üretim yapmaya çalıştığı gözlemler sonucu tespit edilmiştir.<sup>304</sup>

Diğer yandan üreticilerin ürünlerini tüccara vermeye mecbur bırakıldığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bunun altında ofisin geç açılması, üreticilerin ürünlerini depolama imkanları olmamasıyla birlikte temelde üretim sürecinde borçlandıkları için ürünlerini elden çıkarma zorunluluğu gibi nedenler yatmaktadır. Ayrıca bazı durumlarda tüccarın aynı ürüne ofis’ten daha yüksek fiyat verdiğini de belirttiler.

Üreticilerin TMO’ya ürün vermemelerinin bir diğer sebebi de, işletmelerini genişletmek için Ziraat Bankası’ndan tarımsal kredi çekmiş olduğu ve bu kredileri ödeyemedikleri için banka takibinde hatta icralık oldukları, TMO üreticilere ödemeleri Ziraat Bankası aracılığıyla yaptığından dolayı üretici parasını alamadan bankanın el koymasındır.

Üreticiler TMO’nun alınacak ürünlerdeki taban ve tavan fiyat uygulamasının “ekim” yapılmadan önce açıklanmasını bunun üretici açısından daha sağlıklı bir süreç olduğunu vurguladılar. Bozlar köyünden Uğur Yılmaz taban ve tavan fiyat uygulamasıyla ilgili olarak şöyle bir yorumda bulundu: <sup>305</sup>

*“Ben bugün hasat yapıyorum buğday fiyatını şimdi açıklıyorlar. Şöyle olması lazım; 2020 senesinde ofis buğdayı en alt taban fiyat olarak 1,350 kuruştan alacak. Fiyatın bir önceki yıldan belli olması gerekiyor. Ben buğdayı çıkarıyorum, devlet bana buğday fiyatı açıklıyor.”*

### **3.5.6. Üretim Paradigmasının Değişimi**

*Hasadın bir bölümü gelecek ekim döneminin tohumu olmak üzere ayrılırdı. Mahsulün en iyisi, en olgunu bırakılırdı. Önceden herkes böyle yapardı. Köylülerin deyimiyle “fenni gübre” (kimyasal gübre) de yoktu, doğal, hayvan gübresi kullanılıyordu. Tarım ilaçları olan*

<sup>304</sup> Görüşme, Bozlar, Ayıtdere, Örtücüce, Hacıhüseyin Yaylası (...), 19/28.04.2019, Biga.

<sup>305</sup> Görüşme, Bozlar Köyü, Uğur Yılmaz, 29.04.2019, Biga.

herbisit (yabancı ot ilacı), İnsektisit (haşere ilacı) yoktu. Köylü, üretici “ürünlere şimdiki gibi hastalık gelmiyordu” diye aktarıyor. Şimdi tohum ekiliyor, onunla beraber tarım ilacı ve kimyasal gübre kullanmak zorunda bırakılıyorlar, bir ürün döneminde birden fazla kullanılıyor. Bununla beraber ürünlerden tohum ayıramıyor; ilk seferde fazla verim (nitelik olarak ) var fakat ikinciye aynı tohum kullanılmıyor.<sup>306</sup>

Geleneksel üretim modelinden vazgeçip, modern tarıma geçildiğinden buyana tüm üreticiler aynı girdilerle aynı üretimi yapıyorlar. 1946 yılında, Nelson Rockefeller, Henry A. Wallace ile birlikte “endüstriyel tarımın”, üçüncü dünya ülkelerine yerleştirilebilmesi ve yayılabilmesi için Meksika’da kurumsal çalışmaları başlattılar. İlk öncü ülkeler Meksika ve Hindistan olarak seçildi. Meksika’da buğday ve mısırın “hibrit” cinslerinin geliştirilmesi ve kitlesel bir şekilde ekimin sağlanması için çalışmalar başlatıldı. Neticede, eskiye nazaran 4-6 kat fazla ürün alınmıştı; bu üretim tarzı beraberinde yoğun bir sulama, kimyasal ilaç ve gübre kullanımı gerektiriyordu.” Olumsuz yan etkileri” diyebileceğimiz bu mutlak süreç tohum geliştiricileri tarafından biliniyordu ama o dönemde bu planlı yapılan bir sonuçtu; hedef ülke böylece tüm bu girdileri almak zorundaydı. <sup>307</sup> Hindistan’da bu modern tarım denemeleri sonucu temel gıda maddeleri üretimi yerine endüstriyel ürünler pamuk, hintkeneviri, şeker, kaliteli hahubat ürünleri ihracı hızlandı ve nihayetinde 1943-1944 büyük Bengal açlığının artmasını körükledi.<sup>308</sup>

1960’lar sonrasında yoğun endüstriyel girdilere dayanan ve “Yeşil devrim (Green Revolution)” diye adlandırılan bu yeni üretim tarzında, çiftçiler tohum üzerindeki hakimiyetlerini kaybetmeye başladılar. İlerleyen yıllarda ve özellikle günümüzde ulus aşırı şirketler tohum üzerindeki güçlerini artırmaya başladılar. Bunun için geleneksel tarım tasfiye edilmeli modern tarım tüm dünyaya dayatılmalıydı.<sup>309</sup>

Geleneksel tarımın tasfiyesi ile yerine getirilen modern tarım “dünyada açlık sorununu çözecek” savının arkasına gizlenmişti. Beslenme konusunda araştırmalar yapan ve beslenmenin kişisel tercihlerden çok politik seçenek ve kararlara göre şekillenen bir olgu olduğunu söyleyen Koçtürk, “açlık korkusunu” geri kalmış ülkelerde pekiştirerek bu ülkeleri

---

<sup>306</sup> Görüşme , Işıkeli köyü, 28.04.2019, Biga.

<sup>307</sup> Ünal, s. 101-103.

<sup>308</sup>Bernstein, s.91.

<sup>309</sup> Tayfun Özkaya, “Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi”, **Mülkiye Dergisi**, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 255



dize getirmenin yeni sömürgecilik olduğunu vurgulamaktadır. Sömürü bölgelerinde yayılan açlık korkusu, savaş korkusu yaymaktan daha etkilidir.<sup>310</sup>

Yeşil Devrim ile uluslararası gıda şirketlerinin 3. Dünya ülkelerinde varılması hedeflenen amaçları ABD’li araştırmacı F. William Engdahl şöyle açıklıyordu.<sup>311</sup>

*“Yeşil devrimin bir diğer sonucu da küçük çiftçilerin kırsal alanlardan, şehirlerin kenar bölgelerindeki gecekondulara sürülmeleri ve orada ümitsizce ekmek parası peşinde koşuşturmalarıydı. Bu planın istenen bir parçasıydı. Küreselleşme ile (...) ABD kökenli ÇUŞ’ların şirket tesislerinde ucuz işgücü yedek orduları oluşturmasını zaten öngörmekteydi”.*

Meksika ve Hindistan’dan sonra Türkiye’de bu programa dahil edildi. Oysa Türkiye’nin 1953 yılına kadar buğday stoklarına sahip ve buğday ihraç eden bir ülke olduğu bilinmektedir. Buna rağmen 1953 yılından sonra ABD’nin “PL480” yardım programından faydalanarak çeşitli yiyecek maddeleri elde edilmiş; bu program özellikle buğday ekim alanlarını daraltmış, bunun yerine endüstriyel pamuk, tütün, pancar ekilmesine sebep olmuştur. Bu endüstriyel ürünleri Avrupa ve Amerika piyasalarına ihraç edemeyen Türkiye, buna karşılık buğday ithal eden ülke durumuna gelmiştir.<sup>312</sup>

Genetiği değiştirilmiş tohum çalışmaları başladığında şirketler tarım topraklarının mülkiyetini istememişlerdi. Tarımın hava koşullarına bağlı bir sektör olması nedeniyle şirketleri tarıma yatırım yapmaktan uzak tutmuştur. Bu sebeple zorunlu hale getirdikleri endüstriyel tarım girdilerini satmak sermaye birikimi açısından çok daha karlı olmaktadır. Bu üretim girdilerini ülkenin Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri ya da Tarım Zirai Donatım Kurumu’na peşin olarak satıp, çiftçileri bu kurumlara borçlandırmak daha karlıydı. 1980’li yıllara gelindiğinde şirketler artık sadece üretim girdilerini üreten değil, üretimden pazarlamaya tüm süreci hegemonyaları altına almak istemişlerdir.<sup>313</sup>

Küreselleşmeyle birlikte dünya tohum ticaretine az sayıda şirket hakimdir. Bu şirketlerin çoğu tarım kimyasalları denilen herbisit (ot öldürücü), fungusit (mantar öldürücü), insektisit (böcek öldürücü) gibi ilaçların üreticileri ve satıcılarıdır. Günümüzde artık ilacı,

<sup>310</sup>Koçtürk, *Açlık Korkusu*, s. 23-24.

<sup>311</sup> F. William Engdahl, “Der TresordesJüngstenGerichts” in der Arktis, S.3-4, [www.engdahl.oilpolitics.net/print/Saatgutbank](http://www.engdahl.oilpolitics.net/print/Saatgutbank) des Bill Gate... (25.09.2013), Akt: Ünal, **Toprak Biterken: Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gaspi**, s.104.

<sup>312</sup>Koçtürk, *Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi*, s. 30-31.

<sup>313</sup> Aysu, *Piyasa ve Küçük Köylülük*, s. 224-225.

tohumu ve kimyasal ilaçları da üreten aynı şirketlerdir. Bu şirketler ürettikleri tohumlarla biyoçeşitliliği yok etmekle birlikte *“tohumlar sadece tarımsal ilaç ve kimyasal gübrelerle yetiştirilebilecek özellikte ıslah edildiğinden çiftçiler bu ürünleri almak zorunda kalmaktadır”*.

314

Yeni buğday ve diğer tohumlar Türkiye’de birçok bölgede denendi. Bu bölgelerden biri de Biga’ydı. 1966 yılında Meksika türü yüksek verimli buğday denemesi için Biga İlçe Tarım Elemanları ile ABD’den bir grup bu buğdayı tanıtmak için çalışmalar başlatmıştı. Kemal Gözler çalışmasında köylülerle yaptığı görüşmelerde süreci şöyle açıklamaktaydı:<sup>315</sup>

*” Çalışmalar başlatıldı. Daha sonra tohumluk ve suni gübre verilerek ekim teşvik edildi. Bu buğday türü denendi. İlk yıl istenilen sonuca ulaşamadı ama daha sonra verim yüksek oldu. Yerli buğday türleri ekilmez oldu. Daha sonra Rus ve Bulgar menşeli buğdaylar ve yeni hibrit türler denendi. 1974 yılında itibaren hükümetler taban fiyatı uygulaması başlattılar. Traktörler, modern tarım araçları çoğaldı. Suni gübre, tarım ilaçları kullanarak yüksek verimler elde ettiler. Hibrit tohum giderek diğer ürünlere de yayıldı: domates, salatalık, karpuz. Yüksek verim alındı. Ama tatları, kokuları değişti.”*

Üretim süreçlerindeki bu paradigma değişikliği ile ÇUŞ’ların sermaye birikimleri için tarımsal üretimi denetim altına almak istemeleri doğrultusunda devletlerle belli ortaklıklara gitmelerini gerektirmekteydi. Bir diğer ifadeyle devletler etkisiz hale getirilmeliydi. ÇUŞ’lar Uluslar arası kuruluşlarla ve Dünya Bankası’yla desteklenmekte ve gittikleri ülkelerin tarım politikalarını değiştirmekle beraber topraklarını da istemekteydi <sup>316</sup>

### 3.5.7. Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)

1930’lu yıllarda ekonomide devlet işletmeciliği ilkesi gereğince kamu yatırımlarına ağırlık verilmişti. Atatürk kendisine ait çiftliklerde modern tarım uygulamaları gerçekleştirdi, 1937 yılında bu çiftlikleri devlet hazinesine bağışladı. Aynı yıl çıkarılan bir yasayla Zirai Kombinalar İdaresi kurulmuştur. Amacı, *“makine araç parkı ve tarımsal mücadele ilaçlarıyla köylülerin ekim, nadas ve harmanına yardım etmek, tarlalarında tarımsal mücadele yaparak*

<sup>314</sup> Özkaya, Türkiye tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi, s. 259.

<sup>315</sup> Gezer ve Gözler, s.376.

<sup>316</sup>Bernstein, age, s. 101.

*çiftçileri çağdaş tarıma alıştırmak, buğdayın üretim maliyetini bu yolla düşürmektir*". 1938 yılında çıkarılan yasa ile bu çiftlikler, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na dönüştürüldü. Ziraat Kombinalar İdaresi 1943 yılından itibaren kıraç olduğu için boş kalan hazine toprakları üzerinde devlet çiftçikleri oluşturdu, tarımsal üretimi arttırarak, köylüye çağdaş tarım tekniklerini tanıttı.<sup>317</sup>

1,7 milyon dönüm arazi üzerinde kurulan 13 işletme bu dönemde Türkiye'deki ekili ve dikili alanların %1,1'ini oluşturmakta ve çiftliklerde yılda 100-150 ton hahubat üretimi yapılmaktaydı. <sup>318</sup>

Devlet Üretim Çiftlikleri ile hara ve inekhaneler birleştirilerek 1983 yılında Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) kurulmuştur. TİGEM şu görevlerle yükümlüdür: *"ülkenin bitkisel ve hayvansal üretimini arttırmak ve ürün kalitesini iyileştirmek amacıyla yetiştirdiği, damızlık hayvan, tohumluk, fide ve benzerlerini yetiştiricilere intikal ettirmek, ıslah konularında araştırmalar yapmak, ürettiği ürünlerle ilgili çiftçi ve çiftçi örgütleriyle işbirliği yapmak."*<sup>319</sup>

Zirai Kombinalar ve Devlet Üretim çiftlikleri dönemin olanaklarıyla bitkisel (tohum) ve hayvansal (damızlık) üretim materyali sağlama konusunda ülke gereksinimlerini karşılamışlardır. 80'li yıllardan sonra, serbest piyasa koşullarında başta "tohumluk" fiyatların belirlenmesi ardından ithalattaki devlet tekelinin kaldırılmasıyla TİGEM işletmelerinin yapısı değişmeye başlamıştır. TİGEM, hahubat ve yem bitkileri tohumunda %90'lık paya sahipken; mısır, ayçiçeği ve birçok sebze kendine yeterliğini yitirmiş, ülke dışı bağımlı hale gelmiştir. Bununla birlikte Ziraat Mühendisleri Odası Türkiye tohumculuğu ile ilgili olarak, *"Türkiye'ye ithal edilen tohumların önemli bir bölümünün çok uluslu şirketlere bağımlılığı sağlayan hibrit tohumlar olduğunu bu tohumlardan üretim sonrası ayrılan tohumların üretim materyali olarak kullanılmadığını"* belirtmektedir.<sup>320</sup>

1984 yılından itibaren tüm KİT özelleştirmelerinde olduğu gibi TİGEM'in de sermaye yapısı bozulmuş, bütçe payları giderek azaltılmış, kuruluş amacının dışına çıkarak kaliteli

<sup>317</sup>Suiçmez, *Tarım Alanındaki Özelleştirmeler*, s.107.

<sup>318</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s 213.

<sup>319</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve sınıflar*, s.215.

<sup>320</sup> Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Ziraat Mühendisleri Odası, 2008, [http://www.zmo.org.tr/genel/bizden\\_detay.php?kod=9449](http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9449), (30.05.2019)

tohumluk ve damızlık üretmek yerine “hammadde” üretimi tercih ettirilmiş, işlevsiz ve borçlandırılarak tasfiyesine zemin hazırlanmıştır. <sup>321</sup>

Yüksek Planlama Kurulu'nun 1999 tarih ve T-46 sayılı karar ile TİGEM işletmelerinin %15-25 TİGEM ortaklığıyla özel sektöre devredilmesi kararı alındı. Dönemin Tarım ve Köy işleri Bakanı 4 Mayıs 2000 tarihinde TİGEM'in 38 işletmesinin sahip olduğu “arazi” ve tesislerinin üretim kaynaklarının daha verimli kullanılabilmesi için yeni yatırımlara ihtiyaç olduğunu özel sektörün bu noktada önemli gelişmeler kaydettiğini, kriter olarak en fazla yatırım ve istihdam sağlayanla ortaklığın en az 10 yıl süreyle olacağını açıklamıştır. Bunun bir özelleştirme olmadığını da sözlerine eklemiştir. <sup>322</sup>

Oral'a göre bu durum “ *tarımın temel taşlarından olan TİGEM'e ait işletmelerin yapılacak ortaklık sözleşmeleri ile 10-49 yıllığına yerli-yabancı sermaye ayrımı yapılmaksızın özel sektöre kiralanması kararıydı.*”<sup>323</sup>

İlerleyen süreçte özelleştirmelerin, 1998 yılında TİGEM'in 14 çiftliğinde araştırma yapan ABD Tarım Bakanlığı ve ABD'li şirketler tarafından önerildiği ortaya çıkmıştır. RunAgraCo. & Karadeniz Group TİGEM çiftlikleriyle ilgili Türkiye-ABD ortak yatırım olanakları için bir fizibilite çalışması yapmış bu işletmelerle ilgili 6 farklı özelleştirme modeli önerilmiştir. <sup>324</sup>

TİGEM-özel sektör tohumculuk ortaklığıyla 2004 yılında 8 işletmede 24 ayı özel şirket ile 13 bitki grubunda 51 bin dekar arazide tohumluk üretimi yapılmıştır. Pamuk tohumluğunun %25'i ile hibrit mısır tohumluğunun %15'i TİGEM-özel sektör ortaklığıyla TİGEM arazilerinde üretilmiştir. Oral'ın ifadesine göre, Yerli/yabancı çok uluslu şirketlerin TİGEM işletmelerinde “özelleştirme” ya da “kiralama” kapsamında, üreticilerimizi; “*tohum ve damızlıkta dışarıya bağımlılık artacak, ülke tohumculuğuyla birlikte verimli tarım alanları da özel şirketlerin kullanımına bırakılacak, çiftçi tohumluk gereksinimini yerli/yabancı tekellerden yüksek fiyatlarla sağlamak durumunda bırakılacaktır.*”<sup>325</sup>

<sup>321</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s.215.

<sup>322</sup> TİGEM'in 10 işletmesi daha özel sektörle işbirliğine açılıyor, 2000, <http://www.cine-tarim.com.tr/dergi/arsiv34/gundem08.htm>, (30.05.2019)

<sup>323</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s. 216.

<sup>324</sup> Haydar Albayrak, **AB Tarım Politikaları Açısından Türk Tarımında Katılımcı bir Model Örneği: TİGEM örneği**, 1. Baskı, İstanbul:Hiperlink, 2007, s. 387.

<sup>325</sup> Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, s. 218-219.

### 3.5.8. Türkiye Tohumculuğu

Dünyanın birçok ülkesinde çiftçilerin kendi ürettikleri tohumun kullanım oranı yüksek düzeydedir. Güney Asya ve Sahra altı Afrika’da bu oran %80-90 düzeyinde olmakla beraber Arjantin, Kanada, Avustralya gibi ülkelerde bu oran %65-%90 arasında değişmektedir. Dünyanın en büyük tohum firmalarının güdümünde olan Uluslararası Tohum Federasyonu’nun 2005 yılında 18 gelişmiş ülkede yaptırdığı bir araştırmaya göre, büyük şirketler bu 18 ülkede ek bir “7 milyar dolarlık” tohum pazarı ele geçirebilecekti. Buna göre bütün dünyada çiftçilerin kendi yetiştirdikleri tohumlar “engellenebilirse” bu rakam 73 milyar dolara çıkmaktaydı.<sup>326</sup>

Bu durumun gerçekleşmesi için ülkelerdeki “tohumculuk” yasalarının değişmesi gerekmekteydi. 31 Ekim 2006 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren 5553 sayılı kanunun 5. Maddesinde, “*Bakanlık tarafından, bitkisel ve tarımsal özellikleri belirlenerek kayıt altına alınan çeşitlere ait tohumlukların üretimine izin verilir. Özel üretim alanının sınırları içerisinde, Bakanlıkça izin verilmeyen tohumluk veya bitkisel ürün yetiştirilemez.*” 7. Maddesinde ise, “*yurt içinde sadece kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlukların üretimine izin verilir*” ifadeleri yer almaktaydı.<sup>327</sup>

Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi akademisyenlerinden Prof. Dr. Özkaya’ya göre, “Tohumculuk kanunuyla köylülerin yerel tohumları satması” yasaklanmıştır. Yerel tohumların, farklılıklar, biyoçeşitlilik açısından zenginliklerini ortaya koyduğunu ifade eden Prof. Dr. Özkaya, Tohum kanunu bu tohumların çiftçiler arasında değişimine açık olmakla beraber ticaretine yasak getirdiğini bunun da ulus ötesi tohum şirketlerinin hegemonyalarını güçlendirecek yeni bir güç elde ettiklerini vurgulamaktaydı.<sup>328</sup>

Benzer bir eleştiriyi bu konuda uzun yıllar araştırma yapmış kuruluş olan Grain’de yapmaktaydı: Sertifikalı olmayan ya da kayıtsız tohumların satışını yasaklayan mevzuat, tohum endüstrisini çiftçilerden gelen rekabete karşı desteklemenin en eski ve yasal yollarından biridir.<sup>329</sup>

<sup>326</sup>Grain, TheEnd Of Farm-SavedSeed? 2007, <https://www.grain.org/e/58-the-end-of-farm-saved-seed-industry-s-wish-list-for-the-next-revision-of-upov>, (30.05.2019)

<sup>327</sup>Resmi Gazete, 31.10.2006, Sayı 26340, 5553 Tohumculuk Kanunu.

<sup>328</sup> Özkaya, *Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi*, s. 260.

<sup>329</sup>Grain, TheEnd of Farm Save-Seed?, 2007, <https://www.grain.org/e/58-the-end-of-farm-saved-seed-industry-s-wish-list-for-the-next-revision-of-upov>, (30.05.2019).

Bu konuda araştırma yapan bir diğer kuruluş tohumculuk yasasının maddelerini ABD'nin Irak işgalinden sonra çıkarılan “81nolu kararname” ile benzer özelliklerine dikkat çekmekte ve kararnamenin tarım ile ilgili olan maddelerinin sonuçlarını şöyle açıklamaktaydı: “bu kararın yaklaşık 30 maddesi Irak'taki tohumların değiştirilmesi ve çok uluslu tohum şirketlerinin Irak'a hakim olmasını temin ediyordu.” Bununla birlikte bir ülkedeki biyoçeşitliliğin o ülkenin geleceği olduğunu ve bu çeşitliliğin güvenliğinin son derece önemli olduğunu vurgulamakla beraber 81 nolu kararnamenin neredeyse tamamının 2006 yılında kabul edilen Tohumculuk Kanununun da mevcut olduğunu ekliyordu.<sup>330</sup>

Uluslararası Yeni Bitki Çeşitliliğini Koruma Birliği (UPOV), tohum firmalarının gücünü pekiştirecek bir diğer kuruluştur. 1960'larda kurulan UPOV'un 1990'lara kadar 20 üyesi vardı. Küreselleşme ile birlikte gelişmiş ülkelerin politikalarını uygulamaları için araç olan IMF, DB ve DTÖ gibi örgütler, gelişmekte olan ülkelerindeki bitki çeşitleri üzerindeki “fikri mülkiyet” haklarını koruma” iddiasıyla UPOV'a girmeye zorladılar. <sup>331</sup>

Türkiye’de “tohumculuk” “fikri mülkiyet” gibi söylemlerle yeni yasalar çıkarmaktaydı. Nitekim 5042 sayılı “Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunması” kanunu AB direktiflerine uygun olarak hazırlanıp 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İlerleyen süreçte UPOV'a üyelik başvurusu yapılmış 2007 tarihinde Türkiye 65.üye olmuştur. Bu kanun çerçevesindeki uygulamalar, AB Bitki Islahçı Hakları Ajansı CPVO (Topluluk Bitki Çeşitleri Ofisi) ile eşdeğer yürütülmektedir<sup>332</sup>

Islah çalışmalarını kimlerin yürüttüğü ve tohumları kimlerin kayıt altına aldığı son derece önemlidir. Bu bağlamda Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın “*Bitki Islahçı Hakları 2017 Raporu*”nda yer alan veriler bugün gelinen nokta açısından oldukça çarpıcıdır. Türkiye’de özel sektör ıslah programları “hibrit” türlere yoğunlaşmaktadır. Islah için başvuru türleri bakıldığında ülke tarımında geleneksel bir ürün ve en temel gıda olan “buğday” için en çok başvuru yapıldığı ortaya çıkmaktadır. 1991 UPOV sözleşmesi ve 5042 sayılı kanuna göre yabancı uyruklu şirketler tarafından da “ıslah” başlığı altında başvuruda bulunmaktadır. Bu kapsamda başvuruların %42'si yerli geriye kalan %58'i yabancı şirketler

<sup>330</sup> Tarım Sektörü Büyük Bir Tehlike İle Karşı Karşıya, 2006, [http://www.bugday.org/portal/haber\\_detay.php?hid=1643](http://www.bugday.org/portal/haber_detay.php?hid=1643), (04.06.2019)

<sup>331</sup> Özkaya, *Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi*, s.265

<sup>332</sup> TC. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü, Bitki Islahçı Hakları Raporu, 2017, s. 2.

tarafından yapılmıştır. Yabancı şirketler içinde ilk sırayı 228 başvuruyla Hollanda almakta, Hollanda'yı, 167 başvuru ile ABD, 139 başvuruya İspanya takip etmektedir <sup>333</sup>

UPOV'a başvuru gerekçesi olarak Türkiye'nin bu kanun çerçevesinde yeni tohumları geliştirmek için "yatırım"ları çekeceği iddiası yer almaktadır. Tohum konusunda tekelleşmenin çok yüksek olduğu bir ortamda bu iddia gerçekçi olmaktan uzaktır. Uygulanmakta olan yasaların hedefi az da olsa köylünün elindeki tohumların alınıp, yerli/yabancı ortaklı bu uluslar arası şirketlerin mülkiyetine geçirilmesi, bu pazara tümüyle hakim olmaktır. Uluslararası anlaşmalarla büyük tohum şirketleri gelişmekte olan ülkelerin yerel tohumlarına el koymaktadırlar. Bir ABD firması Hindistan'ın Basamati çeşidi pirincinin patentini alıp el koymuştur. <sup>334</sup> Bir diğer ifadeyle UPOV tohum pazarında kimin çalışacağını otomatik olarak sınırlandırır ve pazarlanacak tohum türlerini belirler.<sup>335</sup>

Yapılan saha araştırmasında üreticilerin "yerel-atalık" tohumların nasıl ele geçildiğine ve küresel tohum şirketlerine nasıl bağımlı hale getirildiğini Ayıdere köyünden Salim Dönmez şöyle ifade etmektedir:<sup>336</sup>

*"Bizi sürekli sıfır tohum (sertifikalı) ekmeye mecbur ettiler. Bizi o tohuma dolayısıyla o tohumu üreten firmalara esir ettiler. Yerli tohumu geliştirmediler, elimizde onlar da kalmadı. Birkaç tane isim altında toplamışlar. Örneğin Fransız menşei. Tarım Kredi Kooperatifi'nden isterken '6 sıralı Fransız Arpası XQY' diyoruz. Bunu ekliyoruz ilk yıl verim yüksek, ikinci sene aynı tohum yarı veriyor, üçüncü sene zaten hiç vermiyor. Üreticiyi, çiftçiyi her yıl tohum almak zorunda bırakıyorlar. Bir de bunların gübresini atıyoruz, atmadan olmuyor, toprak buna bağımlı duruma geldi artık. Tarım ilacını bir değil, iki sefer atıyoruz."*

2006 yılında "tohumculuk" yasası kabul edildikten sonra Ziraat Mühendisleri Odası bu konudaki endişelerini dile getirmekteydi: "çiftçiler binlerce yıldan gelen bilgi birikimiyle ıslah ettikleri tohumlukları üzerindeki haklarını kaybetmekle karşı karşıya kalmaktadır". Türkiye 3 bini endemik olmak üzere 13 bin çeşit bitkiyle "gen bankası" niteliğindedir. Buna

<sup>333</sup>Bitki Islahçı Hakları Raporu, s.8-10.

<sup>334</sup>Grain, Ten Reasons not to Join UPOV-Global Trade and Biodiversity in Conflict, Issue 2, 1998, [www.grain.org/briefings/?id=1](http://www.grain.org/briefings/?id=1), Akt: Özkaya, **Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin tasfiyesi**, s.260

<sup>335</sup>Grain, Ten Reasons not to Join UPOV, 1998, <https://www.grain.org/article/entries/1-ten-reasons-not-to-join-upov>, (30.05.2019)

<sup>336</sup> Görüşme, Ayıdere köyü, Salim Dönmez, 28.04.2019, Biga.

karşın Türkiye’de üretimi ve dağıtımını yasak olan GDO’lu tohumların bu yasa tasarısı ile yasallaşmakta olduğunu ve uluslararası tohum şirketlerinin gen kaynağı olan ülkemizi herhangi bir tohumu biyoteknolojik yöntemlerle kazandırdıkları bir özelliği gerekçe göstererek patentleyebileceklerini ifade etmekteydi. Diğer yandan bu yasayla çiftçiler üretim girdilerini her bir yıl öncesinden daha zor temin edeceklerdir. <sup>337</sup>

Uluslararası kuruluşlar az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tarımını ve tarım politikalarını belirleyici etkilerde bulunmaktadır. Bu çok uluslu şirketler tohum, tarım ürünleri, gıda, ilaç sanayi gibi birçok alanda ortaklıklar, satın almalarla daha da tekelleşerek bu ülkelerin politikalarını yönlendirebilmektedir. Türkiye’nin son 30 yıldaki tarım politikaları incelendiğinde bu politikaların nasıl, ne zaman ve kimler tarafından oluşturulduğu hala önemini korumaktadır.

Türkiye’de en büyük NBS üreticisi ve dünyanın önde gelen GDO üretim devletinden Cargill, 1997 yılında “54 milyon dolarlık” yabancı sermaye izni verilmesiyle “birinci sınıf tarım arazisi” olan İznik gölü çevresine kurulacak “nişasta” fabrikasının temeli atıldı. Çevre Etki Değerlendirme raporunun aşılması için Ziraat Mühendisleri Odası’nın verdiği bilgiler göre “Tarım Alanlarını Tarım Dışı Gaye ile Kullanılmasına Dair Yönetmelik” değiştirildi. Ziraat Mühendisleri Odası’nın Danıştay’a dava açması üzerine “değişiklik” iptal edildi ama fabrikaları üretime geçmişti. <sup>338</sup>

Bu tesisin kurulmak istendiği yer, “İznik-Orhangazi Sulama Projesi’nin uygulandığı alanın ortasında” kalmaktaydı. Bu nedenle tarım alanlarının amacı dışında kullanılması için yönetmeliğin değiştirilmesi gerekiyordu. <sup>339</sup>

Danıştay’ın “ruhsat iptal” kararına rağmen Cargill çalışmaya devam etti. Günaydın 1999’dan 2007’ye kadar olan süreçte, çıkarılan “şeker” yasaları sonucu azaltılan şeker pancarı üretimi ve devamında arttırılan NBS üretimi arasındaki korelasyona dikkat çekmekteydi. <sup>340</sup>

<sup>337</sup> Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, **Tohum Yaşamdır, Yaşam Bizimdir**, 2006, [http://www.zmo.org.tr/genel/bizden\\_detay.php?kod=4344&tipi=3&sube=0](http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=4344&tipi=3&sube=0), (01.06.2019)

<sup>338</sup>Suiçmez, *Tarım Alanındaki Özelleştirmeler*, s. 108.

<sup>339</sup> Armağan Öztuksavul, “Tarım Reformu Kimin İçin?”, Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, 23 Temmuz 1998, <http://www.antimai.org/mkl/arm99carg.htm>, (03.06.2019)

<sup>340</sup> Gökhan Günaydın, **Cargill Sürecine Bakış**, 21 Mart 2017, <https://www.karasaban.net/cargill-surecine-bakis/>, (03.06.2019)



2018 yılına gelindiğinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bu fabrikanın kuruluşu ve çalıştırılmasıyla ilgili hukuksuzluğu bildiren başvuruyu haklı bularak fabrikanın çalıştırılmasının yasa dışılığını kabul etti.<sup>341</sup>

Türkiye'deki desteklenecek ürünlere yine bu bağlamda bakacak olursak, "kanola bitkisi" farklı bir durumda yer almaktadır. Türkiye'de havza bazlı desteklenecek ürünler nasıl belirlenmekteydi? Ziraat Mühendisleri Odası 2000'li yıllarda Cargill'in yağ üretimi için ayçiçeğine alternatif olarak Samsun ve ilçelerinde yerleştirmeye çalıştığı Kanola bitkisi için şöyle bir soru sormaktaydı: "2001 yılında çıkarılan bir kararname ile destekleme alanında yalnızca soya ve kanola bitkisinin alınması kararında Cargill'in bir etkisi var mıdır?"<sup>342</sup>

Türkiye'de kanola ekimi hem devlet, hem de özel şirketler tarafından teşvik edilmekteydi. Desteklenecek ürünler arasında stratejik önemde yer alan kanola için fark desteği ödemesi yapılmakla birlikte, kooperatifler kanola mahsullerini alacaklarını ve üreticiyi mağdur etmeyeceklerini bildirmekteydiler.<sup>343</sup>

Bugün gelinen noktada ise Türkiye'de büyük kısmı Trakya bölgesinde olmak üzere 900 bin dekarlık alanda kanola ekimi yapılmaktadır. Türkiye'nin tahıl ambarı olarak bilinen Konya Ovası'nda temel gıda maddesi olan "buğday" yerine kanola ekimi yapılmaktadır. Üreticilerin alternatif ürün olan kanola ekimine yönelmesinde destekleme politikasının teşvik edici etkisi büyüktür.<sup>344</sup>

Bu durum çok düşündürücü ve endişe verici olmakla birlikte 1960'lar Türkiye'sinde; soya'nın nasıl geldiğini, margarinin sağlıklı yağ olarak mutfaklara nasıl sızdırıldığını, azaltılan zeytin ekimini, (...) ve sonuç olarak tarım ve endüstriyel üretim arasındaki dengenin yanlış kurulması sonucu ortaya çıkan buğday ithalatımızı hatırlatmaktadır.<sup>345</sup>

Tarım alanlarının sanayi sektörüne açılması ya da sanayi sektörünün tarım alanlarının yakına kurulması tarım ve üretici açısından geri dönüşü olmayan sorunlar doğurabilmektedir. Araştırma sahasında bölgedeki önde gelen sanayi sektörünün (termik santral) tarıma ve

<sup>341</sup> Hukuk Mücadelesi Sonuç Verdi: AİHM'den Bursa'daki Cargill Fabrikası için kritik karar, 21 Haziran 2018, <https://yesilgazete.org/blog/2018/06/21/hukuk-mucadelesi-sonuc-verdi-aihmden-bursadaki-cargill-fabri-kasi-icin-kritik-karar/>, (03.06.2019)

<sup>342</sup> Suiçmez, Tarım Alanında Özelleştirmeler, s. 109.

<sup>343</sup> Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, **Destekleme Bülteni 2018**, Ankara, 2018, s. 6.

<sup>344</sup> Kanola Ekim alanı 900 bin dekara yükseldi, 7 Mayıs 2019, <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/kanola-ekim-alani-900-bin-dekara-yukseldi-414484.html>, (04.06.2019).

<sup>345</sup> Osman Nuri Koçtürk, Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi, 1. Basım, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2009, s. 11, 31.

tarımsal üretime etkileri de araştırılmıştır. Bu bağlamda üreticilerin verdiği bilgiler çok çarpıcı olmaktadır:

*“Asmalar falan kurumuş. Bizim burada bazı geceler sarı bir toz geliyor orayı kavuruyor, bir gecede soğanlar haşat.., domatesler bir gecede ölüyor.”*

Üreticilerin verdiği bilgiler doğrultusunda bu sahada yetkililer bitki, hayvan ve insan sağlığı konularında herhangi bir çalışma yapmamıştır.

Termik santraller toprak asitlenmesi, tarım ürünlerinde verim kaybı, bitki gelişiminin yavaşlaması, zamanla yok olmasına sebep olmaktadır. Linyit kullanılan santrallerde kömürün yanmasıyla oluşan küller asit yağmurlarına sebep olmaktadır.<sup>346</sup> Bölgenin arazi yapısı ve hava koşullarına bağlı olarak bu etki yüzlerce kilometreye kadar yayılabilmektedir. Yatağan'daki santral dağ yamaçlarında 40 bin hektar alanda ormanların zarar görmesine, 4.186 hektar ormanın kurumasına neden olmuştur.<sup>347</sup> Biga bölgesinin toprak verimliliği dikkate alındığında bunun ciddi sonuçlar doğuracağı ortadadır.

---

<sup>346</sup> Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, **Termik Santraller**, [https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/TERM%C3%84%C2%B0K%20SANTRALLER\(1\).pdf](https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/TERM%C3%84%C2%B0K%20SANTRALLER(1).pdf) (Erişim Tarihi 23.07.2019).

<sup>347</sup> Termik Santrallerin Çevresel Etkileri, <http://www.ttb.org.tr/eweb/yatagan/2.html>, (Erişim Tarihi 25.07.2019).

## SONUÇ YERİNE

Şu ana kadar Biga özelinde yapılan çalışmalar şöyle özetlenebilir;

Karşıma çıkabilecek birçok gerçeği bilmeksizin yapmış olduğum literattür taramasında günümüze kadar iyi ya da kötü uygulamaya çalışılmış Tarım programları olduğunu öğrendim. Ancak bu programların hepsine tarım politikası denilebilir miydi? Sorusu bu çalışmada günümüz tarımının içinde bulunduğu durumu sorgulamamın mihenk taşlarından biri oldu. Ayrıca “tarım” sözcüğünün içerik ve kapsam açısından o ana kadar ki bilgilerimden daha kapsamlı olarak sanayi ve hayvancılığı da içinde barındırdığını özellikle üreticilerle yaptığım görüşmeler sonrasında saptamış bulunuyorum. Dolayısıyla gerçek anlamda önümüzdeki yüzlerce yılı hedefleyen bilimsel, verimli, ekolojik tarım politikalarının ülkemizi ve ülkeleri diğer sektörlerden daha fazla kalkındıracağına olan kanaatim bu konunun sistemli ele alınması kaygısını doğurdu.

Bize ait olmayan tarım politikasının hegemonik yapısının, bizim kendi ürettiğimiz tarım programına yaptırımları sonucunda üretimdeki verimsizlik ve bu verimsizliğin çiftçide her anlamda yarattığı kaygı, endişe ve umutsuzluk bunun kısır bir döngü halinde uzun yıllara dayalı sonucu olarak çiftçinin toprağına yabancılaşması, soğuması ve ondan kolaylıkla vazgeçer hale gelmesiyle sonuçlanmaktadır.

Sığırcık köyünde görüşme yapılan üretici Hakkı Uygun'un ifade ettiği gibi, “*girdi maliyetleri çok yüksek, üretim şartları çok ağırlaştı, para kazanamıyoruz, sürekli borçlanıyoruz bu sebeple artık hayvanla, tarlayla uğraşmak keyif vermiyor...*”<sup>348</sup>

Ülkenin yaşamış olduğu ve halihazırda yaşıyor olduğu ekonomik krizin tarım ve tarımla uğraşan kesimlerine olan etkisine “reel ücret” üzerinden bir yaklaşım getirmeye çalışırsak ortaya çıkan tablo tarımın ve tarımdan elde edilen gelirin 90’ların bile çok gerisinde olarak çiftçinin aleyhine doğru geliştiği yönündedir

Bütün bunların üzerinde TL’nin dolar karşısında kaybetmiş olduğu değer, sadece 2018 Eylül-2019 Ocak ayları arasında girdi maliyetlerinin 2 katı artmasıyla sonuçlanmıştır.

---

<sup>348</sup>Görüşme, Sığırcık Köyü, Hakkı Uygun, 20.04.2019, Biga.

Ortaya çıkan son durum tarım sektörüyle birlikte küçük çiftçinin de ağır bir sürece girdiğini göstermektedir. Yapılan bir görüşmede köylünün verdiği bilgiler çok çarpıcıdır: <sup>349</sup>

*“ 2 yıl önce 60 büyükbaş hayvanım vardı. Geçen sene 40 kaldı, bu yıl 30'a düşüreceğim. Böyle giderse birkaç sene içinde işletme kendiliğinden kapanmış olacak.”*

Görüşülen köylerin büyük çoğunluğunda tarımın hayvancılık için yapılmakta olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla hayvanlarını elinden çıkarmak zorunda olan küçük üreticiler topraklarını da elden çıkarmak zorunda kalacaklar. Çaresiz kalan köylünün bir süre sonra topraklarını değerinin çok altında satmak zorunda kalacağı bir gerçektir. Bu durumda devreye destek amaçlı devletin girmesi gerekirken, köylülerin deyimiyle “arazi borsası”nın girmesi toprakları son derece ucuza alıp büyük kentlerdeki “girişimci” kişilere fahiş fiyatlarla satıyor olması köylülerin aktarımları arasındadır. <sup>350</sup>

Tohum yaşamın devam etmesinin kaynağıdır. Yerleşik tarımın başlamasından bu yana insanlar üründen elde ettikleri mahsullerin en iyi ve en dayanıklılarını bir sonraki senenin ekimi için ayırmaktaydı. Bugün gelinen noktada 70'li yılların sonundan itibaren uygulanan küresel politikaların uzantısı olarak üreticiler tohumlukları üzerindeki haklarını kaybettiler. Bu durumun somut göstergesiyle çok uluslu şirketler gelişmekte olan ülkelerin tarım politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmektedir. Üçüncü bölümde belirtildiği gibi Türkiye'nin de taraf olduğu bu anlaşma üreticiyi başta tohum olmak üzere diğer tarımsal girdi süreçlerinde bağımlılaştırmaktadır. Üretici tohumu satamamakta sadece takas (değişim) yapabilmektedir.

Devlet yerli tohum üretimini teşvik etmek için yasalar çıkarmaktadır. Bu yasalardan kimlerin faydalanıp tohum üretimi yaptığı çok düşündürücüdür. Biga özelinde araştırma kapsamında bölgedeki enerji şirketlerinden birisi yerli tohum üretimi için tesislerini hazırlamaktaydı. Küçük üreticilerin yer almadığı tohum üretim sürecinde büyük sermayenin yer aldığı gözlemlenmiştir. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2015 verilerine göre devlet 2008-2015 arası özel sektör tohumculuk kuruluşlarına 197 milyon TL vermiştir. Bu kapsamda üreticiler, bu tohumları kullandıklarında destekleme almaktadırlar. Aynı raporda yaklaşık 1,3 milyon çiftçi 751 milyon lira destek aldığı belirtilmiştir. (2018 ÇKS 4 milyon 981 bin kişi) Çiftçinin tohumluk ayırmasını yasaklayan bu politikanın yerli/yabancı sermayeyi

<sup>349</sup> Görüşme, Ayitdere Köyü, Mehmet Yılmaz, 25.04.2019, Biga,

<sup>350</sup> Görüşme, Ayitdere Köyü, 28.04.2019, Biga.

destekleyeceği çok açıktır. Bununla beraber bölgedeki enerji santrallerinin tarım ve hayvancılığa zararları noktasında yetkililer tarafından herhangi bir araştırmanın yapılmadığı bölgedeki köylülerin verdikleri bilgiler arasındadır.

Çok uluslu şirketler laboratuvar ortamında geliştirilen tohumların özelliklerini belirleyebilmektedirler. Bu duruma somut bir örnek olarak tohum konzerlerinin son 20 yılda Hindistan'daki "pamuk" üreticilerini "*daha yüksek verim daha az kimyasal girdi*" adına nasıl mülksüzleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Hindistan'da ekilebilir toprakların %5'inde pamuk üretimi yapılmakla birlikte toplam pestisit (tarım ilacı) kullanımının %55'i pamuk üretiminde gerçekleşmektedir. Bu durum tohum şirketi için mükemmel bir fırsat sunmaktaydı. Etkisi ve zararları araştırılmadan geleneksel tohumdan üç kat daha pahalı olarak piyasaya bu transgenetik tohumu kullanan üreticiler bu konzerlere borçlarını ödeyemedikleri için tepki olarak bu şirketler tarafından üretilen böcek ilaçlarını içerek intihar etmeye başladılar. Günümüze kadar intihar edenlerin sayının 200 bin olduğu tahmin edilmektedir.<sup>351</sup>

Endüstriyel tarım yoğun girdi kullanımı gerektirmektedir. Bu girdilerle verim (nicelik olarak) artmaktadır. Bu bağlamda köylülerle yapılan görüşmelerde tarımda ne zamandan beri kimyasal girdi kullanıldığı araştırılmıştır. Köylülerin verdikleri bilgilerle 1970'lerden sonra kullanılmaya başlandığı anlaşılmıştır. Görüşme yapılan Hacıhüseyinyaylası köyünden Hüseyin Şahin'in verdiği bilgiler kimyasal gübrenin (köylülerin deyiimiyle fenni gübre) tarıma girişi bugün gelinen noktadan bakıldığında net olarak karşımıza çıkmaktadır: "*Başta millete dağıtmak için birer ikişer çuval "bedava" dağıtmışlar. Ondan sonra millet başlamış parayla almaya. Ziraatçılar (kooperatif) getirmiş.*"<sup>352</sup> Bugün ise devletin bu alandan çekilmesiyle çok uluslu şirketler fiyatları kendileri belirlemektedir. 3. Bölümde ifade edildiği gibi, 2018-2019 arası kimyasal gübre fiyatı 2 kat yükselmiştir. Bununla bağlantılı olarak kimyasal ilaç kullanımı toprağın verimliliği düştüğü için bir hasat döneminde 2 sefer yapılmaktadır. Yükselen fiyatlar karşısında üreticinin savunmasız bırakılışına çözüm getirmesi gereken devlet yetkilileri "*kimyasal gübre kullanımının arttırılması yönünde araştırmalar yapmaktadır.*" Devlet-şirket ortaklığı sonucu üreticisini koruyucu politikalar değil, şirketleri koruyucu politikalar izlemektedir. Bu görüşü destekler veriler araştırma köylerinde elde edilmiştir.

---

<sup>351</sup> Ünal, s. 124-127.

<sup>352</sup> Görüşme, Hacıhüseyin Yaylası, Hüseyin Şahin, 21.04.2019, Biga.

Diğer veriler doğrultusunda üreticiler, yükselen girdi maliyetleri yüzünden artık hayvancılık yapamayacaklarını ifade etmekteydiler. Bankalara ya da kooperatife olan borçlarını kapatabilmek adına hayvan sayısını azaltacaklarını belirtmektedirler. Bu da yakın dönemde küçük üreticinin, aile işletmelerinin tasfiye edildiği anlamına gelmektedir diğer bir ifadeyle modern anlamda büyük tarım ve hayvancılık işletmelerinin yapacak olması demek oluyor. Samir Amin'in de belirttiği gibi, *“bugünün 3,5 milyar köylüsünün yaptığı geleneksel, yarı geleneksel tarımı aslında 30 milyon modern çiftçi yapabilir. Bunun olması için öncelikle toprak sahiplerinin el değiştirmesi gerekir.”*<sup>353</sup>

*“Kooperatiflerin asıl önemli amacı küçük köylü işletmeleri yönündendir. Hiçbir zaman ne tarım satış kooperatifleri ne kredi ne de diğer tarımsal kooperatifler zengin, büyük işletmeler için kurulmazlar. Asıl amaç, küçük köylü işletmelerinin kooperatifler vasıtasıyla haklarını savunmalarıdır.”*<sup>354</sup> Bu açıklayıcı tanım doğrultusunda Biga'da kooperatif örgütlenmesi sorgulandığında üreticilerin yalnız bırakıldıkları saptanmıştır. 3. Bölümde ifade edildiği gibi, tarım kredi ve satış kooperatifleri, birlikler, üreticiyi değil, yerli ortaklı/çok uluslu şirketleri korumaktadır. Bununla beraber üreticilerin kooperatif fikrine olumlu yaklaştıkları gözlenmiştir.

*“En önce Tarım bakanı meslekten gelmeli, ziraat, hayvancılıktan anlamalı”* üreticilerin kendi deyimiyle “halden” anlayan yetkililer bu işte olmalıydı.

Çiftçi örgütlenmeleri gerçekleştirilemediği için; yapılan tarımsal politikaların çiftçi ya da çiftçi örgütlerine danışılmadan dayatılması, politikalarda üreticilerin “uygulayıcı” olarak yer aldıkları gerçeğini ortaya koymaktadır. Bunların sonucunda bu işten kimin kazançlı çıktığı sorusu akla gelmektedir.

Bu bağlamda Toprak Mahsulleri Ofisi'nin politikası üreticiler tarafından en çok eleştirilen konular arasında gelmektedir; ofisin hasat zamanı açılmadığı ya da geç açılması; ofisin belirli yerlerde şubeleri olmaması üreticilerin ürünleri merkeze götürmesi bu durumun hem ayrı bir maliyet hem de zaman kaybı olması; AB uyum politikaları sonucu yapılan analizlerin üreticinin aleyhine gerçekleşmesi ve sonunda üreticinin tüccara itilmesi gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

---

<sup>353</sup>Boratav, “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”, **Mülkiye Dergisi**, 2009, Cilt 33, Sayı 262, s. 9.

<sup>354</sup> Mülâyim, s. 158.

Diğer yandan üretimde kullanılan tarımsal girdilerin maliyetlerinin piyasa serbestisi karşısındaki dalgalanmalarının üretici üzerindeki baskıları yapılan görüşmeler sonucunda saptanmıştır. Bu noktada üreticiler tarımsal girdilerde destekleme değil, girdi maliyetlerinin düşürülmesini istemektedirler.

Tarımsal teşviklerin geliştirilmediği sürece ortaya çıkabilecek sonuçlara “kadın” özelinde bakacak olursak; köyde kalmayı tercih edenler;

Kadının üretimle ilişkisinin ne kadar emek yoğun bir süreç olsa da daha verimli, daha üretken olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; tarlada daha aktif, hayvanların bakımı ile ilgilenme, komşularla olan sosyal bağlar ve bu bağları pekiştiren imece, köylülerin deyimiyile “bireleşme” usulünün kadınlar tarafından devam ettirilmesidir. Yapılan görüşmelerde köydeki kadınların imece usulüyle birbirlerinin tarla işlerine yardım ettiği görülmüştür.<sup>355</sup>

Oysa kente göçen köy kökenli aile yapılarına bakıldığında; kadının köydekinden farklı olarak gerçek üretimden (toprağa bağlı/tarım dayalı) uzaklaşıp sadece ayakta kalabilmek adına kendisine daha yabancı, doğasına daha aykırı işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Örnek vermek gerekirse; ev temizliği işi, evde fason üretim yapma gibi.

Genel bir bakış açısıyla;

Tezin giriş bölümünde değinildiği gibi 21. Yüzyılda küresel tarım politikaları Türkiye gibi önemli bir tarım ülkesi üzerinde ne tür değişim ve dönüşümlere yol açtığı ve bu dönüşümlerin önümüzdeki yıllara nasıl yansıtacağını anlamaya çalışmak bu tezin ana sorunsalını oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın başlangıcının 18. Yüzyıl olarak belirlenmesi Osmanlı döneminin sömürgeci ülkeleriyle ve günümüz Türkiye’sinin dışsal belirleyicilerini karşılaştırmak ve hipotezde değinilen konulara ulaşmaktır. Bu kapsamda gerek literatür taraması gerekse alan araştırması kapsamında elde ettiğim bulgular geçmiş dönem ve günümüzde benzerliklerin olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda 1. Bölümde değinildiği üzere Osmanlının Avrupalı devletlere olan borcu dolayısıyla bu devletler başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Osmanlının özellikle ekonomisi

---

<sup>355</sup> Görüşme, Bozlar Köyü, Ayten Yıldız, Remziye Uygun, (...)28.04.2019, Biga.

üzerinde etkili olduklarını literatür taramasında saptamış bulunmaktayım. Araştırma konusunda tarımsal teşvikler ayrı ve detaylı incelenmeye değer görüldüğünden yine birinci bölümde ifade edildiği üzere Osmanlı döneminde rasyonel bir hareketle İngiltere'nin Amerika'dan getirmediği pamuğu, Osmanlıda teşvik ederek sorununu geçici de olsa çözdüğünü görmekteyiz.

Bu bağlamda günümüzde Türkiye gibi ülkelerin tarım politikaları nasıl ve kimler tarafından belirlenmekteydi?

Neoliberal politikalarla birlikte oluşturulan yenedünya düzeninin temelleri giriş bölümünde ifade edildiği gibi 1970'lerde ABD dış işleri bakanının ünlü "petrolü kontrol edersen ulusları, yiyeceği kontrol edersen insanları kontrol edersin" sözüyle şekillenmişti. Bunun da arka planı 1940'lı yılların sonunda Meksika ve Hindistan'da uygulamaya başlatılan endüstriyel tarımın bir diğer ifadeyle yeşil devrimin tüm dünyaya "dünyada açlık sorunu çözeceğiz" mottosuyla ileri sürülen yeni ve karlı yöntemin modern tarım adı altında sürülmek istemesi yatmaktadır. Bu bağlamda geri kalmış ülkelerde bağımlı yapılar oluşturulduğu 3. Bölümde ifade edilmişti.

Bu dönemde ortaya çıkan Çok Uluslu Şirketlerin tarımda üretimden pazarlamaya tüm süreci kontrol aldıkları yapılan literatür taramasında daha anlaşılır bir biçimde oraya çıkmıştır. Bu bağlamda küreselleşmenin aracı olarak Türkiye gibi ülkelere dayatılan yapısal uyum programlarının altında gerçekte, bu şirketlerin çıkarlarının gözetildiği saptanmış bulunmaktadır.

Bunun yeni dünya sistemi tarafından bilinçli olarak uygulanıp, sonucunun dayatıcıları tarafından bilindiği üzere asıl düşündürücü olan bu politikaların anlaşmalarını imzalayan geri kalmış ya da gelişmekte olan ülke hükümetlerinin sonucunu bilip bilmedikleri sorusudur. Türkiye üzerinden açıklamak gerekirse bu sorunun cevabı için yapılan araştırma kapsamında tarım kanunlarının, uluslar arası imzalanan anlaşmaların ve konunun uzmanlarının eleştirel yaklaşımlarının incelenmesiyle saptanmış bulunmaktadır. Bu saptamaya göre devlet yetkilileri, çok uluslu şirketlerin çıkarlarını gözetken uluslararası belirleyicilerin dayattığı anlaşmaların kısa ve uzun vadede küçük üretici üzerinde ortaya çıkaracağı sorunların bilincindeydiler.

Bu noktadan hareketle tarım ve hayvancılığın gelişmesi adına; daha sistemli ve programlı politikalar geliştirilmelidir. Ülke gerçekleri göz önünde bulundurularak üreticiler



desteklenmeli, serbest piyasa karşısında savunmasız bırakılmayacak adımlar atılmalıdır. Ayrıca Türkiye imzalamış olduğu uluslar arası anlaşmaları tekrar gözden geçirilmelidir.



## KAYNAKÇA

- Aktan, Reşat. “Zirai İstihsalde Makine Kullanılması Hadisesinin Ekonomik Analizi”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, 1954, ss.11-44.
- Albayrak, Haydar. **AB Tarım Politikaları Açısından Türk tarımında Katılımcı bir Model Örneği: TİGEM örneği**. 1. Baskı. İstanbul: Hiperlink, 2007.
- Althusser, Louis. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**. Yusuf Alp, Mahmut Özışık (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 1978.
- Altunya, Niyazi. “Köy Enstitüsü Uygulamalarından Çıkan Sonuçlar”. **Mülkiye Dergisi**. Cilt 45, Sayı 229, 2001, ss. 323-338.
- Aslan, Hakan. “Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskan Siyaseti (1860-1914)”. **Göç Araştırmaları Dergisi**. Cilt 2, Sayı 3, 2016, ss.34-61
- Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarın**. Cilt 2. 11. Basım. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978.
- Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye’nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**. Cilt 1. 10. Basım. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976.
- Ay, Ahmet, Sinem Yapar. “*DTÖ Tarım Anlaşması ve Türkiye*”, 2005. <https://www.researchgate.net/publication/26453458> , (26 Mayıs 2019),
- Aydın, Ceren. “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakereleri AB ve Türkiye’nin Pozisyonları”, **Uzmanlık Tezi**. AB Genel Sekreterliği, 2004.
- Aykut, Şennur Çakar. **Kuruluşundan Kurtuluşuna Biga**. Biga: Biga Belediyesi Yayınları, 2011.
- Aysu, Abdullah. “Piyasa ve Küçük Köylülük”. **Mülkiye Dergisi**. Cilt 33, Sayı 262, 2009. Ss. 223-236.
- Barkan, Ömer Lütfi “Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Barkan, Ömer Lütfi , “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Barkan, Ömer Lütfi , “Tımar”, **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980,
- Barkan, Ömer Lütfi, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun ana Meseleleri”, **Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler**, 1. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980,

- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”. **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**. Cilt 13, Sayı 1-4, 1952.
- Başak, Zafer Z. **Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri Türkiye 1960-1970**. 1. Basım. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1977.
- Bernstein, Henry. **Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri**. Oya Köymen (çev.). İstanbul: Yordam Kitap, 2009.
- Biga Ticaret ve Sanayi Odası, Biga Ekonomisi. 2018. <http://www.bigatso.tobb.org.tr/biga/biga-ekonomisi.html> (Erişim Tarihi 19.07.2019)
- Biga’da Pancar Şefliği Kapanyor. 2013. <https://www.haberler.com/biga-da-pancar-sefliği-kapaniyor-4726910-haberi/> (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2019)
- Boratav, Korkut. “IMF Reçeteleri ve İktisat Politikası Deneyleri”. **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**. Cilt 19, Sayı 182, Ağustos 1995.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**. 1. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**. 2. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1989.
- Boratav, Korkut. “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”. **Mülkiye Dergisi**, Cilt 33, Sayı 262 2009, ss.9-24.
- Cem, İsmail. **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**. 10. Basım. İstanbul: Cem yayınevi, 1989
- Cin, Halil ve Ahmet Akgündüz. **Türk Hukuk Tarihi**. 1. Basım. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012.
- Cin, Halil. **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**. 1. Basım, Ankara: Yenigün Matbaası, 1978.
- Çelik, Gülfettin. “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskan Politikası”. *Divan*. Sayı 6, 1999, ss. 49-110.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. **Termik Santraller**. [https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/edirdosya/TERM%C3%84%C2%B0K%20SANTRALLER\(1\).pdf](https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/edirdosya/TERM%C3%84%C2%B0K%20SANTRALLER(1).pdf) (Erişim Tarihi 23.07.2019).
- Demircan, Hüsnü. “Osmanlı Klasik Dönemi Biga Sancağı”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi SBE, 2000.
- Demirkol, Kenan. “Beslenmenin Demokratikleşmesi”. **Mülkiye Dergisi**. Cilt 33, Sayı 262, 2009. Ss. 313-324.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1973.

- Dündar, Recep. “59 Nolu Tahrir Defterin Göre Biga Sancağı'nda Yerleşim ve Nüfus”. **The Journal Of Academic Social Science Studies-JASSS**. Vol. 6, 2013.
- Ecevit, Mehmet, Nadide Karkıner, Atakan Büke. “Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler”, **Mülkiye Dergisi**. Cilt 33, Sayı 262, 2009, s. 41-62.
- Emecen, Feridun. “Biga”. **İslam Ansiklopedisi**. Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Engdahl, F. William. “Der TresordesJüngstenGerichts” in der Arktis, S.3-4, [www.engdahl.oilpolitics.net/print/Saatgutbankdes Bill Gate...](http://www.engdahl.oilpolitics.net/print/SaatgutbankdesBillGate...) (25.09.2013)
- Eraktan, Gülcan. “Türkiye Tarım Politikaları, Darboğazlar ve Arayışlar”, **Türkiye Ziraat Kongresi 5. Teknik Kongresi**, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2000.
- Erdost, Muzaffer İlhan. “Yabancılara Toprak Satışı ve Yasalaşma Süreçleri (1535-2009)”. **Mülkiye Dergisi**. Cilt 33, Sayı 262, 2009, ss. 107-175.
- Erkun, Vecdet.” Atatürk Döneminde Tarım Politikaları”. **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**. Sayı 18, 1996, ss. 1187-1195.
- Ertüzün, Tevfik. “ Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım İlişkileri”. **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**. Cilt 30, Sayı 1-4, 1970, ss. 163-183.
- Fatma Doğruel (hızl.). **Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşmaları ve Türkiye**. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı, 1998.
- Frangakis-Syreet, Elena. “İzmir'de Pamuk ve Kumaş Ticareti (18. Yüzyılın İkinci Yarısından 19. Yüzyılın Başlarına)”, **Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**. Çağlar Keyder, Faruk Tabak (drl.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, ss. 17-35.
- Gezer Necdet Zeki, Kemal Gözler. **Yeniçiftlik Köyü: Tarihi, Ekonomisi, Sosyal ve Kültürel Yapısı**. 2. Basım. Bursa: Ekin Kitapevi, 2014.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Çanakkale İl Müdürlüğü. 2016 Brifing Raporu. 2016, <https://canakkale.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2017/2016%20Brifing%20.docx>, (Erişim Tarihi 19.07.2019), s.11.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. **Destekleme Bülteni 2018**. Ankara, 2018.
- Gözler, Kemal. “**Biga'da 93 Muhaciri Köylerinin Kurulması: Yeniçiftlik Köyü Örneği**”. İbrahim Güran Yumuşak (Ed.). Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2007. Akt: Funda Öрге Yaşar, **Biga İlçesinde Köy Kaynaklarının Adları**, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2017,
- Grain, Ten Reasons not toJoin UPOV. 1998. <https://www.grain.org/article/entries/1-ten-reasons-not-to-join-upov>, (Erişim Tarihi 30.05.2019)
- Grain, TheEnd of Farm Save-Seed?. 2007. <https://www.grain.org/e/58-the-end-of-farm-saved-seed-industry-s-wish-list-for-the-next-revision-of-upov>, (30.05.2019).

- Grain, TheEnd Of Farm-SavedSeed? 2007, <https://www.grain.org/e/58-the-end-of-farm-saved-seed-industry-s-wish-list-for-the-next-revision-of-upov>, (Erişim Tarihi 30.05.2019)
- Günaydın, Gökhan .“Cargill Sürecine Bakış”. 21 Mart 2017. <https://www.karasaban.net/cargill-surecine-bakis/>, (Erişim Tarihi 03.06.2019)
- Günaydın, Gökhan .“Türkiye Tarımında Yapısal Uyumlu Yıllar”. **Mülkiye Dergisi**. Cilt 33, Sayı 262, 2009, ss. 175-222.
- Güran, Tefvik. **19.Yüzyılda Osmanlı ekonomisi Üzerine Araştırmalar**. 1. Basım. İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2014.
- Gürses, Ümran. “Haşhaş Ekim Krizi”. Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri, 2015. <http://www.tdpkrizleri.org/index.php/1972-1973-hashas-krizi>, (Erişim Tarihi 09.06.2019).
- Gürsu, Engin. **Fotoğraf ve Belgelerle İlçemizi Tanıyalım: Biga-Pegai**. 1. Basım. Biga: Biga Doğu Yayıncılık, 2001.
- Harvey, David. **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**. Aylin Onacak (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015.
- “Hukuk Mücadelesi Sonuç Verdi: AIHM’den Bursa’daki Cargill Fabrikası için kritik karar”. 21 Haziran 2018, <https://yesilgazete.org/blog/2018/06/21/hukuk-mucadelesi-sonuc-verdi-aihmden-bursadaki-cargill-fabrikasi-icin-kritik-karar/>, (Erişim Tarihi 03.06.2019)
- İnalçık, Halil. “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, Çağlar Keyder, Faruk Tabak (Ed.). **Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım** içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, ss.17-35.
- Kanola Ekim alanı 900 bin dekara Yükseldi. 7 Mayıs 2019, <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/kanola-ekim-alani-900-bin-dekara-yukseldi-414484.html>, (Erişim Tarihi 04.06.2019).
- Karal, Enver Ziya. **Büyük Osmanlı Tarihi**. Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Karal, Enver Ziya. **Büyük Osmanlı Tarihi**. Cilt 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Kazgan, Gülten. **Yeni Ekonomik Düzen’de Türkiye’nin Yeri**. 1. Basım. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.
- Kocacık, Faruk. “Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890)”. **Osmanlı Araştırmaları**. Sayı 1, İstanbul, 1980, ss. 137-190.
- KOçtürk, Osman Nuri . **Açlık Korkusu**. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2009.
- Koçtürk, Osman Nuri . **Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi**. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2009.

- Kozanoğlu, Hayri , Barış Alp Özden ve Nurullah Gür. **Neoliberalizmin Gerçek 100'ü**. 1. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Köprülü,M. Fuat. **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**. 1. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.
- Köymen, Oya. **Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya**. 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Köymen, Oya. “Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler ve Patronlar”. **Mülkiye Dergisi**. Cilt 45, Sayı 229, 2001, ss.25-40.
- Kulu, M. Mustafa. “1530’larda Çanakkale Yöresinde Yerleşim ve Nüfus”. **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı**, Sayı 2, 2004.
- Kurmuş, Orhan. **Emperyalizmin Türkiye’ye Giriş**. 1. Basım. İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Küçük, Burak. “Biga Kazası’nda Muhacir Yerleşimleri ve Yaşanan Sorunlar (1856-1910)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. ÇOMÜ SBE, 2015.
- Meydan, Sinan. “Tarım İhaneti Türkiye- Amerikan Tarım Anlaşmaları”, **Sözcü Gazetesi**. 5 Haziran 2017
- Mülayim, Ziya Gökalp .**Geleneksel ve Tarımsal Kooperatifçilik**. 1. Basım. İstanbul: Bilgi Yayınevi. 1975.
- Necdet Zeki Gezer ve Kemal Gözler, **Yeniçiftlik Köyü: Tarihi, Ekonomisi, Sosyal ve Kültürel Yapısı**, 2. Basım, Bursa: Ekin Kitapevi, 2014
- Olhan, Emine. “Türkiye’de son 10 yılda Tarımsal Desteklemeler”, **Tarım Haftası 2012**, Ankara: TMMOB ZMO, 2012
- Oral, Necdet . “Türkiye’de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancı ve Tekelleşme”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 33, Sayı 262, 2009, ss. 325-344.
- Oral, Necdet. Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar- IMF ve Dünya Bankası Programlarının Türkiye Tarımına Etkileri. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi, Sayı 6, Ağustos 2016.
- Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun en uzun Yüzyılı**. 28. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Oyan, Oğuz .“IMF ve Dünya Bankası’nın Tarım Reformu Uygulama Projesi”. **Mülkiye Dergisi**. Cilt 33, Sayı 262, 2009,ss. 237-254.
- Önal, Nevzat Evrim. “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü”. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. 39 Nisan 2012, ss. 137-169.
- Önal, Nevzat Evrim. **Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü**. 1. Basım. İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2010.

- Önder, İzzettin .“Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**. Şevket Pamuk, Zafer Toprak (der.). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1988, ss. 113-133.
- Özbay, Rahmi Deniz .“17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından Malikane Uygulamasına (1656-1658)”, **Uluslar arası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**. Yalova: Yalova Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, 30 Ekim-1Kasım 2009
- Özgür, Özlem. **100 soruda Sanayileşme ve Türkiye**. 1. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976.
- Özgür, Özlem. **100 soruda Sanayileşme ve Türkiye**. 1. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976.
- Özgür, Özlem. **100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi**. 1. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972.
- Özgür, Özlem. **100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi**. 1. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972.
- Özkan T, Günaydın, G., Bozoğlu, M., Olhan, E. ve Sayın C. “Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapıdaki Değişmeler”, **Türkiye Ziraat Mühendisliği 7. Teknik Kongresi**, Ankara: TMMOB ZMO, 2010.
- Özkan, Gökçen, Fırat Karaköy. “Türkiye’de ve AB’de Tarımsal Desteklemelerin Değerlendirilmesi”, **İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi**, 2018.
- Özkaya, Tayfun, “Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980-2002 arasındaki Gelişimi”, **Küreselleşme ve Türkiye Tarımı**. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2002.
- Özkaya, Tayfun. “Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi”. **Mülkiye Dergisi**. Cilt 33, Sayı 262, 2009. Ss. 255-276.
- Öztuksavul, Armağan. “Tarım Reformu Kimin İçin?”. Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, 23 Temmuz 1998, <http://www.antimai.org/mkl/arm99carg.htm>, (Erişim Tarihi 03.06.2019)
- Öztürk, İbrahim. “Biga Sancağı’nda 19. Ve 20. Yüzyıl Başlarında Asayiş Bozukluğu”. **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**. Cilt 5, Sayı 14, 2016, ss. 207-222
- Öztürk, Nazım .“IMF’nin Değişen Rolü ve Ülke Ekonomilerine Etkileri”. **Ankara SBF Dergisi**. C.57, Sayı 4, 2010.
- Öztürk, Şinasi ve Diğerleri. “24 Ocak Kararları, Neoliberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”. **PAU SBE Dergi**, Sayı 1-2, 2008.
- Pamuk, Şevket. “Türkiye’de Tarım ve İktisadi Gelişme 1880-2000”. **Mülkiye Dergisi**. Cilt 33, Sayı 262, 2009.

- Pamuk, Şevket. **100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**. 1. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.
- Pamuk, Şevket. **100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**. 1. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.
- Pamuk, Şevket.” İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”. **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**. Şevket Pamuk, Zafer Toprak (der.). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1988, ss.91-108.
- Parvus Efendi. **Türkiye’nin Mali Tutsaklığı**. Muammer Sencer (çev.). İstanbul: May Yayınları, 1977.
- Quataert, Donald. **Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**. Azat Zana ve Nilay Özak Gündoğan (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Resmi gazete, “Zirai Maddeler ticaretinin Geliştirilmesi ve Yardımlaşma”, 3 Haziran 1959, No 7315, Sayı 10228
- Resmi Gazete, 25 Nisan 2006, Sayı:226148, Tarım Kanunu, Madde 21. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm> (Erişim Tarihi 28.05.2019)
- Resmi Gazete, 31.10.2006, Sayı 26340, 5553 Tohumculuk Kanunu.
- Sander, Oral. **Siyasi Tarih ilkçağlardan 1918’e**. 13. Baskı. Ankara: İmge Kitapevi, 2005.
- Sönmez, Mustafa. **100 Soruda 1980’lerden 1990’lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi**. 1. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.
- Stanhope, KL, Havel, PJ.” **Fructose Consumption: Potential Mechanisms for its Effects to Increase Visceral Adiposity And Induce Dyslipidemia and Insulin Resistance**”, Current Opinion in Lipidology, 2008 19:16-24, Aktaran Demirkol, “**Beslenmenin Demokratikleşmesi**”,
- Suiçmez, Baki Remzi .“Tarım Alanındaki Özelleştirmeler”, **Küreselleşme ve Türkiye Tarımı**. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2002.
- Şahin, Naci. “ 19. Yüzyıl sonrasında Anadolu’ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri”. **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt 9, Sayı 2, 1997
- Şahinöz, Ahmet. “Tarım Reformu- Made in IMF”. **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergi**, Cilt 18, Sayı 1, 2000.
- T.C. Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü. Dünden Bugüne TMO., <http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=13> (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2019)
- Tabakoğlu, Ahmet. **Türkiye İktisat Tarihi**. 9. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.
- Tarım Sektörü Büyük Bir Tehlike İle Karşı Karşıya. 2006, [http://www.bugday.org/portal/haber\\_detay.php?hid=1643](http://www.bugday.org/portal/haber_detay.php?hid=1643), (04.06.2019)



- Taş, Mahir. “Menderes Dönemi Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı”. **Mevzuat Dergisi**. Cilt 7, Sayı 76, 2004. <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/04a/02.htm>, (Erişim Tarihi 09.06.2019).
- TC. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü, **Bitki Islahçı Hakları Raporu**, 2017.
- Tekeli, İ., Keyder, Ç., Türkcan, E., Yalman, G., Ekzen, N., Türel, O. ve Boratav, K. **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**. 1. Basım. Ankara: Yurt Yayınevi, 1984
- Tekeli, İlhan, Selim İkin. “Devletçilik dönemi Tarım Politikaları”. **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**. Şevket Pamuk, Zafer Toprak (der.). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1988, ss.37-89.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal . “Harici Ticaret Siyaseti”, Tanzimat, 1940.
- Termik Santralleri Çevresel Etkileri. <http://www.ttb.org.tr/eweb/yatagan/2.html>, (Erişim Tarihi 25.07.2019).
- Tezel, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**. 1. Basım. Ankara: Yurt Yayınevi, 1982.
- The World Bank, Turkey, “A. Raviw of theImpact of the Reform of AgricultureSectorSubsidization” Washington D.C. Marc 2004.
- Timur, Taner. **Osmanlı Toplumsal Düzeni**. 3. Basım, Ankara: İmge Kitapevi, 1994.
- Tokucu, Erkan, Alpaslan Yüce, “Türkiye’nin İhracat performansının 1980 sonrası dönemde Gelişimi...” **Trakya Üniversitesi İİB Dergi**, Cilt 2, Sayı 1, 2013.
- Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO).Biga Analiz. 2015. [www.tmo.gov.tr/upload/images/subharita/kultur/bandirmabiga.pdf](http://www.tmo.gov.tr/upload/images/subharita/kultur/bandirmabiga.pdf). (Erişim Tarihi 15.07.2019)
- Toprak, Zafer. “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**. Şevket Pamuk, Zafer Toprak (der.). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1988, ss. 19-35.
- Tökin, İsmail Husrev. **Türkiye Köy İktisadiyatı**. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Tütengil, Cavit Orhan. **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**. 1. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1975.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**. Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Üçok, Coşkun. “Osmanlı Devlet Teşkilatı’ndan Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 1944.
- Ünal, Erhan. **Toprak Biterken: Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gasplı**. 1. Baskı. İstanbul: Asi Yayın Grubu, 2017.

- Wallerstein, Immanuel. **Dünya Sistemleri Analizi**. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy (çev.). İstanbul: Bgst Yayınları, 2011.
- Yaprak, Servet. **Tütün Raporu 2018**. İzmir: Tütün Ekşperleri Derneği, 2018.
- Yerasimos, Stefanos. **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan Tanzimat'a**. Babür Kuzucu (çev.), İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974.
- Yerasimos, Stefanos. **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**. cilt 2. Babür Kuzucu (çev.). 1. Basım. İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1975.
- Yıldırım, Ali Ekber. "Türkiye ABD'nin NBS pazarını olacak?". 2018, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/turkiye-amerikanin-nisasta-bazli-seker-pazarini-olacak/406126>, (Erişim Tarihi 28 Mayıs 2019)
- Ziraat Mühendisleri Odası .Kimyasal Gübre İthalatı 3 milyon tonu geçti. 2015. [http://www.zmo.org.tr/genel/bizden\\_detay.php?kod=24075&tipi=38&sube=0](http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=24075&tipi=38&sube=0) (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2019)
- Ziraat Mühendisleri Odası .Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü.2008. [http://www.zmo.org.tr/genel/bizden\\_detay.php?kod=9449](http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9449), (Erişim Tarihi 30.05.2019)
- Ziraat Mühendisleri Odası. **Şeker Pancarı Raporu**. 2018. [http://www.zmo.org.tr/genel/bizden\\_detay.php?kod=30301&tipi=17&sube=0](http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30301&tipi=17&sube=0) (Erişim tarihi 27 Mayıs 2019)
- Ziraat Mühendisleri Odası. Tohum Yaşamdır, Yaşam Bizimdir. 2006, [http://www.zmo.org.tr/genel/bizden\\_detay.php?kod=4344&tipi=3&sube=0](http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=4344&tipi=3&sube=0), (Erişim Tarihi 01.06.2019)

